

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Η αθηναϊκή ηγεμονία : Από τη Realpolitik στη Machtpolitik

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ
Θεοδώρου Μπλάνα

Πτυχιούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών (2013)

Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνου Βασίλειος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες:

Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Καλαμάτα, 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
Μέρος Α' : Ο συγκερασμός της σύγχρονης διεθνούς θεωρίας με το πολιτικό ρεαλισμό του Θουκυδίδη	7
<u>Κεφάλαιο 1:</u> Η σύγχρονη διεθνής θεωρία	7
<u>Κεφάλαιο 2 :</u> Η ανάλυση του πολιτικού ρεαλισμού του Θουκυδίδη	12
Μέρος Β' : Θουκυδίδη και στρατηγική	23
<u>Κεφάλαιο 1 :</u> Η στρατηγική της Αθήνας στο πελοποννησιακό πόλεμο	23
<u>Κεφάλαιο 2 :</u> Η στρατηγική της Σπάρτης	30
<u>Κεφάλαιο 3 :</u> Τα αίτια του πολέμου	37
Μέρος Γ' : Realpolitik	44
<u>Κεφάλαιο 1 :</u> Ο ρόλος του Περικλή	44
<u>Κεφάλαιο 2 :</u> Οι Πρέσβεις στη Σπάρτη	53
<u>Κεφάλαιο 3 :</u> Οι αρχές της αθηναϊκής Περικλειϊκής πολιτικής	63
Μέρος Δ' : Machtpolitik	68
<u>Κεφάλαιο 1 :</u> Ο Κλέωνας και ο χαρακτήρας της μεταπερικλειϊκής αθηναϊκής ηγεμονίας	68
<u>Κεφάλαιο 2 :</u> Ο διάλογος των Μηλίων	77
<u>Κεφάλαιο 3 :</u> Η σικελική εκστρατεία	89
Συμπεράσματα	95
Βιβλιογραφία	97

*«δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία
εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν»*

Θουκυδίδου Ἱστορία Γ 35

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από όλους τους ιστορικούς που μιλούν για πόλεμο ο Θουκυδίδης είναι ο πιο διάσημος και πολυδιαβασμένος. Το έργο του για τον Πελοποννησιακό πόλεμο κλασσικό πια, άλλα με σύγχρονα αφηγήματα που συναντάμε και σήμερα, έχει επηρεάσει πέρα από το τομέα της ιστορίας και πολλούς άλλους κλάδους όπως η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία και οι πολιτικές επιστήμες. Ένας άλλος κορυφαίος ιστορικός που έχει γράψει την ιστορία της Αγγλίας, ο λόρδος Macauley έχει πει, «δεν έχω καμιά αμφιβολία πως ο Θουκυδίδης είναι ο κορυφαίος ιστορικός που έζησε ποτέ»¹

Στο έργο του για τον πελοποννησιακό πόλεμο ο Θουκυδίδης εξιστορεί τα είκοσι επτά χρόνια του πολέμου μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας με πολλές λεπτομέρειες για τις μάχες στη στεριά και τη θάλασσα. Πέρα όμως απ' αυτό, πρόκειται για μια ιστορία που σχετίζεται με τη διπλωματία και τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, τις πολιτικές αξίες και τα συστήματα καθώς και με τους ανθρώπους που τα αποτελούν, με τη στρατηγική και τον σχεδιασμό του πολέμου και της ψυχολογίας του ενώ εμβαθύνει στη σκέψη του ανθρώπου για το πόλεμο και τα αποτελέσματα του.

Ο ματωμένος εικοστός αιώνας με τους δυο παγκοσμίους πολέμους που στοίχισε τη ζωή σε εκατομμύρια ανθρώπους, στρατιώτες κι αμάχους, και οδήγησε στη κατάρρευση των ηθικών φραγμών, είχε ως αποτέλεσμα βασανιστήρια και βομβαρδισμούς αμάχων από όλες τις πλευρές. Οι μελετητές αυτών των πολέμων θα βρουν ομοιότητες σε πολλές σκηνές που περιγράφει ο ιστορικός στο έργο του. Και επιπλέον θα βρει τις τοποθετήσεις του για τις επιδιώξεις των ανθρώπων και των κρατών για δύναμή και κυριαρχία που οδηγούν σε αυτά τα γεγονότα. Ο Gilbert Murray εξάλλου στη μελέτη του για τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο βρήκε ομοιότητες μεταξύ των δυο πολέμων και έκλεισε το έργο του λέγοντας πως «ελπίζουμε να διδαχτούμε από τους δυο αυτούς πολέμους και να φτιάξουμε πάνω στα συντρίμια ένα καλύτερο κόσμο με περισσότερη συνεργασία μεταξύ των κρατών.»²

¹ Macauley (1835) σελ.138.

² Murray (1920) σελ. 83.

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1947, και όταν ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος έφτανε στο τέλος του, ο στρατηγός Τζωρτζ Μάρσαλ, υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ και συγγραφέας του σχεδίου Μάρσαλ, που οδήγησε στην ανοικοδόμηση της Δυτικής Ευρώπης, μίλησε για τη σημασία του Πελοποννησιακού πολέμου στην κατανόηση του σύγχρονου κόσμου λέγοντας πως κανείς δεν θα μπορούσε να σκεφτεί με πλήρη σύνεση και αυτοσυγκράτηση για ορισμένα από τα βασικά διεθνή ζητήματα του παρόντος χωρίς να φέρει στο μυαλό του την περίοδο του πολέμου της Πελοποννήσου και της πτώσης της Αθήνας³.

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως ο στόχος του Θουκυδίδη επιτεύχθηκε. Να μείνει δηλαδή η ιστορία του αιώνιο κτήμα και σημείο αναφοράς. Η Αθηναϊκή ηγεμονία ξεκινάει μετά τους Μηδικούς πολέμους και μέχρι την αρχή του πελοποννησιακού πολέμου βρίσκεται στο απόγειο των κτήσεων της. Με το ξεκίνημα του πολέμου οι νέες κτήσεις σταματούν, πράγμα φυσικό αφού ο πόλεμος δεν αφήνει χρόνο για πολλές νέες κατακτήσεις πλην όμως δεν συνάγουμε πως αυτό αλλάζει την εξωτερική πολιτική της Αθήνας και τον ιμπεριαλισμό που τη διακατέχει.

Τα διαφορά γεγονότα που περιγράφει ο Θουκυδίδης, ήτοι μια νέα προσάρτηση, ή μια συζήτηση για ειρήνη, ή μια τιμωρία αποστασίας μας φανερώνει τους συνεχιστές μια κυριαρχικής πολιτικής της Αθηναϊκής πόλης και στα χρόνια του πολέμου. Μάλιστα η ψυχολογική πίεση, η αναγκαιότητα του πολέμου και ίσως η έλλειψη ικανών προσώπων στο σχεδιασμό της πολιτικής οδηγούν σε μια στροφή της Αθηναϊκής πολιτικής προς το χειρότερο.

Στο χωροχρόνο του πολέμου διακρίνουμε δυο διαφορετικές προσεγγίσεις της ίδιας ιμπεριαλιστικής πολιτικής της Αθήνας. Με γεγονότα που περιγράφει ο Θουκυδίδης αποδεικνύεται η διολίσθηση της Αθηναϊκής πολιτικής από τη συνετή και μετριοπαθή πολιτική του Περικλή και των χρόνων του, που εκφράζει το διεθνές ρεύμα της *realpolitik*, σε μια ωμή, κυνική και τυραννική πολιτική της μεταπερικλεϊκής περιόδου, μια μακιαβελική *Machtpolitik*.

³ Marshall (1952) σελ. 3.

Στη μελέτη μας αυτή θα εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά των δυο αυτών πολιτικών, τους λόγους που οδήγησαν στη στροφή αυτή καθώς και ηθικά θέματα ισχύος και δικαίου. Επιπλέον θα συναντήσουμε πολλές ομοιότητες αλλά και διάφορες στα γεγονότα που αποδεικνύουν αυτή τη στροφή.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας μας θα καταγράψουμε τα σύγχρονα ρεύματα της διεθνούς θεωρίας, την επιρροή που άσκησε ο Θουκυδίδης σε αυτά καθώς και τη κατάταξη του ίδιου του Θουκυδίδη αλλά και των συμμετεχόντων του πολέμου μέσα στο εν λόγω πλαίσιο.

Στο δεύτερο μέρος θα εξετάσουμε τη στρατηγική των δυο αντιμαχόμενων πλευρών, την εξέλιξη της καθώς και τα αίτια που οδήγησαν στο πόλεμο σε συνδυασμό με τη κριτική που ασκεί ο Θουκυδίδης.

Στο τρίτο μέρος θα αναφερθούμε στη πρώτη φάση της αθηναϊκής πολιτικής, αυτή της *Realpolitik* και πως εκφράζεται αυτή στους λόγους του κυρίαρχου εκπροσώπου της, του Περικλή αλλά και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβων στη Σπάρτη.

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος θα μελετήσουμε τη *Machtpolitik* της Αθήνας σε τρία περιστατικά που καταδεικνύουν τη μετάπτωση της Αθηναϊκής ηγεμονίας σε τυραννία, τους λόγους που οδήγησαν σε αυτή τη μακιαβελική πολιτική και επιπλέον τη καταδίκη της από το Θουκυδίδη.

Στο έργο του ο Θουκυδίδης προσπάθησε να βρει τα κρίσιμα όρια που διαχωρίζουν τις δυο αυτές πολιτικές κατευθύνσεις και οδήγησαν από τη πλήρη επιδοκιμασία στην απόλυτη καταδίκη και το χαμό της Αθηναϊκής αυτοκρατορίας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ο ΣΥΓΚΕΡΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΡΕΑΛΙΣΜΟ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού, ο Θουκυδίδης, ήταν ο πρώτος πολιτικός επιστήμονας και ο πρώτος ρεαλιστής που έδωσε έμφαση στην ανάλυση του συσχετισμού ισχύος⁴. Την ανάλυση του Θουκυδίδα, η οποία στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, διάνθισε ο Martin Wight, βρετανός ακαδημαϊκός⁵, ο οποίος καθιέρωσε τα τρία ρεύματα σκέψης της σύγχρονης διεθνολογικής θεωρίας, ήτοι, τους **Μακιαβελικούς ή Ρεαλιστές**, τους **Γκροτιανούς ή Ρασιοναλιστές** και τους **Καντιανούς ή Επαναστατικούς**, τα οποία θα αναλυθούν εμπειριστατωμένα ως κατωτέρω⁶.

Εντούτοις, μιλάμε για συγκερασμό της σύγχρονης διεθνούς θεωρίας με τον πολιτικό ρεαλισμό του Θουκυδίδα, καθώς η πολιτική προσέγγιση και ανάλυση της δύναμης ισχύος από πλευράς Θουκυδίδα, αποτέλεσε τη βάση για τη γένεση των ρευμάτων που σήμερα συνθέτουν αυτό που αποκαλούμε, σύγχρονη διεθνής θεωρία.

Κεφάλαιο 1: Η σύγχρονη διεθνής θεωρία

Τα ρεύματα

Το πρώτο ρεύμα είναι οι **Μακιαβελικοί ή Ρεαλιστές**, το οποίο επικεντρώνεται στο στοιχείο της αναρχίας και την ανάγκη υπεράσπισης του εθνικού συμφέροντος μέσα σε ένα κλίμα συνεχούς ανταγωνισμού μεταξύ των Κρατών. Ο εν λόγω ανταγωνισμός οφείλεται στην κατανομή ισχύος που επικρατεί στο διεθνές δίκαιο, οδηγεί στον πόλεμο, ο οποίος δύναται να αποφευχθεί μόνο μέσω της επίτευξης ισορροπίας ισχύος μεταξύ των κρατών⁷. Για την συγκεκριμένη σχολή, ο πόλεμος αποτελεί τη συνέχιση

⁴ Πλατιάς (2018) σελ. 25.

⁵ ό.π.

⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 23.

⁷ Ηρακλείδης (2015) σελ. 44.

της πολιτικής «με άλλα μέσα», γεγονός που δικαιολογεί το προληπτικό χτύπημα του πολέμου καθώς και τη χρήση βίας ως αναγκαία για την προστασία του εθνικού συμφέροντος. Σημειωτέον δε, πως για τους Μακιαβελιστές, μπορεί η χωρίς οίκτο χρήση βίας να μην είναι ηθικά αποδεκτή, εναπόκειται όμως στην κρίση του εκάστοτε ηγέτη να αποφασίσει αν θα προβεί στην χρήση αυτής σκεπτόμενος πως πάνω από όλα τίθεται το εθνικό συμφέρον.

Αναδεικνύεται λοιπόν, η σημασία του «εθνικού συμφέροντος» για τους ρεαλιστές οι οποίοι συνθέτουν την τάση που είναι γνωστή και ως «*raison d'état*», άλλως «*Realpolitik*» και η οποία αναλύει πως τα ζητήματα που αφορούν την επιβίωση και την ανάπτυξη του κράτους υπερτερούν των υπολοίπων, πολλώ δε μάλλον, των ηθικών, πολιτικών και νομικών αρχών⁸.

Εν προκειμένω και ως προς τα ιστορικά ζητήματα που θα αναλύσουμε κατωτέρω, σύμφωνα με τη συμβατική άποψη του ρεαλισμού, η αιτία του Πελοποννησιακού Πολέμου ήταν η αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και ο φόβος που προκαλούσε στην Σπάρτη αυτή η εξέλιξη⁹.

Υποστηρικτές του εν λόγω ρεύματος ήταν ο Martin Wight, ο N. Machiavelli, ο T. Hobbes, ο E.H. Carr και ο H. Morgenthau, η οποίοι τοποθετούν στο επίκεντρο των έργων τους την προάσπιση του εθνικού συμφέροντος ακολουθώντας την θεωρία των Μακιαβελικών ή Ρεαλιστών¹⁰.

Σημειωτέον δε, εκφραστές του ρεαλισμού και της *Realpolitik*, ήταν τόσο ο υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργός της Γαλλίας, καρδινάλιος Richelieu, όσο και ο Ελευθέριος Βενιζέλος¹¹.

Μεγάλη μερίδα ακαδημαϊκών κατατάσσει τον Θουκυδίδη στη σχολή των Ρεαλιστών. Όπως αναφέρει και ο κ. Κωνσταντινόπουλος, θα ήταν λάθος να τοποθετήσουμε την Θουκυδιδική πολιτική ανάλυση αποκλειστικά και μόνο στο ρεύμα των Ρεαλιστών. Είναι αδιαμφισβήτητο πως υπάρχουν πολλοί συσχετισμοί της Θουκυδιδικής πολιτικής ανάλυσης με το ως άνω ρεύμα, αλλά δεν πρέπει να λησμονείται πως ο Θουκυδίδης

⁸ Ηρακλείδης (2015) σελ. 19.

⁹ ό.π.

¹⁰ Κωνσταντινόπουλος (2009), σελ. 24.

¹¹ Ηρακλείδης (2015) σελ. 19.

ανέλυσε γεγονότα και πολιτικές πρακτικές «χωρίς καμία δήλωση προτίμησης και υποστήριξης αυτών που αναλύει»¹².

Ωστόσο, ο ρεαλισμός έχει εξελιχθεί και εμφανίζει τρεις μοντέρνες τάσεις και ειδικότερα: α) τον μινιμαλισμό, β) τον φονταμενταλισμό και γ) τον δομισμό. Αξιοσημείωτο είναι πως η κάθε μία από αυτές τις σύγχρονες τάσεις, δανείζεται τα βασικά της στοιχεία από τη Θουκυδιδική ανάλυση και τον Θουκυδιδικό ρεαλισμό.

Τέλος, για μεγάλη μερίδα ακαδημαϊκών, ο σύγχρονος ρεαλισμός, ο οποίος γεννήθηκε από τον Θουκυδιδικό ρεαλισμό, συνοψίζεται σε πέντε βασικά σημεία, τα οποία αξίζει να αναφέρουμε προκειμένου να μπορέσουμε στη συνέχεια να συγκρίνουμε τις κατώτερο βασικές αρχές με αυτές που διέπουν τον ρεαλισμό και την πολιτική ανάλυση του Θουκυδίδη.

Ειδικότερα, ο σύγχρονος ρεαλισμός αναφέρεται α) στον κεντρικό ρόλο των κρατών ως κύριων διεθνών δρώντων, β) στον πρωτεύοντα ρόλο της ισχύος για την ασφάλεια και την επιβίωση των κρατών καθώς και για την εξασφάλιση και την προστασία της ειρήνης, γ) στη διάκριση μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής, δ) στην λήψη αποφάσεων από τα κράτη ενεργώντας με γνώμονα το εθνικό συμφέρον και τέλος, ε) στην επικράτηση των συγκρούσεων, σε διεθνές επίπεδο, αντί της συνεργασίας και της αλληλεξάρτησης¹³.

Το δεύτερο ρεύμα είναι αυτό των **Γκροτιανών ή Ρασιοναλιστών**, βασικά χαρακτηριστικά του οποίου είναι η αξία της διεθνούς συναναστροφής μεταξύ των κρατών και των διεθνών συναλλαγών, η διάθεση συνεργασίας μεταξύ των κρατών καθ' όσον και η πεποίθηση πως ο πόλεμος αποτελεί την τελευταία λύση στην οποία δύναται να καταφύγει ένα κράτος όταν έχει στερήσει από επιλογές. Εντούτοις, μόνο κι εφόσον δεν ευοδώσουν άλλες προσπάθειες επίλυσης διαφορών, το Κράτος δύναται να καταφύγει στον πόλεμο έναντι άλλων¹⁴.

Συνεπώς, το ρεύμα των Γκροτιανών ή Ρασιοναλιστών εξυμνεί και υπερτονίζει των πρωτεύοντα ρόλο που παίζει το διεθνές δίκαιο στις σχέσεις μεταξύ κρατών και

¹² Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 25.

¹³ Ηρακλείδης (2015) σελ. 43.

¹⁴ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 25.

ακολουθείται από ακαδημαϊκούς και πολιτικούς όπως ο John Locke και ο William Gladstone¹⁵.

Το τρίτο ρεύμα είναι αυτό των **Καντιανών ή Επαναστατών**, το οποίο στοχεύει στην επιβολή μιας νέας οικουμενικής τάξης πραγμάτων, για την επίτευξη της οποίας ο πόλεμος κρίνεται αναγκαίος. Παρά του ότι παραγκωνίζεται η ειρήνη και ο πόλεμος γίνεται άκριτα αποδεκτός για την εξυπηρέτηση «οικουμενικών» σκοπών, για το ανωτέρω ρεύμα, δεν τίθεται θέμα ηθικής καθώς προτεραιότητα έχει πάντοτε ο επαναστατικός αγώνας. Το ρεύμα αυτό δεν διέπεται από τις δημοκρατικές αρχές ενώ υποστηρίχθηκε ως επί των πλείστων από θρησκευτικούς επαναστατικούς και έθεσε τις βάσεις επί των οποίων στηρίχθηκαν ιδεολογικά πολιτικοί όπως ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ¹⁶.

Ενόψει των ανωτέρω αναλύσεων, στη συνέχεια της εργασίας μας θα διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίον η Αθήνα χρησιμοποίησε τις εν λόγω μεθόδους καταχρώμενη της ισχύος της και μετατρέπόμενη σε μία ηγεμονία δίχως έλεος για τους αντιπάλους της.

Η Θουκυδίδική ανάλυση ως βάση της σύγχρονης διεθνούς θεωρίας

Ο Θουκυδίδης, περιγράφοντας τις αιτίες που οδήγησαν στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, οδηγείται στο συμπέρασμα πως ο πόλεμος προκαλείται λόγω της αλλαγής στο συσχετισμό ισχύος. Για τον Waltz, ο Θουκυδίδης παρουσίασε μια θεωρία «διεθνούς πολιτικής» που αποτέλεσε τη βάση αυτής που αποκαλούμε σήμερα σύγχρονη διεθνής θεωρία¹⁷.

Ειδικότερα, ο Θουκυδίδης προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα αίτια του πολέμου μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης, ανακάλυψε τον νόμο της δυναμικής στις διεθνείς σχέσεις, ήτοι τη θεωρία της άνισης ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Πλατιά, η εν λόγω θεωρία αναλύεται ως εξής: οι παράγοντες που καθορίζουν τη στρατιωτική ισχύ των κρατών και τη γενικότερη δυναμική τους στο διεθνές περιβάλλον είναι η οικονομία, η

¹⁵ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 26.

¹⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 27.

¹⁷ Πλατιάς (2018) σελ. 62.

τεχνολογία και ο πληθυσμός τους. Η ισχύς των κρατών όμως μεταλλάσσεται συνεχώς και σε διαφορετικούς μάλιστα ρυθμούς.

Εντούτοις, οι λόγοι που επιφέρουν όλες αυτές τις αλλαγές στα κράτη, σχετίζονται με τους διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας, της τεχνολογίας και του πληθυσμού, γεγονός που οδηγεί στην αύξηση της στρατιωτικής ισχύς του ενός κράτους και στην μείωση της ισχύς ενός άλλου. Όλα τα ανωτέρω έχουν ως αποτέλεσμα έκαστο κράτος να λαμβάνει τη θέση του στη διεθνή πολιτική σκηνή βάσει της στρατιωτικής και οικονομικής του δύναμης.

Αυτή η Θουκυδίδεική προσέγγιση που αποτελεί τη βάση της διεθνούς θεωρίας δεν ερμήνευσε μόνο τους Πελοποννησιακούς Πολέμους αλλά και τα αίτια άλλων ηγεμονικών πολέμων, όπως του Τριακονταετούς (1618-1648), των πολέμων της Γαλλικής επανάστασης και του Ναπολέοντα (1792-1815) καθώς και των δυο Παγκοσμίων πολέμων του 20^{ου} αιώνα (1914-1918, 1939-1945)¹⁸.

¹⁸ Πλατιάς (2018) σελ. 63.

Κεφάλαιο 2 : Η ανάλυση του πολιτικού ρεαλισμού του Θουκυδίδη

Σύμφωνα με τον κ. Αθανάσιο Πλατιά, ο πολιτικός ρεαλισμός ορίζεται ως «*μια σχολή σκέψης που απαντά με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο σε μια σειρά από κεντρικά ερωτήματα, όπως ποια είναι η δομή και ο χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος, ποια είναι τα κύρια αίτια της στρατηγικής συμπεριφοράς των κρατών, πως επιβιώνουν τα κράτη σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον, ποιος είναι ο ρόλος του «δικαίου» και της «ηθικής» στις διεθνείς σχέσεις και πώς κατοχυρώνεται η ειρήνη στο διεθνές σύστημα*».¹⁹

Ο ίδιος ως άνω συγγραφέας επισημαίνει πως ο Θουκυδίδης, διαμέσου του έργου του, απαντά σε αυτά τα ερωτήματα, συνθέτοντας τον Θουκυδιδικό πολιτικό ρεαλισμό και αποκωδικοποιώντας τους λόγους για τους οποίους έκαστο κράτος έχει μία δεδομένη συμπεριφορά, τη λογική του πολέμου και της ειρήνης καθώς και τη λογική της «επιτυχίας» και της «αποτυχίας» στη διεθνή πολιτική.

Η ιστορική προσέγγιση του Θουκυδιδικού ρεαλισμού

Το πρώτο βασικό στοιχείο που διαπνέει όλο το έργο του Θουκυδίδη και αποτελεί το πρώτο χαρακτηριστικό του Θουκυδιδικού ρεαλισμού είναι η αναρχία στο διεθνές σύστημα λόγω της έλλειψης διακυβέρνησης κατά το πρότυπο της εσωτερικής οργάνωσης των κρατών²⁰. Για τον Θουκυδίδη σε τούτο το άναρχο διεθνές σύστημα, ο πόλεμος, τον οποίον κατονομάζει ως «δάσκαλο της βίας»²¹ καθ' όσον όλα τα κράτη υποχρεούνταν να ετοιμάζονται και να οργανώνονται για αυτόν τον σκοπό, αποτέλεσε το μέσο επιβολής της ισχύς εκάστου κράτους με σκοπό την προάσπιση της επιβιώσής του²².

Σε συνθήκες αναρχίας λοιπόν, όλα επιτρέπονται καθ' όσον «*ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύνατος υποχωρεί όσο του επιβάλλει η αδυναμία του*».²³

¹⁹ Πλατιάς (2018) σελ. 26.

²⁰ Smith (1986) σελ. 4-10.

²¹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Γ82.

²² Waltz (1954) σελ. 159-186.

²³ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 89.

Στη συνέχεια, ο Θουκυδίδης επιδίδεται στην λεπτομερή ανάλυση του συσχετισμού δυνάμεων και ισχύος συνθέτοντας ένα διπολικό διεθνές σύστημα πραγματευόμενος τη σχέση και την αλληλεπίδραση των δύο μεγάλων δυνάμεων αφενός της Αθήνας και αφετέρου της Σπάρτης, δύο αντίπαλοι που βρίσκονταν στην ακμή της δύναμής του και οι υπόλοιποι Έλληνες επρόκειτο να πάρουν τη θέση του ενός ή του άλλου.

Η προσέγγιση του δε είναι κρατοκεντρική²⁴ καθώς ο Πελοποννησιακός Πόλεμος διεξήχθη μεταξύ κρατών και συνασπισμών κρατών. Εντούτοις, αναλύει επισταμένα τις πολιτικές αυτές οντότητες που έπαιξαν και τον καθοριστικό ρόλο για τη διεξαγωγή του Πολέμου.

Συμπερασματικά, ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί όλα εκείνα τα στοιχεία που χρησιμοποιούν οι ρεαλιστές για να ορίσουν ένα σύστημα και ειδικότερα, τη διχοτόμηση του συστήματος σε ιεραρχικό ή άναρχο, τον συσχετισμό δυνάμεων, τον προσδιορισμό του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς των πρωταρχικών παραγόντων²⁵ καθώς και τη γένεση του διπολισμού που βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής και ιστορικής του ανάλυσης.

Ένα άλλο βασικό στοιχείο της πολιτικής ανάλυσης του Θουκυδίδης που χρήζει αναλύσεως είναι οι απειλές και ο φόβος που ωθούν τα κράτη στην ενίσχυση της δύναμης τους και την κατοχύρωση της ασφάλειάς τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εν λόγω θεώρησης είναι ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξε ο φόβος για την Σπάρτη κατά τη διαμόρφωση της στρατιωτικής της συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, η Σπάρτη ένιωθε ότι απειλείτο από την συνεχώς αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας και αποφασίζει να καταφύγει σε έναν «παρεμποδιστικό πόλεμο» για να επιβραδύνει, ακόμα και να παύσει πλήρως την αύξηση της ισχύς του αντιπάλου της.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα του κατά πόσο ο φόβος επηρεάζει την στρατιωτική συμπεριφορά των κρατών είναι η περίπτωση των Μυτιληναίων κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ειδικότερα, ο φόβος της υποδούλωσης οδήγησε τους Μυτιληναίους στο να αλλάξουν στρατόπεδο και να αναζητήσουν ασφάλεια στην

²⁴ Gilpin (1987) σελ. 31-34.

²⁵ Πλατιάς (2018) σελ. 29.

Πελοποννησιακή συμμαχία. Ο φόβος αυτός ερμηνεύεται με δυο τρόπους: αφενός, με τον αμοιβαίο φόβο κι αφετέρου, με τον φόβο επιβίωσης²⁶.

Ο αμοιβαίος φόβος, σύμφωνα με τον Πλατιά, προέρχεται από τις αλλαγές στον συσχετισμό δυνάμεων. Αυτόν τον φόβο διαισθάνθηκαν οι Μυτιληναίοι όταν οι Αθηναίοι έπαψαν πλέον να τους φοβούνται. Υπό το φόβο της πιθανής υποδούλωσης στην Αθήνα, έλαβαν την απόφαση να συμμαχήσουν με τους Σπαρτιάτες.

Από την άλλη, συναντάμε τον φόβο επιβίωσης. Εν προκειμένω, από τη στιγμή που η Μυτιλήνη αποστάτησε από την Αθήνα, κίνηση με μεγάλο ρίσκο, έπρεπε να συμμαχήσει με την άλλη δύναμη της εποχής, τη Σπάρτη, για να αποτρέψει την πιθανή καταστροφή της.

Οι ανωτέρω φόβοι εντείνουν το αίσθημα ανασφάλειας με αποτέλεσμα, τα κράτη να επιδίδονται σε συνεχείς προσπάθειες προστασίας του κρατικού συμφέροντος ακόμα κι αν αυτό δύναται να οδηγήσει στην κήρυξη πολέμου.

Η εν λόγω σκέψη μας οδηγεί στο τρίτο στοιχείο του πολιτικού ρεαλισμού του Θουκυδίδη, στο οποίο μάλιστα έδωσε και ιδιαίτερη έμφαση, ήτοι σε αυτό της μεγιστοποίησης και της συστηματικής προστασίας του κρατικού συμφέροντος το οποίο αποτελεί και το βασικό κίνητρο της στρατηγικής συμπεριφοράς των κρατών²⁷.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος δε περιγράφει αναλυτικά τη συνεχή προσπάθεια των κρατών να προασπίσουν το εθνικό τους συμφέρον. Όπως άλλωστε υποστήριζαν και οι Αθηναίοι *«για μια πολιτεία που ασκεί ηγεμονία, τίποτα δεν είναι παράλογο αν είναι συμφέρον»*²⁸.

Το κρατικό συμφέρον συνίσταται σε τέσσερα επιμέρους στοιχεία: α) στην αυτοπροστασία τους, β) στην διατήρηση της εδαφικής τους ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας τους, γ) στη διατήρηση της θέσης τους στην κατανομή ισχύος και δ) την αύξηση της ισχύς του σε σχέση με τους αντιπάλους τους.

²⁶ Πλατιάς (2018) σελ. 31.

²⁷ Πλατιάς (2018) σελ. 32.

²⁸ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 98.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των κρατών που δεν μεριμνούν για την αυτοπροστασία τους είναι αυτό των Μηλίων²⁹.

Ως προς τη διατήρηση της εδαφικής τους ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας τους, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαδικασία κατά την οποία οι Αθηναίοι στερούσαν από άλλες πολιτείες την ελευθερία τους για να μην στερηθούν οι ίδιοι τις ανωτέρω αρχές.

Το τρίτο στοιχείο στο οποίο δίνει ιδιαίτερη σημασία και ο Θουκυδίδης είναι αυτό της διατήρησης της ισχύς του αποκόπτοντας τη διαρκή ανάπτυξη του εκάστοτε αντιπάλου τους. Η θεώρηση αυτή βρίσκεται αντίκτυπο στον Πελοποννησιακό Πόλεμο και δη στη Σπάρτη η οποία, αν δεν αντιδρούσε, θα έχανε την πρωτοκαθεδρία της στο διακρατικό σύστημα της Αρχαίας Ελλάδας από την Αθήνα, της οποίας η δύναμη αυξανόταν αδιάκοπα. Αυτή είναι άλλωστε και για τον Θουκυδίδη η πραγματική αλλά ανομολόγητη αιτία που έδωσε το έναυσμα για να ξεκινήσει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Η Σπάρτη λοιπόν, κλήθηκε να επιλέξει: είτε, να προσπαθήσει να αυξήσει τον δικό της ρυθμό ανάπτυξης ώστε να ξεπεράσει αυτόν της Αθήνας, είτε να σταματήσει την ανάπτυξη της Αθήνας. Όπως μας δείχνει η ιστορία, επέλεξε το δεύτερο.

Αξιοσημείωτη είναι και η τοποθέτηση του εφόρου Σθενελαίδα ο οποίος υποστήριξε: «Ψηφίστε πόλεμο. Μην αφήσετε τους Αθηναίους να γίνουν ισχυρότεροι»³⁰.

Τέλος, στόχος κάθε πολιτείας πρέπει να είναι η αύξηση της δύναμης και ισχύος της σε σχέση με τους αντιπάλους της, θεώρηση που περιγράφεται γλαφυρά από τη δημηγορία του Αλκιβιάδη κατά την οποία προέτρεπε τους Αθηναίους να επιτεθούν στη Σικελία με σκοπό να αποκρυσταλλώσουν την πρωτοκαθεδρία τους³¹.

Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε πως για τον Θουκυδίδη στο επίκεντρο όλων των ανωτέρω θεωρήσεων βρίσκεται η ανάγκη και η υποχρέωση προστασίας του κρατικού συμφέροντος και του συμφέροντος ασφαλείας. Κάθε κράτος οφείλει να σταθμίζει τα υπέρ και τα κατά της εκάστοτε επιλογής του προκειμένου να λαμβάνει την απόφαση που θα μεγιστοποιήσει τις πιθανότητες επίτευξης του συμφέροντός του³² και προστασίας της ασφάλειάς του. Εντούτοις, ο ηγέτης οφείλει να κινηθεί με σύνεση

²⁹ Waltz (1979) σελ. 127.

³⁰ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 86.5

³¹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ζ 17.

³² Πλατιάς (2018) σελ. 34.

προσέχοντας δεδομένου ότι κάθε πράξη του στη διεθνή σκηνή μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες για το κράτος³³.

Συνεπώς, όπως πολύ ορθά καταδεικνύει η Σοφία Σταμούλη «ο πολιτικός ρεαλισμός του Θουκυδίδη δεν είναι απλά σύνθετος αλλά πολυδιάστατος, κινείται πέραν από κατηγορίες παραδοσιακές και μοντέρνες. Δεν μπορεί να κλειστεί σε στενά δεσμευτικά πλαίσια. Άλλωστε ο Θουκυδίδης αποδοκιμάζει τις απλές φόρμουλες και δεν εντάσσεται σε συγκεκριμένα σχήματα».³⁴

Ο Θουκυδίδης άλλωστε, ουδέποτε υποστήριξε τη θεώρηση πως το δίκαιο οδηγεί στο δίκαιο καθ' όσον υποστήριζε πως οι ανάγκες της πόλης καθορίζουν την πολιτική που επιλέγει και τη στρατηγική που αναπτύσσει. Παράλληλα, ουδέποτε υποστήριξε το δόγμα «η δύναμη φέρνει δύναμη» γι' αυτό δε, έκρινε σθεναρά την αθηναϊκή ήττα στη Σικελία και τη σφαγή του στρατού το οποίο αποτέλεσε μάθημα στους Αθηναίους για τη σφαγή των Μηλίων και τη δικαίωση της αντίληψης πως η δύναμη δεν φέρνει πάντα δύναμη³⁵. Διαπιστώνει μάλιστα την αβεβαιότητα της δύναμης και το πόσο εύκολο καθίσταται το να χάσει μια πόλη τη δόξα, το μεγαλείο και τη δύναμη της από τη μία μέρα στην άλλη.

Ο τραγικός ρεαλισμός ως αληθινή πολιτική θεώρηση του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης κατηγορήθηκε από πολλούς πως δεν λάμβανε υπόψιν του το στοιχείο της ηθικής δίνοντας έμφαση στην ισχύ των κρατών. Τέτοια άποψη όμως κρίνεται λανθασμένη και τούτο διότι ο Θουκυδίδης δεν φαίνεται να επικροτεί την άλωση της Μήλου, ούτε να τη θεωρεί αναπόφευκτη³⁶.

Για την ορθότερη θεώρηση και κατανόηση του πολιτικού ρεαλισμού του Θουκυδίδη, πρέπει να ερμηνεύσουμε τη σύγκρουση μεταξύ ισχύος και ηθικής που χαρακτηρίζει την προσέγγιση του ως προς τον καθορισμό της θέσης των κρατών στη διεθνή σκηνή.

³³ Ηρακλείδης (2015) σελ.20.

³⁴ Σταμούλη (2007) σελ. 7.

³⁵ ό.π.

³⁶ Ηρακλείδης (2015) σελ. 20.

Στις σχέσεις μεταξύ άνισων κρατών, η δικαιοσύνη και η ηθική δεν έχουν θέση, και επικρατεί ο ισχυρότερος. Αυτό θεωρείται άλλωστε και το νόημα που προκύπτει από τον διάλογο Αθηναίων-Μηλίων και από την καταστροφή της Μήλου μέσα σε ένα πλαίσιο υπεροχής της ισχύος της Αθήνας. Κατά τον Θουκυδίδη, αυτό που δύναται να κάνει προς αντιμετώπιση τέτοιων καταστάσεων ο αδύναμος, είναι να υποχωρήσει κι έτσι να σωθεί. Κατά τη θεώρησή του αυτή, η δικαιοσύνη και η ηθική μπορούν να παίξουν ρόλο μόνο μεταξύ ίσων δυνάμεων, λ.χ. μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας³⁷.

Αυτό όμως δεν σημαίνει πως ο Θουκυδίδης ήταν υπέρ της άλωσης της Μήλου και του σφαγιασμού αυτής. Γι' αυτό μιλάμε για έναν «ρεαλισμό τραγικό» καθ' όσον οι πολιτείες βρίσκονται αντιμετώπιες με δύσκολες καταστάσεις που επιτάσσουν την υπεροχή της ισχύος έναντι της ηθικής κατά την άσκηση εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, ο Θουκυδίδης δεν παραλείπει να καταδείξει πως η καταπάτηση ηθικών αξιών δεν επέρχεται χωρίς κανένα κόστος για τις πολιτείες. Αντίθετα, για τον Θουκυδίδη, μια πολιτεία διαθέτει «ανώτερο πολιτισμό» μόνο αν σέβεται τις ηθικές αξίες και δεν τις παραβιάζει³⁸.

Η μόνη αιτία που δύναται να δικαιολογήσει την καταπάτηση των ηθικών αξιών, σχετίζεται με την περίπτωση κατά την οποία η πολιτεία που βρίσκεται σε κίνδυνο και δε διαθέτει καμία άλλη επιλογή διάσωσης από τον κίνδυνο αυτό, να αναγκάζεται να παραβιάσει τους ηθικούς κανόνες για να προστατέψει την ασφάλειά της

Σε αντίθεση με τη θεώρηση του Θουκυδίδη, ο Ιταλός θεωρητικός του κράτους, Niccolo Machiavelli, υποστηρίζει πως η ηθική δεν έχει καμία απολύτως θέση στη διεθνή πολιτική σκηνή, προσέγγιση που αναλύει επισταμένα στο έργο του *Il Principe*.

Ο Machiavelli αιτιολογεί την εν λόγω θεώρησή του καθώς στόχος του κάθε κράτους δεν πρέπει να αποτελεί η λήψη αποφάσεων βάσει ηθικών αξιών, αλλά η λήψη αποφάσεων με γνώμονα, κάθε φορά, της επιδίωξης του εθνικού συμφέροντος. Ειδικότερα, όταν η πολιτεία βρίσκεται σε κίνδυνο, ο συνετός ηγέτης δεν πρέπει να σκέφτεται και να λαμβάνει αποφάσεις με γνώμονα τις ηθικές αξίες και τη δικαιοσύνη. Η διεθνής σκηνή αποτελεί άλλωστε για τον Ιταλό θεωρητικό ένα τελείως διαφορετικό

³⁷ Ηρακλείδης (2015) σελ. 20.

³⁸ Ηρακλείδης (2015) σελ. 21.

πεδίο δράσης με δικούς του κανόνες και νόμους στους οποίους η ηθική δεν έχει καμία απολύτως θέση³⁹.

Μπορεί η άποψη του Θουκυδίδη να διαφέρει παρασάγγας από αυτή του Machiavelli αλλά αυτό δεν σημαίνει πως ο ιστορικός θεωρεί πως μια πολιτεία πρέπει να πράττει βάσει ηθικής⁴⁰. Αντίθετα, για τον Θουκυδίδη, όταν οι πολιτείες έχουν να διαλέξουν ανάμεσα στο συμφέρον τους και την ηθική, συνήθως επιλέγουν το συμφέρον. Πρόκειται δε για την θεωρία της υποταγής του δικαίου και της ηθικής στην «*raison d'état*». Και τούτο διότι η ανάγκη αυτοσυντήρησης και προστασίας της ασφάλειας της πολιτείας είναι επιτακτική και χρήζει επείγουσας προστασίας και γι' αυτό δίνεται προτεραιότητα στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος με αποτέλεσμα, το δίκαιο και η ηθική να παραχωρούν τη θέση τους στο κρατικό συμφέρον⁴¹.

Το αν μια πολιτεία πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στο συμφέρον ή την ηθική αναλύεται διεξοδικά στο έργο του Θουκυδίδη. Συναντάται δε στις εξής συζητήσεις: α) στο ζήτημα της συμμαχίας των Αθηναίων με την Κέρκυρα, β) στην δίκη των Πλαταιέων, γ) στο ζήτημα της τιμωρίας των Μυτιληναίων και δ) στον διάλογο μεταξύ Αθηναίων και Μηλίων⁴², οι οποίες θα αναλυθούν ως κατωτέρω.

Η επιρροή που άσκησε η πολιτική θεώρηση του Θουκυδίδη στον σύγχρονο ρεαλισμό

Ενόψει της αναλυτικής παρουσίασης του πολιτικού ρεαλισμού του Θουκυδίδη, ο οποίος θα εκτεθεί και με ιστορικά παραδείγματα στη συνέχεια της εργασίας μου, καθίσταται αναγκαία μια σύντομη αναφορά στην επιρροή που άσκησε η πολιτική θεώρηση του Θουκυδίδη, όχι μόνο στη διαμόρφωση της διεθνούς σκηνής, όπως ήδη προεκτάθηκε, αλλά και στις σύγχρονες μορφές ρεαλισμού των οποίων αποτελεί πατέρα.

³⁹ Ηρακλείδης (2015) σελ. 21.

⁴⁰ Πλατιάς (2018) σελ. 35.

⁴¹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 76.

⁴² Πλατιάς (2018) σελ. 36.

Στην εποχή μας λοιπόν ο ρεαλισμός διαθέτει τρεις τάσεις: α) τον μινιμαλισμό, β) τον φονταμενταλισμό⁴³ και γ) τον δομισμό. Και οι τρεις ανωτέρω τάσεις θεωρούν πως διαθέτουν βασικά στοιχεία από τη σκέψη και θεώρηση του Θουκυδίδη.

Μινιμαλισμός

Ο Μινιμαλισμός ορίζεται ως η θεωρία που προσεγγίζει τον τρόπο με τον οποία τα ενδοπολιτειακά γεγονότα δημιουργούν τον πόλεμο. Χωρίζεται δε σε τρία δόγματα: α) τη διεθνή κοινότητα αποτελούμενη από πληθώρα κρατών δίχως διακυβέρνηση, β) τα κυρίαρχα κράτη τα οποία είναι ανεξάρτητα και τέλος, γ) ουδένας περιορισμός, ηθικός, πολιτικός ή κοινωνικός δεν είναι δυνατός, ο οποίος θα μπορούσε να επιφέρει τη διάλυση των συμφερόντων, των ανταγωνισμών, των συγκρούσεων. Τα τρία αυτά δόγματα οδηγούν στον πόλεμο.

Στον Θουκυδίδη συναντάμε κάποια από τα στοιχεία του μινιμαλισμού. Ειδικότερα, στη δημηγορία του Αλκιβιάδη⁴⁴ ο Θουκυδίδης περιγράφει τα κράτη της Σικελίας ως όχλος ανθρώπων που διαθέτουν δυνάμεις, τις οποίες επιδιώκει να ενώσει με τη δημηγορία του ο Ερμοκράτης⁴⁵. Σημαντική αναφορά στο τρίτο δόγμα του μινιμαλισμού επιτελείται στο τρίτο βιβλίο του Θουκυδίδη στο οποίο παρουσιάζει τις απόψεις του περί παθολογίας του πολέμου⁴⁶.

Ενόψει των ανωτέρω δογμάτων, καταδεικνύεται η έλλειψη ηθικών φραγμών με αποτέλεσμα, οι πόλεις να πράττουν τα πάντα προκειμένου να προστατεύσουν την ασφάλειά τους ξεπερνώντας κατά πολύ τα επιτρεπόμενα όρια⁴⁷. Η άποψη αυτή είναι άμεσα συνδεδεμένη με αυτή της προστασίας του κρατικού συμφέροντος που αναλύθηκε ως ανωτέρω.

⁴³ Wight (1978) σελ. 101.

⁴⁴ *Θουκυδίδου Ιστορία*, ΣΤ 16-18.

⁴⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ζ 33-35.

⁴⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 82-83.

⁴⁷ Adkins (1975) σελ. 209 και εξ.

Το κυρίαρχο συμπέρασμα του μινιμαλισμού είναι λοιπόν πως λόγω της αστάθειας που επικρατούσε στην Αρχαία Ελλάδα, υπήρχε μια συνεχής κατάσταση έκρηξης πολέμων⁴⁸.

Φονταμενταλισμός

Ο Φονταμενταλισμός ορίζεται ως η θεωρία που αναλύει την σύσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς η οποία ωθείται από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις να αναζητά τη δύναμη και την εξουσία.

Επιπλέον, για τους φονταμενταλιστές ο πόλεμος προκαλείται από την ανθρώπινη επιθετικότητα που δημιουργείται από τα πάθη και τα ένστικτα της ανθρώπινης φύσης⁴⁹.

Ο Θουκυδίδης κάνει λόγο στην ανθρώπινη συμπεριφορά για να δικαιολογήσει την ανάγκη του ανθρώπου για εξουσία⁵⁰ καθ' όσον σύμφωνα με τη θεώρησή του, από την ανθρώπινη φύση πηγάζουν οι ανταγωνισμοί, τα αντικρουόμενα συμφέροντα, οι πορείες για κυριαρχία και ισχύ⁵¹.

Ωστόσο, ο Θουκυδίδης δε θα μπορούσε να συμφωνεί με τις ακραίες θεωρήσεις περί κυριαρχίας παθών και ενστίκτων των φονταμενταλιστών. Υποστηρίζει δε πως ακόμα κι αν στον πόλεμο θριάμβευσε ο φανατισμός και ο ανταγωνισμός, στοιχεία που απορρέουν από τα πάθη της ανθρώπινης φύσης, η πόλη παρέμενε πάντα χώρος άσκησης μιας ελεύθερης ζωής απαλλαγμένης από απρόσωπες αναγκαιότητες⁵².

Εντούτοις, αφενός μελετά την ανθρώπινη φύση και τα πάθη αυτής, αφετέρου πιστεύει στον άνθρωπο και στο μέλλον του⁵³ σε συνάρτηση με την κοινωνία μέσα στην οποία ζει.

⁴⁸ Σταμούλη (2007) σελ. 2.

⁴⁹ Pouncey (1907) σελ. 64-65.

⁵⁰ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 76-B 3.

⁵¹ Σταμούλη (2007) σελ. 2.

⁵² Σταμούλη (2007) σελ. 3.

⁵³ Orwin (1994) σελ. 142-162.

Δομισμός

Ο δομισμός ορίζεται ως η θεωρία που επεξηγεί την κατάσταση του πολέμου θεωρώντας «τους πρωταγωνιστές των πολέμων ως λειτουργικές μονάδες σε ένα ασταθές πολιτικό σύστημα»⁵⁴. Η συμπεριφορά της πόλης κινείται ανάμεσα στη λογική και τη δύναμη μέσω των ανταγωνισμών και της κοινωνικοποίησης.

Ο Θουκυδίδης βέβαια δε θεωρεί πως οι επιλογές και οι αποφάσεις μιας πόλης μπορούν να καθοριστούν σε απόλυτο βαθμό από την ανάλυση της διεθνούς δομής.

Ειδικότερα, ο φόβος της Σπάρτης ήταν αποτέλεσμα αφενός, της αυξανόμενης αθηναϊκής δύναμης⁵⁵, κι αφετέρου, της απόφασης του εφόρου Σθενελαΐδα⁵⁶. Αντίστοιχα, η ήττα της Αθήνας, δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο σε πτώση των πηγών δύναμης της Αθήνας, όπως του ναυτικού της αλλά και στις αποφάσεις που έλαβε και δη στην επιθετική στρατηγική της κατά την εποχή του Αλκιβιάδη.

Οι δυνάμεις της Αθήνας και της Σπάρτης παρουσίαζαν ανομοιογένεια τόσο ως προς τις μεθόδους και τα μέσα που χρησιμοποιούσαν αλλά κι ως προς τις στρατηγικές που επινόησαν, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τη θεωρία του δομισμού. Από τη μία, η Αθήνα στηριζόταν στη δημοκρατία και η κοινωνία της ήταν εμπορική και ανοιχτή. Από την άλλη, η Σπάρτη στηριζόταν στην ολιγαρχία και η κοινωνία της ήταν αγροτική και συντηρητική⁵⁷. Οι πρωταγωνιστές δε των πολέμων δεν μπορούν να θεωρηθούν λειτουργικές μονάδες υποταγμένες στη δομή. Αντίθετα, επρόκειτο για πολιτικά πρόσωπα με δική τους γνώμη και δυναμική που επηρέαζαν βαθύτατα τις επιλογές και τις κινήσεις των πολιτειών τους⁵⁸.

Είναι αλήθεια πως ο Θουκυδίδης περιγράφει την «κατά λόγον» πολιτική η οποία ωστόσο, αποτελεί τον τρόπο ύπαρξης και συνύπαρξης των πολιτών στον πολιτικό κόσμο και δεν αποτελεί στοιχείο του δομισμού. Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται ότι μια πολιτεία δεν μπορεί να πράξει παράλογα⁵⁹ επιδιδόμενη σε πολεμικές πρακτικές,

⁵⁴ Waltz (1979) σελ. 96-97.

⁵⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 23,6.

⁵⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 86.

⁵⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 70.

⁵⁸ Σταμούλη (2007) σελ. 5.

⁵⁹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Δ 10,1.

κατάσταση που αποτελεί κι αυτή μέρος του λογικού συστήματος του Θουκυδίδη. Για τον ιστορικό ο πόλεμος είναι «παράλογος» αλλά αποτελεί μέρος της πολιτικής ζωής.

Ενόψει των ανωτέρω, ο δομικός Νεορεαλισμός⁶⁰ παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την πολιτική ανάλυση του Θουκυδίδη, κυρίως ως προς τον συσχετισμό δυνάμεων και τα κίνητρα που οδήγησαν σε πόλεμο τις πολιτείες⁶¹. Αγγίζει όμως ένα μόνο μέρος της πολιτικής θεώρησης του Θουκυδίδη και όχι το σύνολο αυτής.

⁶⁰ Johnson (1993) σελ. 200-230.

⁶¹ Σταμούλη (2007) σελ. 5.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Κεφάλαιο 1: Η στρατηγική της Αθήνας στο Πελοποννησιακό πόλεμο

Για να κατανοήσουμε τη μετέπειτα μελέτη περί της πορείας της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της Αθήνας, καθίσταται σημαντικό να προβούμε σε μια σύντομη αναφορά στη στρατηγική των δυο αντιμαχόμενων δυνάμεων στο Πελοποννησιακό πόλεμο. Η θεωρία του Θουκυδίδη, πρωτοπόρα και σε αυτό το κομμάτι ενσωματώνει μια σειρά από στρατιωτικούς, οικονομικούς, διπλωματικούς, ψυχολογικούς και άλλους παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν ένα πόλεμο και τον συσχετισμό δυνάμεων.

Πόσο λοιπόν καινοτόμα και ξεχωριστή είναι η καταγραφή της ιστορίας του όταν αναφέρεται σε όρους και καταστάσεις που θα θεωρητικοποιηθούν αιώνες αργότερα;

Στην ορθολογική λοιπόν μελέτη του Θουκυδίδη θα συναντήσουμε παραδείγματα διπλωματικών και στρατιωτικών σχέσεων τα οποία είναι επίκαιρα και συναντώνται και στη σημερινή εποχή.

Για να αναλύσουμε το θεωρητικό πλαίσιο της υψηλής στρατηγικής των δυο δυνάμεων θα ξεκινήσουμε από έναν ορισμό της. Ο Αθανάσιος Πλατιάς ορίζει την υψηλή στρατηγική ως το τρόπο με τον οποίο ένα κράτος δημιουργεί ασφάλεια για τον εαυτό του.⁶² Το λόγο που η ασφάλεια παίζει τόσο μεγάλο ρόλο για ένα κράτος θα επανέρχεται συνεχώς στα επόμενα κεφάλαια και θα είναι από τους πρωταρχικούς λόγους μεταστροφής της αθηναϊκής πολιτικής.

Η στρατηγική δε μπορεί να μελετηθεί πάρα μόνο σε συνάρτηση με τον αντίπαλο. Δημιουργείται δηλαδή μέσω αυτής μια αλυσίδα πολιτικών και στρατιωτικών μέσων για την επίτευξη της υπεροχής. Στην ουσία κάθε κράτος προσπαθεί να εκμεταλλευτεί τα πλεονέκτημα του και να περιορίσει αντίστοιχα τα πλεονεκτήματα του αντίπαλου. Σε ένα σύγχρονο διεθνές περιβάλλον οι απειλές είναι πάρα πολλές και πρέπει να

⁶² Πλατιάς (2018) σελ. 82.

υπάρξει προτεραιοποίηση αυτών αφού οι πόροι που διαθέτει ένα κράτος δεν είναι ποτέ επαρκείς για να τις αντιμετωπίσει όλες.⁶³

Επιγραμματικά η στρατηγική ενός κράτους πρέπει να περιλαμβάνει τα εξής τέσσερα στοιχεία. Αρχικά τη γνώση του διεθνούς περιβάλλοντος ώστε να καθοριστούν οι απειλές, οι ανάγκες, οι ευκαιρίες ενός κράτους και τον τρόπο εναρμόνισης του με τις γεωπολιτικές πραγματικότητες και την ισορροπία ισχύος. Στη συνέχεια ο καθορισμός στόχων με βάση τους διαθέσιμους πόρους και τη προτεραιοποίηση των απειλών. Τρίτον με ιεραρχημένους πολιτικούς στόχους θα γίνει προσπάθεια να αποφευχθεί η άσκοπη σπάταλη πόρων και δυνάμεων. Τέλος η στρατηγική αυτή να έχει την αποδοχή τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Η κοινωνία να συντάσσεται υπέρ αυτής της στρατηγικής, οι κρατικές δομές να την υπερασπίζονται και να την προωθούν και τέλος να υπάρχει νομιμοποίηση στο εξωτερικό.⁶⁴

Οι πόλεις-κράτη συσπειρώνονται γύρω από τις δυο μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Η επιλογή στρατοπέδου κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο υπαγορευόταν από γεωπολιτικές επιδιώξεις και ίδια συμφέροντα. Από αυτή την άποψη, ο πόλεμος υπήρξε πρωτίτως αντιπαράθεση πολιτικών συμφερόντων των ελληνικών πόλεων⁶⁵.

Πέρα από το δίπολο των δυο μεγάλων δυνάμεων υπήρχαν άλλες τρεις πόλεις με υπολογίσιμη δύναμη αυτή την εποχή. Η Θήβα, οι πόλεις της κάτω Ιταλίας και της Σικελίας και η Κέρκυρα⁶⁶. Επιπλέον και η Περσική αυτοκρατορία με τους τεράστιους οικονομικούς πόρους είχε μεγάλη επιρροή και έπαιξε σημαντικό ρόλο στο τέλος του πολέμου

Η αύξηση όμως της δύναμης της Αθήνας που στηριζόταν στο εμπόριο και στο ναυτικό ήταν δυσανάλογα μεγαλύτερη από αυτή τη Σπάρτης. Όπως θα μελετήσουμε και σε επόμενο κεφάλαιο πιο αναλυτικά ο Θουκυδίδης προσδιορίζει το κύριο αίτιο του πολέμου στην αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας και την ανασφάλεια της Σπάρτης⁶⁷.

⁶³ Posen (1984) σελ. 13.

⁶⁴ Πλατιάς (2018) σελ. 84-85

⁶⁵ Κωτούλας (2004) σελ. 7.

⁶⁶ Connor (1991) σελ. 53-69.

⁶⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 23.

Οι Αθηναίοι διέθεταν ένα ισχυρό ναυτικό από τους Περσικούς πολέμους που τους έδωσε τη δυνατότητα να παίξουν ηγετικό ρόλο και να εγκαθιδρύσουν μια συμμαχία κατέχοντας κυρίαρχο ρόλο μέσα σε αυτή. Όσο περνούσε ο καιρός επέβαλαν πιο σκληρούς όρους στους συμμάχους και έκαναν ξεκάθαρη τη κυριαρχία τους μέσα σε αυτή. Τους έδωσε έτσι τη δυνατότητα να αυξάνουν συνεχώς τον πλούτο της πόλης με το εμπόριο και τη ναυτική τους παντοδυναμία. Και όσο ο πλούτος μεγάλωνε θα μπορούσαν να αγοράζουν συνεχώς νέα πλοία δημιουργώντας μια αλυσίδα που τους έδινε διαρκώς παραπάνω δύναμη.

Η ύπαρξη της αυτοκρατορίας εξασφάλιζε την ευημερία και τη δύναμη της αθηναϊκής πόλης. Επιπλέον οι τριακονταετείς σπονδές που έγιναν μετά από μια περίοδο εχθροπραξιών μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης αναγνώρισε την ισοτιμία ανάμεσα στις δυο αυτές δυνάμεις γεγονός που ικανοποίησε την Αθήνα καθώς μέχρι τότε κυρίαρχο κράτος στον ελλαδικό χώρο θεωρούταν η Σπάρτη⁶⁸.

Η ασύμμετρη όμως αύξηση της δύναμης της Αθήνας θα άλλαζε σύντομα αυτή την ισορροπία. Η Σπάρτη που αντιλήφθηκε τούτο, συνειδητοποίησε την επιτακτική ανάγκη να αντιδράσει. Κατά συνέπεια, κατέφυγε σε ένα πόλεμο παρεμπόδισης⁶⁹ προκειμένου να πλήξει την αθηναϊκή κυριαρχία πρώτου η κατάσταση γίνει μη αναστρέψιμη.

Κεντρικό στοιχείο της αθηναϊκής στρατηγικής είναι η απόρριψη της ισορροπίας μεταξύ των δυνάμεων. Ο Περικλής υποστηρίζει πως οποιαδήποτε παραχώρηση όσο μικρή και αν ήταν θα υπονόμει αυτή την ισορροπία. Στο περίφημο Μεγαρικό Ψήφισμα, ένα ζήτημα ήσσονος σημασίας, ο Περικλής δεν υποχώρησε για να μη διασαλεύσει αυτήν την ισορροπία. Αντιπρότεινε δικούς του ορους με τη λογική των ίσων όρων και για τους δυο και όταν η Σπάρτη αρνήθηκε ο πόλεμος δεν ήταν παρά μονόδρομος.

Η αμφίβολη επιτυχία της πολιτικής του κατευνασμού ήταν ήδη γνωστή στο Θουκυδίδη, και παρόλα αυτά οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου επέλεξαν να τη χρησιμοποιήσουν προς το Χίτλερ με τα γνωστά πολύ αρνητικά αποτελέσματα και τη γιγάντωση της δύναμης του που οδήγησε στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Βέβαια σε άλλες περιπτώσεις όπως στη βυζαντινή αυτοκρατορία η πολιτική

⁶⁸ Kagan (2004) σελ. 30.

⁶⁹ Πλατιάς (2018) σελ. 94.

του κατευνασμού έπαιξε κρίσιμο ρολό στο να κλείνει δευτερεύοντα μέτωπα και να ασχολείται μόνο με το κύριο⁷⁰.

Ένα δεύτερο στοιχείο της αθηναϊκής στρατηγικής του Περικλή που δεν ακολουθείται βέβαια από τους απογόνους του είναι η αποφυγή της υπερεξάπλωσης.⁷¹ Ο Περικλής ήθελε πάση θυσία να αποφύγουν τρίτα μέτωπα για όσο διαρκεί ο κύριος πόλεμος με τη Σπάρτη.

Πρώτος στόχος του Περικλή ήταν η εξισορρόπηση της ισχύς των συμμάχων της Σπάρτης. Η εξισορρόπηση αυτή θα λάβει χώρα με δυο τρόπους. Η Αθηνά θα αντλήσει πόρους εκ των ελεύθερων συμμάχων της για τις προμήθειες στο καιρό του πολέμου, ήτοι την Χίο, την Λέσβο και την Κέρκυρα. Στη συνέχεια, θα αναλάβουν την προμήθεια πλοίων. Χαρακτηριστικά περιγράφει ο Θουκυδίδης πως ενωθήκαν τα εκατό πλοία των Αθηναίων με πενήντα κερκυραϊκά και άλλων συμμάχων.⁷² Ταυτόχρονα οι υποτελείς πολιτείες παρείχαν οικονομική υποστήριξη και αποτελούσαν το ανθρώπινο δυναμικό για τον αθηναϊκό στόλο.⁷³

Επιπλέον ο Περικλής έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκπαίδευση του ναυτικού και στη δημιουργία μια εφεδρείας σε χρήματα και πλοία για περίπτωση ανάγκης. Οι κινήσεις αυτές δείχνουν πως η Αθήνα ήταν έτοιμη για ένα μακροχρόνιο πόλεμο.

Στη πολεμική προετοιμασία, το πρώτο που έκανε η Αθήνα ήταν η ανοικοδόμηση των τοίχων της. Με τα τείχη αποσκοπούσαν στην εξουδετέρωση του πλεονεκτήματος του πεζικού της Σπάρτης που ήταν πολύ ανώτερο και η κύρια πηγή της δύναμης της. Με την οχύρωση της Αθήνας ο Περικλής προσπάθησε να πλησιάσει στο τέλειο φανταστικό σενάριο στην περίπτωση που η Αθηνά κατείχε το μέγιστο της δύναμης και θα καθίστατο άτρωτη. Να είναι δηλαδή νησί.

Η επιλογή του τρόπου επίθεσης θα έπρεπε να συμπεριλάβει και να χρησιμοποιήσει τη μεγάλη δύναμη της Αθήνας στη θάλασσα. Η Αθήνα σύμφωνα με το Περικλή δεν είχε

⁷⁰ Πλατιάς (2018) σελ. 99.

⁷¹ Kennedy (1987) σελ. 11.

⁷² *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β 25.1 «Οί δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶ περὶ Πελοπόννησον Ἀθηναῖοι καὶ Κερκυραῖοι μετ' αὐτῶν πενήκοντα ναυσὶ προσβεβοηθηκότες καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν ἐκεῖ ζυμμάχων».

⁷³ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β 9.5 «οἱ δ' ἄλλοι πεζὸν καὶ χρήματα.».

λόγο να αντιμετωπίσει τη Σπάρτη στα ανοιχτά όπου θα ερχόταν αντιμέτωπη με το πεζικό της με μεγάλο κόστος. Αντ' αυτού το ναυτικό τους εξασφάλιζε τη δυνατότητα να κάνουν επιδρομές σε εχθρικά εδάφη χωρίς μεγάλο δικό τους κόστος αλλά προκαλώντας μεγάλη ζημιά στους αντιπάλους.

Όπως έχει επισημάνει και ο Paul Kennedy στη μελέτη της ναυτικής υπεροχής της Μεγάλης Βρετανίας, η ναυτική υπεροχή σε τόσο μεγάλο βαθμό δίνει τη δυνατότητα να ελέγχει όλες τις εμπορικές και στρατιωτικές δραστηριότητες δια της θαλάσσιας οδού, μην επιτρέποντας να κινείται τίποτα χωρίς την άδεια σου.⁷⁴

Η χερσαία υπεροχή της Σπάρτης όπως είπαμε ήταν αδιαμφισβήτητη. Ο Περικλής λοιπόν ήθελε να αποφευχθεί οποιαδήποτε μάχη έξω από τα τείχη της Αθήνας. Τα τείχη ήταν ικανά να κρατήσουν τους εχθρούς απ' έξω αλλά ακόμα και στη περίπτωση που θα παραβιάζονταν αυτά η αυτοκρατορία μπορούσε να μεταφερθεί. Η υπεροχή της Αθήνας ήταν στη θάλασσα και μπορούσε να μεταφερθεί κατά βούληση όπως είδαμε και στους περσικούς πολέμους.

Η πιθανότητα βέβαια να αφήσουν τους Σπαρτιάτες να βρίσκονται έξω από τα τείχη της πόλης δημιουργεί μεγάλη αναστάτωση στο εσωτερικό της πόλης. Ακόμα και αν είναι μια καλή σκέψη αφού θα προσκομίσει άλλα οφέλη, στην αρχαία κοινωνία της ανδρείας και τη πολεμικής δόξας ξένιζε. Έτσι ο Περικλής αντιμετωπίζει τη κατακραυγή της πόλης όταν δεν βγαίνει να πολεμήσει αλλά επιμένει σε αυτή τη τακτική υποστηρίζοντας πως είναι ο μόνος τρόπος για να έρθει η νίκη.

Σε κάθε επίθεση των Σπαρτιατών στα εδάφη της Αττικής ο Περικλής θα χρησιμοποιήσει μια κλιμακωτή στρατηγική αντίποινων. Έτσι κάθε επίθεση των Πελοποννησίων θα είχε σοβαρό κόστος για τους ίδιους και με την ευκινησία που παρείχε στην Αθήνα το ναυτικό της θα ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Με αυτή την κλιμάκωση των αντίποινων και τη κατάληψή της Πύλου οι Σπαρτιάτες οδηγήθηκαν σε μια λάθος επιλογή, να στείλουν εκστρατευτικό σώμα στο μικρό νησί της Σφακτηρίας το οποίο περικυκλώθηκε και αιχμαλωτίστηκε. Η Σπάρτη μετά από αυτές τις αποτυχίες φάνηκε ότι δε μπορούσε να νικήσει και το κόστος του πολέμου αυξανόταν συνεχώς. Η ειρήνη λοιπόν που ζήτησαν ήταν η επιβράβευση και η δικαίωση της στρατηγικής του

⁷⁴ Kennedy (2017) σελ. 11.

Περικλή περιμένοντας τη κατάλληλη ευκαιρία για να χτυπήσει αποφεύγοντας σπασμωδικές και κοστοβόρες κινήσεις⁷⁵.

Στο ψυχολογικό μέρος του πολέμου ο Περικλής ήθελε να αποτυπωθεί στους σπαρτιάτες η εντύπωση πως δε μπορούσαν να κερδίσουν το πόλεμο. Ήθελε να φανεί πως ο πόλεμος ήταν μάταιος και πως δε μπορούσαν να καταφέρουν μια αποφασιστική νίκη ενώ αντιθέτως οι Αθηναίοι μπορούσαν να επιτίθονται κατά βούληση στις ακτές της Πελοποννήσου. Στόχος του Περικλή ήταν να δημιουργηθούν στο εσωτερικό της Σπάρτης μετριοπαθείς πολιτικές που θα υποστήριζαν την ειρήνη.

Ανακεφαλαιώνοντας, με τη στρατιωτική της εξουθένωσης, ο Περικλής προσπαθούσε να αποθαρρύνει τη πολεμική επιθυμία του αντιπάλου κάνοντας τον να ζητήσει ειρήνη με ευνοϊκούς όρους για τον ίδιο ενώ στον επιχειρησιακό κομμάτι θα προσπαθούσε να εξασφαλίσει μια αποτρεπτική δράση μέσω των οχυρώσεων και των ναυτικών επιδρομών⁷⁶.

Το τελευταίο κομμάτι της υψηλής στρατηγικής μια χώρας είναι αυτό της εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησης της, όπως τονίσαμε και στην αρχή του κεφαλαίου. Η αμυντική αποτρεπτική πολιτική που χρησιμοποίησε ήταν ιδιαίτερα αντιδημοτική στο εσωτερικό ακροατήριο όπως έχουμε ήδη αναφέρει αφού στα πολιτικά δρώμενα της εποχής θεωρείτο δειλία.

Ότι ο Περικλής κατάφερε να πείσει το αθηναϊκό ακροατήριο για αυτή τη πολιτική είναι δείγμα του ηγετικού χαρίσματος που τον περιέβαλε. Για αυτόν τον λόγο, διάφοροι μελετητές ειδικοί σε θέματα στρατηγικής όπως ο Hans Delbruck τον έχουν κατατάξει ως έναν από τους μεγαλύτερους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες στην ιστορία.⁷⁷

Το κατάφερε βέβαια με μεγάλη δυσκολία και ειδικά όταν είδαν να καταστρέφεται η περιουσία τους, κατηγορήσαν το Περικλή και μάλιστα του επιβλήθηκε και πρόστιμο. Όμως πάρα κάποιες αποκλίσεις σε γενικές γραμμές δεν άλλαξε η πολιτική της Αθήνας πάρα μόνο μετα από αρκετό καιρό και βέβαια υστέρη από το θάνατο του Περικλή.

⁷⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 142.1 «*τοῦ δὲ πολέμου οἱ καιροὶ οὐ μενετοί*».

⁷⁶ Πλατιάς (2018) σελ. 111.

⁷⁷ Delbruck (1975) σελ. 137.

Στο κομμάτι της εξωτερικής νομιμοποίησης οι συνθήκες της εποχής διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τη σημερινή κατάσταση. Όταν δεν υπάρχει μια διακείμενη αρχή να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, αυτές είναι κατά κανόνα συγκρουσιακές όπως και συμβαίνει συνεχώς στην αρχαιότητα⁷⁸.

Στο πλαίσιο της εξωτερικής νομιμοποίησης το πάνω χέρι το είχε η Σπάρτη. Η Αθήνα ξεκινώντας τη συμμαχία ως ένα ανώτερο μεν αλλά ισότιμο μέλος εξελίσσεται στη πορεία σε μια υπερδύναμη με ξεκάθαρο κυριαρχικό ρολό απέναντι στις άλλες πόλεις που καταλήγει να είναι τυραννικός. Οι Αθηναίοι είχαν επίγνωση αυτού του γεγονότος και της αδυναμίας που προκαλεί. Με τη συνεχόμενη καταπίεση και καταναγκασμό των συμμάχων- υπηκόων αυτοί καταλήγουν να είναι εχθροί που το μόνο που τους κρατάει να μην επαναστατήσουν είναι η υπεροχή της αθηναϊκής δύναμης.

Οι σπαρτιάτες ήθελαν να μετατρέψουν τη κατάσταση αυτή σε πλεονέκτημα τους και να την εκμεταλλευτούν. Παρουσιάστηκαν ως ελευθερωτές των Ελλήνων από τη αθηναϊκή καταπίεση και κάλεσαν τις άλλες πόλεις να συσπειρωθούν ώστε να αντιμετωπίσουν την αθηναϊκή δύναμη. Και όπως αναφέρει και ο Θουκυδίδης το κατάφεραν αυτό αφού το μεγαλύτερο μέρος της κοινής γνώμης στον ελλαδικό χώρο ήταν με το μέρος του.⁷⁹

Στο σημείο αυτό και πριν περάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο όπου θα αναλύσουμε τη στρατηγική της Σπάρτης μπορούμε να πούμε πως η στρατηγική του Περικλή κρίθηκε επιτυχημένη και η Αθήνα είχε προβάδισμα προς τη τελική νίκη μέχρι το θάνατο του.

⁷⁸ Πλατιάς (2018) σελ. 114.

⁷⁹ Θουκυδίδου *Ιστορία*, Β 8.4 «ή δὲ εὐνοία παρὰ πολὺ ἐποίει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν. ἔρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις εἴ τι δύναίτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ζυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς.»

Κεφάλαιο 2 : Η Στρατηγική της Σπάρτης

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη στρατηγική της Αθήνας θα πρέπει να εξετάσουμε και αυτή του αντίπαλου στρατοπέδου, δηλαδή της Σπάρτης. Όπως έχουμε ήδη πει η στρατηγική δε διαμορφώνεται αόριστα αλλά σε αλληλεπίδραση με τους αντιπάλους. Η ξεκάθαρη υπεροχή της Αθήνας στη θάλασσα και της Σπάρτης στη ξηρά θα καθορίσει τους στόχους της στρατηγικής τους.

Υπάρχουν δυο τύποι πολεμικής σύγκρουσης, ο πρώτος είναι αυτός της εκμηδένισης που αποσκοπεί στην εξουδετέρωση των δυνάμεων του αντίπαλου μέσω μια αποφασιστικής μάχης. Ενώ ο δεύτερος είναι αυτός της εξουθένωσης του αντιπάλου μέσω οικονομικών και στρατιωτικών βλαβών, παρενόχληση του εμπορίου, επιβολής εισφορών και αποκλεισμών⁸⁰. Τη σημερινή εποχή βλέπουμε συχνά την επιβολή κυρώσεων και διπλωματικής απομόνωσης σε κράτη ως μορφή επιχειρησιακών τακτικών.

Κυρίαρχο παράδειγμα χρήσης στρατηγικής εκμηδένισης είναι ο Ναπολέοντας ο οποίος έπειτα από καθοριστικές μάχες κατέστρεψε ολοσχερώς το στρατό των αντιπάλων και τους ανάγκασε να συνθηκολογήσουν με ό,τι όρους ήθελε. Τη στρατηγική αυτή τη θεωρητικοποιεί ο Clausewitz στη θεωρία του πολέμου και παραμένει συνδεδεμένη με το όνομα του καθώς και με αυτό του Ναπολέοντα.⁸¹

Όπως μελετήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η Αθήνα του Περικλή επέλεξε μια πολιτική εξουθένωσης και μάλιστα αμυντικής, μέχρι βέβαια την απόφαση της για τη σικελική εκστρατεία. Αντιθέτως η Σπάρτη θα προσπαθήσει να κερδίσει το πόλεμο γρήγορα και αποφασιστικά χρησιμοποιώντας το πλεονέκτημα που έχει στη ξηρά. Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετηθεί η στρατηγική της Σπάρτης μέχρι το τέλος του πολέμου σε αντιδιαστολή με αυτή της Αθήνας η οποία και άλλαξε κατεύθυνση μετά το θάνατο του Περικλή.

Η διαμάχη μεταξύ της Αθήνας και Σπάρτης σηματοδοτεί μια μάχη δυο τελείως διαφορετικών κοινωνιών. Η πολιτική οργάνωση της Αθήνας ήταν αυτή μιας άμεσης δημοκρατίας, συνυφασμένη βέβαια με τα δεδομένα της εποχής, όπου κάθε πολίτης είχε ενεργή παρουσία στη λήψη αποφάσεων μέσω της εκκλησίας του δήμου. Αυτό βεβαία

⁸⁰ Πλατιάς (2018) σελ. 144.

⁸¹ Clausewitz (2007) σελ. 611.

πολλές φορές δημιουργούσε μια αστάθεια στη λήψη αποφάσεων. Η συμμετοχή όμως στα κοινά ήταν δικαίωμα και καθήκον κάθε πολίτη και μέσα σε αυτό το πλαίσιο είχαν μεγαλώσει.

Η Σπάρτη από την άλλη είχε χαρακτηριστικά μοναρχίας με δυο κληρονομικούς βασιλείς, ολιγαρχικά από τα είκοσι οχτώ ισόβια μέλη της γερουσίας και δημοκρατικά με την Απέλλα.⁸² Στην πραγματικότητα η δομή της Σπάρτης ήταν αυτή μιας αυστηρής συντηρητικής και ολιγαρχικής πολιτείας με ξεκάθαρη στόχευση και προσανατολισμό. Οι Σπαρτιάτες αδιαφορούσαν για τις ανέσεις και αφιέρωναν όλη τους της ζωή στη πολεμική προετοιμασία γεγονός που τους έκανε να είναι οι καλύτεροι στρατιώτες στο κόσμο.

Αυτή η εσωτερική δομή των κοινωνιών τους δημιουργεί και τη διαφορά στην πολιτική και στρατηγική κουλτούρα των δυο πλευρών. Από τη μια είναι οι τολμηροί και ριψοκίνδυνοι Αθηναίοι που άλλες φορές λειτουργούν καινοτόμα και πρωτοπόρα και άλλες στα όρια της αφροσύνης. Και από την άλλη ο κεντρικός ρόλος των ηλικιωμένων μελών της γερουσίας εξασφάλιζε μεν σταθερότητα στη πολιτική ζωή αλλά από την άλλη μια αδυναμία να προσαρμοστεί στις εξελίξεις⁸³.

Ενώ λοιπόν η Αθήνα εκμεταλλευόμενη την συμβολή στους περσικούς πολέμους δημιουργεί μια αυτοκρατορία, η Σπαρτή που είχε εξίσου ηγετικό ρόλο αρκείται στο κυρίαρχο ρόλο της στην Πελοπόννησο χωρίς μεγαλεπήβολα σχέδια. Οι Σπαρτιάτες προσπάθησαν να ελέγξουν τη συμμαχία φροντίζοντας να εγκαθιστούν ολιγαρχικά πολιτεύματα προκειμένου να ενισχυθεί το εκλεκτό αλλά ολιγάριθμο πεζικό τους⁸⁴.

Στο πλαίσιο αυτό ας εξετάσουμε το λόγο που η δύναμη της Αθήνας μεγάλωνε δυσανάλογα με αυτή της Σπάρτης. Η Αθήνα στηριζόμενη στο εμπόριο, στο ναυτικό και στον πλούτο που εξασφάλιζε μέσω της κυριαρχίας της στην αθηναϊκή συμμαχία δημιούργησε μια σφαίρα επιρροής σε ένα δίκτυο πολλών πόλεων και σε συνδυασμό με το σύστημα αλυσιδωτής ανάπτυξης μέσω χρήματων και ναυτικού, η ίδια μεγάλωνε διαρκώς.

⁸² Kagan (1995) σελ. 19.

⁸³ Πλατιάς (2018) σελ. 148.

⁸⁴ Kagan (1969) σελ. 9-10.

Αντιθέτως η Σπάρτη μπορούσε να στηριχθεί μόνο στην υπεροχή της σε στρατιωτικό υλικό δημιουργώντας μια μικρή σφαίρα επιρροής στη Πελοπόννησο, σε συνδυασμό με την οικονομία της που βασίζεται σε αγροτικές δουλείες και το μικρό και σταθερό πληθυσμό της τα περιθώρια ανάπτυξης ήταν πολύ μικρά⁸⁵.

Κατά την έναρξη του πολέμου η ισορροπία των δυνάμεων ευνοούσε την Αθήνα και την καθιστούσε υπέρτερη εξαιτίας του ναυτικού και της οικονομικής της ισχύς. Σύμφωνα με τον Αρχίδαμο και το λόγο του στη Απέλλα, η Σπαρτή είχε φτάσει σε ένα αδιέξοδο βλέποντας την Αθήνα να αυξάνει συνεχώς τη δύναμη της και την ίδια να μη μπορεί να αντιδράσει. Σύμφωνα με τον Αρχίδαμο το πρόβλημα δε μπορούσε να λυθεί άμεσα. Η Σπάρτη έπρεπε να αναζητήσει νέους συμμάχους που θα της εξασφάλιζαν ναυτικό και χρήματα που έλειπαν από την πελοποννησιακή συμμαχία⁸⁶. Τελικώς βέβαια η απότομη και φιλοπόλεμη ομιλία του Σθενελαίδα έπεισε την Απέλλα και η Σπάρτη οδηγήθηκε χωρίς τη κατάλληλη προετοιμασία στον αγώνα κατά της Αθήνας⁸⁷.

Με επίκληση στο συναίσθημα αναφορικά με τις αδικίες που διέπραξαν οι Αθηναίοι σε βάρος των Πελοποννησίων και πιστεύοντας πως η ισορροπία δυνάμεων τους ευνοούσε ακόμα ξεκίνησαν ένα πόλεμο και για τα επόμενα δέκα χρόνια θα πλήρωναν το τίμημα αυτής της γρήγορης απόφασης. Όσοι ακολουθήσαν τον Σθενελαίδα πίστευαν πως ο πόλεμος θα είναι σύντομος και πως η Αθήνα δεν θα άντεχε ύστερα από την παράδοση της Αττικής.

Η Σπάρτη προσπάθησε με δυο τρόπους να πέτυχει τη νίκη της. Στην αρχή με διπλωματικό τρόπο και προσπάθεια εξαναγκασμού δια της απειλής ότι θα καταλάβει την Αττική. Και στη συνέχεια, με μια αποφασιστική μάχη στη ξηρά μέσω της οποίας ευελπιστούσε στην πλήρη καταστροφή των δυνάμεων του αντιπάλου της.

Σχετικά με τη διπλωματία εξαναγκασμού ξεκίνησε με μια σειρά απαιτήσεων προς τους Αθηναίους. Ένα από αυτά ήταν η ανάκληση του Μεγαρικού Ψηφίσματος ενώ στο τελευταίο τελεσίγραφο οι Σπαρτιάτες αναφέρουν ότι θέλουν την ειρήνη αλλά αυτή

⁸⁵ Doyle (1986) σελ. 54-81.

⁸⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 82 «κάν τούτω και τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἐξαρτύεσθαι ξυμμάχων τε προσαγωγῇ και Ἑλλήνων και βαρβάρων, εἴ ποθέν τινα ἢ ναυτικοῦ ἢ χρημάτων δύναμιν προσληψόμεθα».

⁸⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 86.5 «ψηφίζεσθε οὖν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης τὸν πόλεμον, και μῆτε τοὺς Ἀθηναίους ἔατε μείζους γίνεσθαι μῆτε τοὺς ξυμμάχους καταπροδιδῶμεν, ἀλλὰ ζῆν τοῖς θεοῖς ἐπίωμεν ἐπὶ τοὺς ἀδικοῦντας».

μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν παραδώσουν της ελευθέρια στους άλλους Έλληνες και εντούτοις, διαλυθεί η Αθηναϊκή αυτοκρατορία⁸⁸.

Ο λόγος που πίστευαν ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να το δεχθούν ήταν η απειλή της χερσαίας εισβολής στην Αττική που λόγω της διαφοράς δυναμικού στη ξηρά θα ήταν και μια βέβαιη επιτυχία. Και επιπλέον εάν οι Αθηναίοι έκαναν το λάθος που περίμεναν και έβγαιναν να τους αντιμετωπίσουν έξω από τα τείχη θα πετύχαιναν μια καθοριστική νίκη που θα ήταν αρκετή να κρίνει και τον πόλεμο. Σε αυτή την πίστη τους παρέσυρε και η συνθηκολόγηση των Αθηναίων το 446 π.Χ. μετά από την Πελοποννησιακή εισβολή στην Αττική⁸⁹.

Το 446 βέβαια η κατάσταση για την Αθήνα ήταν διαφορετική. Είχε υποστεί ήττες στην κεντρική Ελλάδα, αντιμετώπιζε την επανάσταση στην Εύβοια, και επιπλέον η αλλαγή κατεύθυνσης που έκανε και η δημιουργία μιας ναυτικής αυτοκρατορίας την καθιστούσε απρόσβλητη⁹⁰. Ο Περικλής λοιπόν απέρριψε τα τελεσίγραφα των Σπαρτιατών, οι Αθηναίοι κλείστηκαν στα τείχη και αντλούσαν πόρους από τους συμμάχους δια μέσω της θαλάσσης. Επιπλέον, κλιμάκωνε όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τις ναυτικές επιδρομές της με αποτέλεσμα να ζητήσουν πρώτοι οι Σπαρτιάτες ειρήνη.

Οι Σπαρτιάτες αναζήτησαν συμμάχους για να εξασφαλίσουν τα δυο πράγματα τα οποία τους έλλειπαν όπως είπαμε, ναυτικό και χρήματα. Αρχικά στράφηκαν προς τις πόλεις της κάτω Ιταλίας και της Σικελίας αλλά δε μπορούσαν να πάρουν κάτι. Στη συνέχεια, στράφηκαν προς τους Πέρσες οι οποίοι είχαν και τη δύναμη να αλλάξουν τη κατάσταση αλλά και αυτοί αρνήθηκαν. Οι μονοί που ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν ήταν κάποιοι επαναστατημένοι υπήκοοι της αθηναϊκής αυτοκρατορίας και αυτοί μόνο σε ανθρωπισμό δυναμικό. Η απόπειρα δηλαδή εύρεσης συμμάχων σε αυτό το σημείο ήταν αποτυχημένη.

Το επόμενο βήμα των Σπαρτιατών ήταν να βρουν τρόπους να αυξήσουν το κόστος του πολέμου για την Αθήνα. Με τρεις τρόπους προσπάθησαν να το πέτυχουν αυτό. Αρχικά

⁸⁸ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 139.3 «Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἂν εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτόνομους ἀφεῖτε».

⁸⁹ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 115.1 «ἀναχωρήσαντες δὲ ἀπ' Εὐβοίας οὐ πολλῶ ὕστερον σπονδὰς ἐποίησαντο πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ζυμμάχους τριακοντούτους, ἀποδόντες Νίσαιαν καὶ Πηγὰς καὶ Τροιζῆνα καὶ Ἀχαΐαν· ταῦτα γὰρ εἶχον Ἀθηναῖοι Πελοποννησίων».

⁹⁰ Πλατιάς (2018) σελ. 158.

με τη καταστροφή της Αττικής η οποία είχε οικονομικό αλλά και κοινωνικό κόστος για την Αθήνα. Οι αγρότες και οι κτηνοτρόφοι ήταν αναγκασμένοι να αφήσουν τη περιουσία τους και να πάνε να ζήσουν πίσω από τα τείχη δημιουργώντας μια κοινωνική αναταραχή⁹¹.

Από τη στιγμή που οι Αθηναίοι είχαν δεχτεί την απώλεια της Αττικής και οι επιδρομές τους ήταν επιλεκτικές και μετρημένες το κόστος του πολέμου γι' αυτούς δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλό αν αναλογιστεί κανείς τη συνεχομένη ροή προμηθειών και χρημάτων από τους συμμάχους. Σε αυτό το σημείο θέλησε η Σπάρτη να χτυπήσει με τη προτροπή και συνδρομή εξεγέρσεων με στόχο την αποδυνάμωση της αυτοκρατορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αποστασία της Μυτιλήνης καθώς και το εκστρατευτικό σώμα του Βρασιίδα στη Μακεδονία και Θράκη.

Ένας άλλος τρόπος αύξησης του κόστους της Αθήνας στο πόλεμο ήταν η εκμετάλλευση δευτερευόντων μετώπων που είχαν ανοίξει κατά καιρούς οι Αθηναίοι. Έτσι όπου πήγαιναν οι Αθηναίοι μετά από λίγο ακολουθούσαν οι Σπαρτιάτες με στόχο το σαμποτάρισμα των επιτυχιών της Αθήνας και την αδυναμία απόκτησης εύκολου κέρδους⁹². Μια από τις πιο σημαντικές κινήσεις στην έκβαση του πολέμου ήταν η βοήθεια που έστειλαν στη Σικελία και έπαιξε καθοριστικό ρολό ιδιαίτερα στη πολιορκία των Συρακουσών, μια βοήθεια που ίσως να άλλαξε την έκβαση και της σικελικής εκστρατείας αλλά και ολόκληρου του πελοποννησιακού πολέμου.

Εξίσου καθοριστική ήταν και η εγκατάσταση μόνιμης φρουράς στη Δεκέλεια το 413 π.Χ. αντί για σύντομες επιθέσεις που ήταν ο κανόνας μέχρι τότε. Τις καταστρεπτικές συνέπειες για την Αθήνα περιγράφει ο Θουκυδίδης στο κεφάλαιο Η. Αρχικά όταν οι επιδρομές ήταν σύντομες η γη μπορούσε να καλλιεργηθεί τον υπόλοιπο χρόνο όμως με την μόνιμη εγκατάσταση αυτό έγινε αδύνατο και τα χωράφια έμειναν ακαλλιέργητα⁹³. Επιπλέον, οι Αθηναίοι έχαναν δούλους που αυτομόλησαν καθώς και τεχνίτες, έχαναν

⁹¹ Foxhall (1993) σελ. 142.

⁹² Θουκυδίδου Ιστορία, Γ 100.2 «καὶ ἐξέπεμψαν Λακεδαιμόνιοι περὶ τὸ φθινόπωρον τρισχιλίους ὀπλίτας τῶν ζυμμάχων».

⁹³ Θουκυδίδου Ιστορία, Ζ 27.4 «πρότερον μὲν γὰρ βραχεῖαι γιγνόμεναι αἱ ἐσβολαὶ τὸν ἄλλον χρόνον τῆς γῆς ἀπολαύειν οὐκ ἐκόλυον».

πρόβατα και υποζύγια ενώ το ιππικό ήταν σε κακή κατάσταση με τις καθημερινές εξόδους που έκανε.⁹⁴.

Μετα τη καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στη Σικελία και την απομόνωση των Αθηναίων πίσω από τα τείχη, οι σπαρτιάτες στράφηκαν στην εύρεση πόρων για τη δημιουργία ναυτικού που θα τέλειωνε οριστικά το πόλεμο. Οι Σικελοί έστειλαν είκοσι πλοία να βοηθήσουν ενώ και οι Πελοποννήσιοι ξεκίνησαν ένα ναυπηγικό πρόγραμμα κατασκευής εκατό πλοίων⁹⁵. Το καθοριστικό βήμα όμως έγινε με της συμφωνία με τους Πέρσες. Οι Αθηναίοι προσπάθησαν και αυτοί να τους πάρουν με το μέρος τους αλλά δε τα κατάφεραν. Ειδικότερα, στο πρόσωπο του Κύρου βρήκαν ένα σύμμαχο οπού με τα χρήματα που έστελνε κατάφεραν να ξεπεράσουν μια σειρά από ναυτικές αποτυχίες ώσπου να δώσουν την αποφασιστική μάχη στους Αιγός ποταμούς⁹⁶.

Η διεθνής νομιμοποίηση και ο αγώνας για την ελευθέρια όλων των Ελλήνων όπως το παρουσίασαν έπαιξε περιούσιο ρολό στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Σπάρτης. Η Σπάρτη ήθελε να τονίσει ιδιαίτερος το τυραννικό ρολό της Αθήνας στον ελλαδικό χώρο. Επιπλέον είχε συχνά παίξει ρολό στη πτώση τυρρανίδων σε διάφορες ελληνικές πόλεις⁹⁷. Στο πλαίσιο αυτό κρίθηκε ιδιαίτερα επιτυχημένη η προσπάθεια τους αυτή, αφού κέρδισε τη συμπάθεια των περισσοτέρων ελληνικών πόλεων και σε όλη τη διάρκεια του πολέμου παρουσιάζονταν ως οι ελευθερωτές της Ελλάδας.

Σε γενικές γραμμές η στρατηγική των δυο δυνάμεων παρουσιάζει διαφορετικά αποτελέσματα. Στο πρώτο μισό του πολέμου και για όσο ζει ο Περικλής η Αθήνα έχει το πλεονέκτημα και πετυχαίνει μια σειρά από σημαντικές νίκες. Μετα το θάνατο βέβαια του Περικλή ακολουθεί μια διαφορετική προσέγγιση με αποκορύφωμα την προσπάθεια υπερεξάπλωσης στην εκστρατεία της Σικελίας.

⁹⁴ Θουκυδίδου Ιστορία, Ζ 28 «καὶ ἀνδραπόδων πλέον ἢ δύο μυριάδες ἠύτομολήκεσαν, καὶ τούτων τὸ πολὺ μέρος χειροτέχναι, πρόβατά τε πάντα ἀπωλώλει καὶ ὑποζύγια· ἵπποι τε, ὁσημέραι ἐξελαυνόντων τῶν ἰπέων πρὸς τε τὴν Δεκέλειαν καταδρομὰς ποιουμένων καὶ κατὰ τὴν χώραν φυλασσόντων, οἱ μὲν ἀπεχολοῦντο ἐν γῆ ἀποκρότῳ τε καὶ ζυνεχῶς ταλαιπωροῦντες, οἱ δ' ἐπιτρώσκοντο».

⁹⁵ Θουκυδίδου Ιστορία, Η 3.2 «Λακεδαιμόνιοι δὲ τὴν πρόσταξιν ταῖς πόλεσιν ἑκατὸν νεῶν τῆς ναυπηγίας ἐποιοῦντο».

⁹⁶ Πλατιάς (2018) σελ. 166.

⁹⁷ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 122.3 «ἡμεῖς δὲ οὐδ' ἡμῖν αὐτοῖς βεβαιοῦμεν αὐτό, τύραννον δὲ ἐῷμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν, τοὺς δ' ἐν μιᾷ μονάρχουσι ἀξιοῦμεν καταλύειν».

Αντιθέτως η Σπάρτη δείχνει να μαθαίνει από τα λάθη της στο πρώτο μισό του πολέμου εντείνει την πίεση και εκμεταλλεύεται όλες τις λάθος κινήσεις της Αθήνας. Τους λογούς της μεταστροφής και μετάπτωσης της αθηναϊκής πολιτικής θα εξετάσουμε στα επόμενα κεφάλαια διεξοδικά καθώς και το ρολό που έπαιξαν τα κορυφαία πολιτικά πρόσωπα της εποχής.

Κεφάλαιο 3 : Τα αίτια του πολέμου

Στο ξεκίνημα του βιβλίου του «Man, the State and War», ο Waltz θέτει το ερώτημα αν οι πόλεμοι μοιάζουν με σεισμούς. Φυσικά δηλαδή περιστατικά των οποίων ο έλεγχος ή η εξάλειψη είναι πέρα από το πνεύμα του ανθρώπου. Και συνεχίζει απαντώντας πως λίγοι θα παραδεχτούν ότι είναι, ωστόσο, οι απόπειρες εξάλειψης του πολέμου, όσο ευγενικά και αν είναι τα κίνητρα των προσπαθειών, δεν έχουν φέρει κάτι περισσότερο από σύντομες στιγμές ειρήνης μεταξύ των κρατών⁹⁸.

Από την εποχή της συγγραφής του βιβλίου βέβαια έχουν αλλάξει πολλά πράγματα. Οι πόλεμοι με στρατιωτικές επιθέσεις και εισβολές έχουν λιγοστέψει, και την εμφάνιση του έχει κάνει ένα νέο είδος πολέμου που στηρίζεται στην οικονομία και τις κυρώσεις μέσω των οποίων προσπαθούν να καταβάλουν τα αντίπαλα κράτη.

Ο Πολύβιος, ιστορικός του 2^{ου} αιώνα αναφέρει πως τίποτα δεν είναι πιο σημαντικό για τους συγγραφείς η του μελετητές της ιστορίας από να καταλαβαίνουν τα αίτια πίσω από κάθε γεγονός. Και για το πόλεμο γίνεται πιο συγκεκριμένος λέγοντας πως πρέπει να ξεχωρίζουμε τα πραγματικά αίτια από την αφορμή⁹⁹.

Όπως και στους δυο παγκόσμιους πολέμους καθώς και σε κάθε άλλο μεγάλο πόλεμο μέχρι τώρα έτσι και στο πελοποννησιακό πόλεμο υπήρξε μια περίοδος με τεταμένη κρίση, τοπικές συγκρούσεις και διπλωματικό παρασκήνιο που μας προϋδέαζε για αυτό που θα ακολουθούσε.¹⁰⁰

Η αφορμή για να ξεκινήσει ο Πελοποννησιακός πόλεμος δόθηκε με την υπόθεση του Μεγαρικού Ψηφίσματος και την άρνηση του Περικλή να απαντήσει στο τελεσίγραφο των Πελοποννησίων. Έτσι η διαδεδομένη κατά την αρχαιότητα σε πολλούς κύκλους (κυρίως από τους πολιτικούς του αντιπάλους αλλά και στο θέατρο) άποψη ότι ο Περικλής ήταν υπεύθυνος για το ξεκίνημα του πολέμου. Την απάντηση δίνει ο ίδιος ο Θουκυδίδης ο οποίος στο πρώτο βιβλίο παραλείπει εντελώς να διηγηθεί τη διαμάχη αυτή αλλά αρκείται σε σύντομες αναφορές σε αλλά σημεία του έργου του. Επιπλέον

⁹⁸ Waltz (1954) σελ. 1.

⁹⁹ Πολύβιος *Ιστορία* 3,31.

¹⁰⁰ Zagorin (2006) σελ. 40.

δίνει την εξήγηση πως τα διάφορα αυτά μικροπεριστατικά βασίζονται σε μια βαθύτερη αιτία ¹⁰¹.

Διάφορες λοιπόν μικροδιαφορές και συγκρούσεις σε διάστημα τριών ετών που κλιμακώνονται προοδευτικά κρύβουν την πιο αληθή αιτία του πολέμου που περιγράφει αμέσως. Την «*ἀληθεστάτην πρόφασιν*» όπως την αποκαλεί που δεν είναι άλλη από τη ραγδαία ανάπτυξη της Αθήνας και το φόβο που προκάλεσε στους Λακεδαιμονίους.¹⁰²

Όπως επισημαίνει και ένας από τους κορυφαίους μελετητές του Θουκυδίδη ο Hornblower η μεγαλύτερη συμβολή του Θουκυδίδη στην ιστορία αποτέλεσε ο διαχωρισμός μεταξύ των επιφανειακών και βαθύτερων αιτιών ¹⁰³.

Ο Finley συμφωνεί και συμπληρώνει ότι ο Θουκυδίδης διαίρεσε τους λόγους του πολέμου σε δυο κατηγορίες αφενός τις μικροδιαφορές και τα παράπονα που συνιστούν τις *αιτίαι και διαφοραι* μεταξύ της Αθήνας και της σπαρτής και αφετέρου το φόβο της Σπάρτης για την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας ως το σίγουρο αλλά λιγότερο ειπωμένο λόγο του πολέμου¹⁰⁴.

Ο Θουκυδίδης κατονομάζει ως αίτιο για το πόλεμο τη αποκαλούμενη στη σύγχρονη θεωρία διεθνών σχέσεων «*θεωρεία της άνισης ανάπτυξης*». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή η ισχύς των κρατών εξαρτάται από την οικονομία, τον πληθυσμό, την τεχνολογία και την στρατιωτική τους δύναμη. Η ισχύς όμως των κρατών δεν είναι σταθερή αλλά αλλάζει και ο ρυθμός ανάπτυξης κάθε κράτους διαφέρει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανισορροπία στο συσχετισμό ισχύος στο διεθνές σύστημα¹⁰⁵.

Οι δύο κρίσιμοι παράγοντες τους οποίους επισημαίνει στο να εξηγήσει τον πόλεμο είναι ο φόβος και η δύναμη. Ο φόβος είναι ένα συναίσθημα και μια ψυχολογική αντίδραση που παράγεται από την επίγνωση του κινδύνου. Η ισχύς είναι ένα χαρακτηριστικό που μετριέται με βάση τον βαθμό στον οποίο ένα κράτος μπορεί να

¹⁰¹Θουκυδίδου Ιστορία, Α 23.5 «διότι δ' ἔλυσαν, τὰς αἰτίας προύγραφα πρῶτον καὶ τὰς διαφοράς, τοῦ μή τινα ζητήσαι ποτε ἐξ ὅτου τοσοῦτος πόλεμος τοῖς Ἑλλησι κατέστη».

¹⁰²Θουκυδίδου Ιστορία, Α 23 «τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις» ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν».

¹⁰³ Hornblower (2005) σελ. 191.

¹⁰⁴ Finley (1988) σελ. 111.

¹⁰⁵ Πλατιάς (2018) σελ. 62.

απαιτήσει από τα άλλα να συμμορφωθούν με τη θέλησή του ή να υποστούν κυρώσεις για την άρνηση τους αυτή.¹⁰⁶

Ο Θουκυδίδης υιοθετεί μια πολιτική θεώρηση ως προς τον πόλεμο η οποία ομοιάζει με την θεωρία του για τον ανταγωνισμό μεταξύ κρατών λόγω της δίψας τους για εξουσία και ασφάλεια, καθώς και με τη θεωρία του περί πόθου των ανθρώπων να κυριαρχούν επί άλλων ομοειδών τους. Κατά την ανάλυση της εν λόγω κατάστασης, οι Σπαρτιάτες πήγαν στον πόλεμο επειδή φοβόντουσαν την αυξανόμενη δύναμη και την ατέρμονη φιλοδοξία της Αθήνας, η οποία φαινόταν να αναπτύσσεται γρηγορότερα από τη Σπάρτη, γεγονός που αποτελούσε απειλή κατά της ηγεμονίας των Σπαρτιατών.

Από τους Πελοποννήσιους αυτοί που επιθυμούν περισσότερο μια επίθεση στην Αθήνα είναι οι Κορίνθιοι. Στο συνέδριο του 432 π.Χ., στο οποίο οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους στην Πελοπόννησο συζήτησαν για πρώτη φορά το ζήτημα του πολέμου με την Αθήνα, η Κόρινθος ήταν η πιο πρόθυμη για πόλεμο. Έχοντας έντονη έχθρα με την Αθήνα και αποφασισμένη να την εκδικηθεί λόγω της Συμμαχίας της με την Κέρκυρα και άλλων εχθρικών ενεργειών, οι Κορίνθιοι προειδοποίησαν για τα επιθετικά σχέδιά της και κάλεσαν τους Λακεδαιμόνιους να δράσουν άμεσα για να τους αποτρέψουν.

Όπως επισημάναμε, ο ανταγωνισμός Αθήνας και Σπάρτης για την ηγεμονία στον ελληνικό χώρο ήταν η βαθύτερη αιτία για το Πελοποννησιακό πόλεμο. Επιπλέον, ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ Αθήνας και Κορίνθου η οποία τύγχανε σύμμαχος της Σπάρτης, έπαιξε σημαντικό ρόλο καθώς όπως είδαμε η Κόρινθος ήταν η πιο θερμή υποστηρίκτρια του πολέμου από το στρατόπεδο των Πελοποννησίων.

Συνοψίζοντας, οι πιο σημαντικές αφορμές που πυροδότησαν τη κατάσταση αυτή ήταν αφενός, η ανάμειξη των Αθηναίων στη διαμάχη μεταξύ Κέρκυρας και Κορίνθου, κι αφετέρου, η αποστασία της Ποτίδαιας και η μετέπειτα πολιορκία της καθώς και το Μεγαρικό Ψήφισμα το οποίο αποτέλεσε την τελική αφορμή.

Ενδιαφέρουσα όμως είναι και η προσέγγιση του Kagan για το αν μπορούσε ο πόλεμος να έχει αποφευχθεί. Όπως αναφέρει, όλοι όσοι οδήγησαν στο πόλεμο ξεγελάστηκαν

¹⁰⁶ Zagorin (2006) σελ. 44.

από μια λάθος διερεύνηση του. Έτσι όλοι πίστεψαν πως θα κέρδιζαν απ' αυτόν με μικρό κόστος. Όλοι περίμεναν ένα σύντομο πόλεμο χωρίς πολλές συνέπειες γεγονός που διαψεύστηκε και ως προς το χρόνο άλλα και ως προς τις συνεπείς που ήταν καταστροφικές, δεδομένου ότι ακόμα και ο τελικός νικητής όχι μόνο δε κατάφερε να κερδίσει κάτι άλλα αντιθέτως, παράκμασε με τη γνωστή σε όλους κατάληξη.¹⁰⁷

Τον τρόπο με τον οποίον οι Αθηναίοι αύξησαν τη δύναμή τους περιγράφει ο Θουκυδίδης στα κεφάλαια 1,88 έως 1,118 τη λεγόμενη πεντηκονταετία. Χοντρικά περιλαμβάνει το διάστημα μεταξύ 480 π.Χ. – 430 π.Χ. Ο Θουκυδίδης όμως σταματά την εξιστόρηση των γεγονότων το 439 π.Χ.

Σύμφωνα με το Hornblower υπάρχουν δυο πιθανές εξηγήσεις για αυτή του την παύση. Η πρώτη ερμηνεία είναι πως η αφήγηση σταματά σε αυτό το σημείο γιατί τα γεγονότα της Σάμου αποτελούν τη τελευταία μεγάλη επίθεση της Αθήνας σε σύμμαχο πόλη για την οποία δε θα υπάρξουν συνέπειες.¹⁰⁸

Η δεύτερη ερμηνεία, η εκ του πονηρού όπως λέει ο Hornblower, είναι πως ο Θουκυδίδης εσκεμμένα αποφεύγει να ασχοληθεί μαζί τους για να μην αναφερθεί σε μια σειρά από αυθαιρεσίες της Αθήνας που μάλιστα θα εξηγούσαν και την αλλαγή στάσης των Κορίνθιων, οι οποίοι όπως διαπιστώνεται, διατηρούσαν καλές σχέσεις με τους Αθηναίους μέχρι το 400 π.Χ. και μετά, εξελίχθηκαν στους μεγαλύτερους εχθρούς τους. Αυτή τη περίοδο ο Hornblower την ονομάζει μεγάλο κενό και προσπαθεί να συγκεντρώσει τα γεγονότα που συνέβησαν σε αυτά και είχαν σημασία για τη πορεία της Αθήνας προς το πόλεμο¹⁰⁹.

Η πρώτη κίνηση των Αθηναίων αφορά τη συμμαχία με την Ακαρνανία η οποία παρότι δεν ήταν αποικία των Κορίνθιων βρισκόταν σε μια περιοχή που ήταν γεμάτη από κορινθιακές αποικίες. Η κίνηση αυτή ήταν μια κίνηση ενάντια στη Κόρινθο αφού βρισκόταν σε μια περιοχή που ήταν δικής τους επιρροής και είχε μεγάλη σημασία γιατί ήταν στραμμένη προς τη δύση και τη Σικελία.¹¹⁰

¹⁰⁷ Kagan (1969) σελ. 355-356.

¹⁰⁸ Rhodes (1988) σελ. 220, Hornblower (2005) σελ. 193.

¹⁰⁹ Hornblower (2005) σελ. 194-196.

¹¹⁰ Hornblower (1991) σελ. 353.

Το δεύτερο γεγονός είναι η εκστρατεία στο Πόντο. Η κίνηση αυτή προκάλεσε την έχθρα των Μεγαρέων αφού σύμφωνα με ιστορικές πηγές τα Ηράκλεια του Πόντου και το Βυζάντιο αποτελούσαν Μεγαρικές αποικίες. Το μέγεθος της εκστρατείας φανερώνεται και από την αναφορά του Lewis πως στις ιδέες του Περικλή δεν υπήρχε τίποτα μέτριο, που μαρτυρά την σημασία της αποστολής¹¹¹.

Το τρίτο γεγονός σχετίζεται με την ίδρυση της Αμφίπολης¹¹² ένα μέρος με σημαντική στρατιωτική και οικονομική αξία για τους Αθηναίους που όμως ενόχλησε όπως ήταν φυσικό την κορινθιακή αποικία της Ποτιδαίας που απείχε μόλις ογδόντα χιλιόμετρα από εκεί¹¹³. Δεύτερη λοιπόν φορά που η Αθήνα καταπατά μια περιοχή κορινθιακής επιρροής κι εντούτοις, εντείνει την αντιπάθεια της.

Για τις τέσσερεις μεγάλες αφορμές που αναφέραμε νωρίτερα ο Θουκυδίδης αφιερώνει μια πληρέστατη κάλυψη των γεγονότων της Κέρκυρας και της Ποτιδαίας και μικρότερη για της Αίγινας και τα Μέγαρα.

Για τους Αιγινήτες, τους οποίους οι Αθηναίοι θεωρούν τους κυριότερους αίτιους του πολέμου ο Θουκυδίδης μιλάει στο 1.67 και τους εμφανίζει να κατηγορούν την Αθήνα ότι παραβίασε την αυτονομία τους όπως όριζαν οι συνθήκες. Το πιθανότερο είναι να αναφέρονται στις τριακονταετείς σπονδές οι οποίες πρέπει να είχαν ένα γενικό όρο περί αυτονομίας¹¹⁴ τον οποίο βέβαια δε γνωρίζουμε πως καταπάτησαν οι Αθηναίοι.

Η δεύτερη αφορμή που οδηγεί μάλιστα και στο τελεσίγραφο των σπαρτιατών αφορά τα Μεγαρικά ψηφίσματα που προέβλεπαν στον αποκλεισμό των Μεγαριτών από τα συμμαχικά λιμάνια και την αγορά της Αττικής.

Για τη μικρή αναφορά του Θουκυδίδη για τα γεγονότα αυτά έχουν προταθεί διάφορες απόψεις. Η πρώτη άποψη που αφορά γενικότερα όλα αυτά τα περιστατικά είναι η πίστη του Θουκυδίδη πως η μοναδική αιτία του πολέμου ήταν η ανάπτυξη της Αθήνας και πως όλα όσα έγιναν δεν είναι παρά αποτελέσματα της προσπάθειας να σταματήσουν αυτήν την ανάπτυξη οι εχθροί της.

¹¹¹Lewis (1977) σελ. 146.

¹¹² *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 102.

¹¹³ Hornblower (2005) σελ. 195.

¹¹⁴ Badian (1993) σελ. 138-139.

Σύμφωνα με μια άλλη εξήγηση που δίνει ο Croix είναι πως ο Θουκυδίδης δεν έδινε πρακτική αξία σε αυτά τα ζητήματα γιατί ο χαρακτήρας τους ήταν καθαρά θρησκευτικός.¹¹⁵ Ο Lewis έχει μια διαφορετική προσέγγιση επί του θέματος υποστηρίζοντας πως ο Θουκυδίδης εσκεμμένα μεροληπτεί σε βάρος των Μεγαρέων και για αυτό και αποφεύγει να αναφέρει και τις εισβολές που πραγματοποιούσαν οι Αθηναίοι στα Μέγαρα.¹¹⁶

Σύμφωνα με τον Rhodes τα πρώτα δυο γεγονότα δεν ήταν τόσο σοβαρά όσο η αντιπαράθεση για τη Κέρκυρα και τη Ποτιδαία και για αυτό και ο Θουκυδίδης έχει διαφορετική αντιμετώπιση ως προς τα δύο αυτά ζεύγη γεγονότων¹¹⁷.

Αρχικά, ξεκινάμε από τα γεγονότα της Κέρκυρας και τη διαμάχη που είχε με την Επίδαμνο που οδήγησε στη πρώτη σύγκρουση μεταξύ αθηναϊκού και πελοποννησιακού στόλου στα Σύβοτα. Η Επίδαμνος ζήτησε βοήθεια από την Κόρινθο εναντίον της Κέρκυρας και εκείνη με τη σειρά της στράφηκε στην Αθήνα για βοήθεια. Οι Κορίνθιοι στέλνουν πρεσβεία στην Αθήνα με σκοπό να ζητήσουν την ακύρωση της βοήθειας προς την Κέρκυρα. Ύστερα από τρεις συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου η απόφαση που παίρνουν οι Αθηναίοι είναι να στείλουν άλλα είκοσι πλοία για να προστεθούν με τα δέκα που είχαν ήδη στείλει προς βοήθεια της Κέρκυρας. Αυτή τους η απόφαση, ενάντια στις πρώτες σκέψεις που είχαν για το αν παραβιάζουν τη τριακονταετή συνθήκη δείχνει πως πλέον οι Αθηναίοι ανησυχούν περισσότερο για το αν θα πέτυχει η αποστολή τους παρά για την ίδια την ειρήνη¹¹⁸.

Η τέταρτη φανερή αιτία του πολέμου ήταν η Ποτιδαία μια αποικία της Κορινθίου στη Χαλκιδική η οποία όμως ήταν φόρου υποτελής στους Αθηναίους. Το 433 π.Χ. ζητάνε οι Αθηναίοι από τους Ποτιδαίαιτες να διώξουν τους Κορίνθιους άρχοντες και να γκρεμίσουν ένα μέρος από τα τείχη τους¹¹⁹. Οι Ποτιδαίαιτες αρνήθηκαν και έστειλαν αίτημα στη Κόρινθο για βοήθεια, στο οποίο και ανταποκρίθηκαν. Οι Αθηναίοι

¹¹⁵ Croix (2005) σελ. 197.

¹¹⁶ Lewis (1977) σελ. 388.

¹¹⁷ Rhodes (1988) σελ. 154-165

¹¹⁸ Hornblower (2005) σελ. 202.

¹¹⁹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 56.

ξεκινούν να πολιορκούν την πόλη και έρχονται για δεύτερη φορά σε σύγκρουση με τους Κορίνθιους.

Τα τέσσερα αυτά περιστατικά, παρόμοια μεταξύ τους, επεξηγούν τη βαθύτερη αιτία του πολέμου. Την εξάπλωση της Αθήνας με ολοένα και καινούργια σχέδια, και τη προσπάθεια της Σπάρτης και των δυνάμεων της Πελοποννήσου να διατηρήσουν τα δικά τους κεκτημένα.

Όπως άλλωστε ορθά επισημαίνει συνεχώς ο Θουκυδίδης ο φόβος και η ανασφάλεια των πόλεων για το ποιος είναι πιο δυνατός οδηγεί και σε αυτόν εδώ το πόλεμο.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

REALPOLITIK

Κεφάλαιο 1 : Ο ρόλος του Περικλή

Σε όλο το έργο της ιστορίας του Θουκυδίδη διακρίνουμε επιβλητικές πολιτικές φυσιογνωμίες οι οποίες με τις πράξεις τους οδήγησαν στη διαμόρφωση της αθηναϊκής ιστορίας, της ιστορίας της Ελλάδος αλλά επιπλέον διαμορφώσαν και επηρέασαν τα τεκταινόμενα σε παγκόσμιο επίπεδο δεδομένου του ρόλου και της δύναμης που είχε η Αθήνα εκείνη την εποχή. Ο Θουκυδίδης δεν ασχολείται με τα προσωπικά ζητήματα αυτών ούτε σχολιάζει την βιογραφία τους ή το παρουσιαστικό τους. Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι μόνο η πολιτική τους ζωή καθώς και η επίδραση που έχουν στην πολιτική ζωή της πόλης.

Αναμεσά σε όλες τις ηγετικές φυσιογνωμίες ξεχωρίζει κατέχοντας μια μοναδική θέση, την κυρίαρχη ίσως, ο Περικλής. Ο Θουκυδίδης αφιερώνει το μεγαλύτερο χώρο για το Περικλή απ' οποιοδήποτε άλλον στο έργο του και πέρα από τους ιδίους του λόγους που εκφωνεί ο Περικλής συναντάται και σε διαφορά σημεία μέσα στο έργο ακόμα και μετά το θάνατο του.

Η ζωή του Περικλή συμπίπτει με την άνοδο της αθηναϊκής δημοκρατίας στην πιο ένδοξη στιγμή της. Παρόλο βέβαια που σύμφωνα με το Zagorin ο Θουκυδίδης ήταν φυσικό να γνωρίζει αρκετά γεγονότα σχετικά με τη ζωή του Περικλή επιλεγεί να μη το κάνει και επικεντρώνεται στη πολιτική ζωή και στην επιρροή που ασκεί στην αθηναϊκή πολιτική πραγματικότητα¹²⁰.

Ο ρόλος του Περικλή σχετικά με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό τοποθετείται εκτός Πελοποννησιακού πολέμου και επομένως δεν έχει θέση μέσα στο έργο του Θουκυδίδη. Ο Περικλής ήταν επικεφαλής της αθηναϊκής πολιτικής για 32 χρόνια, από το 461 π.Χ. μέχρι το 429 π.Χ. . Σύμφωνα με τη Romilly, ο Θουκυδίδης έχει τη δυνατότητα να φέρει στη σκηνή τον Περικλή μόνο για δυο χρόνια και ακόμα και κατά τη διάρκεια αυτών

¹²⁰ Zagorin (2006) σελ. 59.

όμως η άμεση αναγκαιότητα του πολέμου τοποθετεί σε δεύτερη μοίρα τα ιμπεριαλιστικά σχέδια της πόλης - αυτοκρατορίας¹²¹.

Ο Περικλής πρωτοστάτησε σε όλες τις εκφάνσεις της ιμπεριαλιστικής πολιτικής συνεχίζει η Romilly όπως η εκστρατεία στην Αίγυπτο οι απόπειρες για πανελλήνια πολιτική, η αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας προς όφελος της Αθήνας, η χρήση των πόρων της συμμαχίας για τα έργα της ακρόπολης, ο πολλαπλασιασμός των κληρουχιών, ακόμα και οι καταστολές για παραδειγματισμό στην Εύβοια και τη Σάμο. Μάλιστα αυτά είναι και τα γεγονότα για τα οποία κατηγορείται από τους πολιτικούς του αντίπαλους. Από το Θουκυδίδη δεν παρουσιάζεται καμιά από αυτές του τις δράσεις αναλυτικά.

Ωστόσο έχει εκφράσει την γνώμη του για αυτή την περίοδο στη γενική κρίση του δευτέρου βιβλίου¹²². Σε αυτή την αντιστοιχία μεταξύ δύναμης μεγίστης και μέτρου και σύνεσης (μετρίως και ασφαλώς) συνοψίζεται η γενικότερη επιδοκιμασία του Θουκυδίδη στην μετρημένη ιμπεριαλιστική πολιτική που ασκούσε ο Περικλής.

Στα δυο χρόνια που θα εξετάσει ο Θουκυδίδης σχετικά με τη δράση του Περικλή, θα του δοθεί η ευκαιρία να μελετήσει τη στρατηγική του μέσω των πυκνών γεγονότων που λαμβάνουν χώρα καθώς και την ενεργή συμμετοχή του Περικλή στην έναρξη του πολέμου.

Η ανάλυση αυτή θα γίνει μέσω των τριών λόγων που εκφωνεί ο Περικλής στο τέλος του πρώτου βιβλίου αλλά και στο δεύτερο βιβλίο αμέσως πριν το γενικό εγκώμιο για τη ζωή του και στον επιτάφιο.

Στην ανάλυση του αυτή θα τον βοηθήσει και η γενικότερη τάση του Περικλή να παραμένει άνθρωπος της σκέψης ο οποίος δεν πράττει αν δεν μελετήσει προσεκτικά της συνέπειες των πράξεων του. Στους τρεις αυτούς λόγους βρίσκονται διασκορπισμένες οι σκέψεις του Περικλή σχετικά με την αθηναϊκή πολιτική και τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.

¹²¹ Romilly (2000) σελ. 155.

¹²² *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β 65 «ὅσον τε γὰρ χρόνον προύστη τῆς πόλεως ἐν τῇ εἰρήνῃ, μετρίως ἐξηγεῖτο καὶ ἀσφαλῶς διεφύλαξεν αὐτήν, καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐκείνου μεγίστη, ἐπειδὴ τε ὁ πόλεμος κατέστη, ὁ δὲ φαίνεται καὶ ἐν τούτῳ προγνοὺς τὴν δύναμιν».

Στον πρώτο λόγο ο Περικλής μιλάει με την αυτοπεποίθηση και το κυρός που έχει ως ο μεγάλος ηγέτης της Αθήνας. Η Σπάρτη, όπως λέει, φοβάται και επιβουλεύεται την ισχύ της Αθήνας από καιρό και αυτό το αποδεικνύει αφού απορρίπτει την ειρηνική διευθέτηση. Όλα τα άλλα τονίζει όπως το Μεγαρικό Ψήφισμα είναι προσχήματα που κρύβουν την αληθινή τους πρόθεση να αμφισβητήσουν την αθηναϊκή ηγεμονία. Προσπάθησε να έρθει σε συμφωνία με διάφορους τρόπους αλλά η Σπάρτη δε δέχτηκε τίποτα καίτοι μοναδικό σκοπό έχει να πολεμήσει ενάντια στην Αθήνα για να αμφισβητήσει την αθηναϊκή ηγεμονία.

Ο Περικλής έβλεπε τον πόλεμο να έρχεται με γοργά βήματα από τη Πελοπόννησο ¹²³ και γι' αυτό δέχτηκε την αναγκαιότητα του. Ο Θουκυδίδης φαίνεται να συμφωνεί με αυτή την ιδέα ότι δεν είναι δηλαδή δυνατό ο πόλεμος να προέρχεται από την υπόθεση του Μεγαρικού Ψηφίσματος και προσπαθεί να αποδείξει στο πρώτο βιβλίο πως η αληθινή αιτία ήταν τα συναισθήματα της Σπάρτης απέναντι στην Αθήνα.

Ο Θουκυδίδης έχει προετοιμάσει τον αναγνώστη για τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν τα λόγια του Περικλή και την άρνηση της Σπάρτης για ειρηνική διευθέτηση. Σε τέσσερα σημεία του έργου γίνεται αυτό φανερό. Πρώτον, όταν η Αθήνα κάνει λόγο για δικαστική διευθέτηση ¹²⁴ και την απάντηση του Σθενελαίδα για μια γρήγορη δραστηκή ενέργεια ¹²⁵. Το τρίτο σημείο συναντάται όταν η συνέλευση των Πελοποννησίων ψήφισε υπέρ του πολέμου ¹²⁶ και πως οι τελικές διαπραγματεύσεις γίνονται μόνο για να κερδίσει χρόνο η Σπάρτη και να προετοιμαστεί. ¹²⁷.

Σύμφωνα με τον Περικλή αλλά και τον Θουκυδίδη υπάρχουν δυο δεδομένα: είτε η Αθήνα θα πολεμήσει, είτε θα δεχτεί την υποταγή. Η πορεία που θα ακολουθήσουν είναι σίγουρη και βρίσκει σύμφωνο σχεδόν όλο το σύνολο της Αθήνας.

Υπάρχει και η άποψη από κάποιους πολίτες που ήθελαν δίνοντας και κάποια ανταλλάγματα να οδηγηθούν σε κάποια συμφωνία με τη Σπάρτη. Ο Θουκυδίδης, ο

¹²³ Πλούταρχου Περικλής, 7.

¹²⁴ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 78.4.

¹²⁵ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 86.3.

¹²⁶ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 125.1.

¹²⁷ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 126.1.

Περικλής, αλλά και η γενικότερη κατευθυντήρια πολιτική της αθηναϊκής κυριαρχίας έβλεπε διαφορετικά το ζήτημα και η απάντηση που θα δινόταν ήταν δεδομένη.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να παραθέσουμε δυο απόψεις σχετικά με τα κίνητρα του Περικλή. Κατά τον Wilamowitz ο Περικλής ήδη από το 462 έχει ένα σχέδιο για την είσοδο της Αθήνας σε πόλεμο με στόχο την κυριαρχία της Αθήνας στην Ελλάδα και την οριστική επικράτηση της και θεωρεί πιθανή τη πραγματοποίηση του σχεδίου¹²⁸.

Από την άλλη ο Meyer υποστηρίζει πως ο Περικλής δεν είναι φιλόδοξος και πως σύρεται στο πόλεμο μόνο και μόνο επειδή τον θεωρεί αναπόφευκτο εξαιτίας της επιθετικότητας της Σπάρτης¹²⁹.

Σύμφωνα με τη Romilly η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση, ανάμεσα στα δυο αυτά άκρα. Αφενός ο Περικλής επιθυμεί να στερεώσει και να διατηρήσει την αθηναϊκή κυριαρχία αν όχι να την επεκτείνει, κι αφετέρου θεωρεί τον πόλεμο σαν ένα μέσο επαρκές και αναγκαίο αλλά όχι προτιμητέο .

Στο δεύτερο μέρος του κειμένου ο Περικλής κάνει μια ανάλυση των δυο δυνάμεων. Η Αθηνά έχει τα μεγάλα πλεονεκτήματα, ήτοι την υπεροχή στη θάλασσα από τη μια και τον μεγάλο της πλούτο από την άλλη. Ωστόσο, η Σπάρτη δεν έχει ούτε δύναμη στη θάλασσα ούτε δημόσιο ή ιδιωτικό πλούτο και είναι αδύνατο να ανταπεξέλθει σε ένα μακροχρόνιο πόλεμο μακριά από τη πόλη. Από το 141.2-143.3 εξετάζει τις δυνατότητες της Σπάρτης ή καλύτερα την απουσία δυνατοτήτων της. Και στο δεύτερο μέρος 143.3 – 144 εξηγεί τι πρέπει να κάνει η Αθήνα ώστε να κερδίσει.

Όλα τα στοιχεία που παραθέτει καταλήγουν στο ίδιο σημείο. Την ναυτική υπεροχή της Αθήνας και τις δυνατότητες που δίνει αυτή η υπεροχή. Η Σπαρτή και οι σύμμαχοι της δε μπορούν να αναλάβουν μεγάλες επιχειρήσεις εναντίον τους, δε μπορούν να στηρίξουν έναν μακροχρόνιο πόλεμο ούτε να φτιάξουν στόλο που θα μπορεί να ανταγωνιστεί τον αθηναϊκό μπορούν αφού δε διαθέτουν την τεχνογνωσία και επιπλέον δε μπορούν ούτε με χρήματα να δελεάσουν αυτούς που την έχουν δηλαδή όσους δουλεύουν στο αθηναϊκό στόλο. Η υπεροχή σε θάλασσα αλλά και σε χρήματα τους προσφέρει τα απόλυτα πλεονεκτήματα. Οι εχθροί της Αθήνας δε μπορούν να δράσουν εναντίον παρα μόνο να επιτεθούν στην τρωτή Αττική. Η δύναμη της Αθήνας όμως

¹²⁸ Wilamowitz (2005) σελ. 101.

¹²⁹ Meyer (1979) σελ. 305.

βρίσκεται στη θάλασσα και εκεί δε μπορούν να τους πλησιάσουν. Το σχέδιο του Περικλή βασίζεται εξ ολοκλήρου στη θαλασσοκρατία και στη νίκη και την υποταγή της ξηράς δια μέσου της θαλάσσης.

Στο σημείο αυτό ας εξετάσουμε το σχέδιο του Περικλή και τα όρια της ιμπεριαλιστικής πολιτικής που θέλει να ακολουθήσει, καθώς και τη διαφορά με την μετέπειτα πολιτική και τα αποτελέσματα της.

Ο Περικλής ουσιαστικά μιλάει για μια υπεροχή που τους εξασφαλίζει την επικράτηση αρκεί να μη γίνουν μεγάλα λάθη και να μη παρασυρθούν σε αχρείαστες βλέψεις.

Το σχέδιο που προτείνει χρειάζεται μόνο σύνεση και την αποφυγή περιττών κινδύνων. Πρέπει σύμφωνα με το Περικλή να τεθούν τα όρια της ιμπεριαλιστικής πολιτικής και να μη ξεφύγουν από αυτά. Αν συμβεί αυτό η υπεροχή τους είναι τέτοια που η νίκη θα έρθει από μόνη της ως φυσικό επακόλουθο. Ίσως ο Περικλής στο σημείο αυτό να έχει επίγνωση των θέσεων κάποιων κύκλων που επιθυμούσαν την εκστρατεία στη Σικελία ή προς πασά κατεύθυνση στη δύση και θέλει να τονίσει την επικινδυνότητα των σχεδίων αυτών και την αποφυγή τους με κάθε μέσο. Πράγματι αρκετά χρόνια μετά η αποτυχημένη εκστρατεία στη Σικελία τούτη ήταν η αρχή του τέλους για την Αθήνα. Ο Droysen πάει ένα βήμα παραπέρα αυτήν την άποψη λέγοντας πως ο Περικλής αρνείται τη συμμαχία με τη Κέρκυρα για να μην υπάρχει στραμμένη η προσοχή προς το μέρος της Σικελίας¹³⁰.

Στο λόγο του Περικλή ο Θουκυδίδης παρουσιάζει την πολιτική που ακολουθεί τη σκέψη του καθώς και το σχέδιο του σχετικά με τον πόλεμο και τη γενικότερη αθηναϊκή πολιτική. Σε όλα ο ιστορικός είναι σύμφωνος και οι σκέψεις του πολιτικού φανερώνουν τις σκέψεις του ίδιου του Θουκυδίδη.

Η συνέχεια αυτού του λόγου μας δίνεται σχετικά αμέσως, λίγο μετά την έναρξη του πολέμου. Ο Περικλής μας είχε ήδη παρουσιάσει το σχέδιο του και την ανάγκη αποφυγής αναίτιας σύγκρουσης στη ξηρά. Έτσι όταν η Σπάρτη εκστρατεύει εναντίον της Αθήνας, ο Περικλής διατάζει να μεταφερθούν όλοι μαζί με τις περιουσίες τους πίσω από τα τείχη της Αθήνας και να αποφύγουν τη σύγκρουση στα ανοιχτά.

¹³⁰ Droysen (1882) σελ. 275-277.

Παρόλης της λαϊκής κατακραυγής και των πολιτών που ζητούν να υπερασπιστούν το βίος τους ο Περικλής επιμένει στις θέσεις του και στέλνει εκατό πλοία με οπλίτες και τοξότες για επιδρομή στη Πελοπόννησο. Αμέσως μετα υποχωρεί και ο στρατός των σπαρτιατών αφού δεν διαθέτει τα εφόδια για μακρόχρονη πολιορκία.

Στο δεύτερο βιβλίο ο Περικλής καλείται να δικαιολογήσει την πολιτική συμπεριφορά στο 60-61 και στο 62-63 να δώσει ενθαρρυντικά στοιχεία στους Αθηναίους. Σύμφωνα με τη Romilly στην αρχή του λόγου του, ο Περικλής αρνείται επίτηδες να επανεξετάσει το θέμα των αιτιών του πολέμου και προτάσσει την ευημερία της πολιτείας σε σχέση με την ατομική ευημερία ως επαρκή λόγο για να συνεχίσουν το πόλεμο. Στη συνέχεια, υποστηρίζει πως οι απόψεις τους παραμένουν οι ίδιες και δεν έχει αλλάξει τίποτα ούτε στη συμπεριφορά του, ούτε στο σχέδιο του και με αυτά κέρδισε ήδη την υποστήριξη τους όταν πάρθηκε η απόφαση σχετικά με τη συμμετοχή στο πόλεμο. Το μόνο που έχει αλλάξει, όπως τονίζει, είναι η δική τους στάση.

Σε αυτό το σημείο ο Περικλής θα εξετάσει τις ιδέες που θεωρεί ότι πρέπει να κατέχει ο πολιτικός άνδρας. Τα προτερήματα του πολιτικού είναι τρία αλλά θα πρέπει να συνδυάζονται μεταξύ τους. Αρχικά θα πρέπει να είναι φιλόπατρις με αίσθημα ευθύνης και καθήκοντος. Εάν το διαθέτει αυτό και «ξέρει και τι πρέπει να γίνει», διαθέτει δηλαδή τη στρατηγική σκέψη, κατέχει το πρώτο χάρισμα. Το δεύτερο χάρισμα του πολιτικού είναι να ξέρει να πείθει το ακροατήριο. Εάν όπως λέει ο Περικλής κάποιος ξέρει τι πρέπει να γίνει, αλλά δεν έχει την ικανότητα να πείσει τους άλλους είναι σαν να μη ξέρει τίποτα. Και τέλος, εάν κάποιος δεν είναι ανώτερος χρήματων ακόμα και αν διαθέτει τα αλλά δυο χαρίσματα, μπορεί ευκολά να παρασυρθεί απ' αυτά και να πουλήσει τα πάντα, ακόμα και την ιδιά του την πατρίδα.¹³¹

Στο δεύτερο μέρος ο Περικλής θα αναλύσει την θαλασσοκρατία καθώς και την αυθεντική φύση της αθηναϊκής αρχής¹³². Στον πρώτο λόγο ο Περικλής υποστήριζε πως μια μάχη για την Αττική πρέπει να αποφευχθεί. Όταν η Αθηναίοι όντως την εγκατέλειψαν πίστευαν ότι έχασαν τα πάντα. Στο δεύτερο λόγο του ο Περικλής απαντάει λέγοντας πως η Αττική δε μετράει και η δύναμη της βρίσκεται στη θάλασσα και υπάρχει παντού και μπορεί να πάει και παντού.

¹³¹ Θουκυδίδου Ιστορία, Β 60 5-7.

¹³² Romilly (2000) σελ. 170.

Ο Περικλής αναλύει την κυριαρχία, (αρχή) τις δυνατότητες που αυτή περικλείει αλλά και τους κίνδυνους. Έτσι η ηγεμονία συνεπάγεται και κάποιες υποχρεώσεις. Η Αθηναϊκή κυριαρχία έχει δημιουργήσει μίσση και αντιπάθειες επομένως η απώλεια της θα δημιουργήσει κινδύνους. Δε μπορούν πλέον να παραιτηθούν ή να υποταχθούν αλλά η ηγεμονία θα πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει και να μη λυγίσει. Ο Περικλής στο σημείο αυτό μιλάει ξεκάθαρα για μίσση και αντιδιαστέλει την σχέση μεταξύ Αθήνας και υπηκόων με αυτή της τυραννίας¹³³.

Ο ρεαλισμός αυτός της άποψης του και η κυνικότητα του δε προκαλεί εντύπωση αφού το θεωρεί ως κάτι φυσικό, ως δεδομένο. Η επιχειρηματολογία του συνδέεται με τις περιστάσεις. Με την αναγκαιότητα διατήρησης της κυριαρχίας ως κάτι το αναγκαίο. Στόχος του είναι αυτοί που δε πράττουν όσοι δηλαδή μπερδεύουν την ατολμία τους παριστάνοντας τους ενάρετους. Οι σκέψεις του Θουκυδίδη και στο σημείο αυτό συγγέεται με τη σκέψη του Περικλή και την παρουσιάζει μάλιστα χωρίς κανέναν αντίλογο¹³⁴.

Στον επίλογο του λόγου του ο Περικλής εξυμνεί τη φήμη και τη δύναμη της Αθήνας κάνοντας έναν απολογισμό της ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Η δύναμη της Αθήνας και η υπερηφάνεια της θα μείνει ανεξίτηλη και θα τη θυμούνται όλοι οι λαοί της δράσης.

Από τη μια, συναντάμε τις λέξεις που δείχνουν το μίσος, τον φθόνο και την αντιπάθεια (*μισείσθαι και λυπηρούς επίφθονον μῖσος*) και από την άλλη, τη μεγαλοπρέπεια και τη δόξα της (*λαμπρότης δόξα αείμνηστος*). Το ένα προκαλεί το άλλο και είναι ένα φυσικό ακόλουθο όπως θα πρέπει να είναι και η συνέχιση της κυριαρχίας. Σκοπός τους θα πρέπει να είναι να μην υποχωρήσουν στους Πελοποννήσιους και να μην αφήσουν την κυριαρχία τους ελαττωμένη στους απογόνους τους.

Ο τρίτος λόγος δίνεται από τον Περικλή τον χειμώνα του 431 π.Χ. και είναι ο περίφημος επιτάφιος που δίνεται για να τιμήσει τους νεκρούς του 1^{ου} έτους του πολέμου. Φαινομενικά δεν εξετάζεται η αθηναϊκή κυριαρχία ούτε η εξωτερική της πολιτική παρά περιορίζεται σε μια σύντομη αναφορά στις κατακτήσεις την Αθήνας. Αντίθετα όμως θα δοθεί η βάση για τις ηθικές και πολιτικές αξίες. Αυτές όμως οι αξίες εξηγούν τη γενικότερη κυριαρχία της Αθήνας, αυτή της πράξης και της δόξας και της

¹³³ Θουκυδίδου Ιστορία, Β 63.2.

¹³⁴ Romilly (2000) σελ. 179.

γενικότερης πνευματικής ανωτερότητας που σε συνδυασμό με το ένδοξο παρελθόν οδηγεί στην αναγκαιότητα της αθηναϊκής κυριαρχίας. Ο Περικλής εγκωμιάζει το μεγαλείο της Αθήνας, το πολιτισμό της, τη σκέψη πριν από τη πράξη λέγοντας πως οι υπήκοοί τους δε μπορούν να παραπονεθούν ότι βρίσκονται κάτω από την ηγεμονία μιας δύναμης χωρίς αξία.

Σύμφωνα με τη Romilly ο επιτάφιος προσφέρει μια διπλή υπεράσπιση. Πρώτα, λειτουργεί σαν υπεράσπιση του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού κάνοντας παράθεση του αθηναϊκού μεγαλείου και επιτιθέμενός στις φιλολάκωνες ομάδες και από την άλλη, υπερασπίζεται τον ίδιο τον Περικλή απαντώντας στις επιθέσεις των ιδίων κύκλων σχετικά με τα κίνητρα του αλλά και διαφοροποιώντας την δική του ιμπεριαλιστική πολιτική από αυτή των επομένων γενεών.

Μετα το λόγο του αυτό ο Θουκυδίδης κάνει μια μακροσκελή εκτίμηση των πράξεων και της προσφοράς του Περικλή. Αρχίζει λέγοντας πως σε καιρό ειρήνης καθοδήγησε την Αθήνα στο υψηλότερο σημείο της δύναμης της ενώ σε καιρό πολέμου έκανε σωστή εκτίμηση του συσχετισμού των δυνάμεων αλλά και πρότεινε να δρουν με σύνεση και αποτελεσματικότητα χωρίς περιττούς κινδύνους. Οι κρίσεις του αυτές φαίνονται ακόμα πιο εύστοχες από το αποτέλεσμα. Ο Περικλής παρουσίασε τέσσερα στοιχεία που θα οδηγούσαν στη νίκη. Προσήλωση στο ναυτικό, αποφυγή περιττών κινδύνων, μη αναζήτηση νέων κατακτήσεων και δράση με σύνεση και υπομονή. Μετα το θάνατο του τίποτα απ' αυτά δεν ακολουθήσε με αποκορύφωμα την εκστρατεία στην Σικελία με αποτέλεσμα τη καταστροφή της αυτοκρατορίας.

Συνοψίζοντας, μελετώντας την προσωπικότητα του Περικλή όπως παρουσιάζεται στο έργο του Θουκυδίδη διακρίνουμε έναν ηγέτη που μένει προσκολλημένος σε ένα στόχο, την καλύτερευση της πόλης σε όλους τους τομείς.

Ο Περικλής παρουσιάζεται σαν υπεράνθρωπος που αφήνει στην άκρη τα προσωπικά του συμφέροντα για χάρη της πολιτείας. Η μάλλον έχει καταλάβει ότι ο προσωπικός στόχος και η προσωπική ευημερία έρχεται μόνο μέσα από την ευημερία της πόλης¹³⁵. Ουσιαστικά δηλαδή τα θέλω του Περικλή καθορίζονται μέσα από το πρίσμα της πολιτικής του σκέψης με στόχο την καλύτερευση της ίδιας της πόλης και της ζωής όλων των πολιτών. Δε πρέπει λοιπόν να μας ξενίζει ούτε η επιδίωξη του αθηναϊκού

¹³⁵ Ober (2006) σελ. 151.

ιμπεριαλισμού και από τον ίδιο το Περικλή που δρα όμως πάντα μέσα στα όρια μια μετριοπαθούς πολιτικής με σύνεση και πάνω από όλα στρατηγικό σχεδιασμό και περίσκεψη πίσω από κάθε του κίνηση.

Κεφάλαιο 2 : Οι Πρέσβεις στη Σπάρτη

Η εξέλιξη ή ορθότερα μετάπτωση, όπως την αποκαλεί Κωνσταντινόπουλος¹³⁶ στο σχετικό κεφάλαιο του βιβλίου, σηματοδοτείται από δυο διαλόγους. Το πρώτο όριο της αθηναϊκής ηγεμονίας συναντάται στο λόγο των Αθηναίων στη συνέλευση της Σπάρτης όπου απαντούν σε όσα τους καταλογίζουν οι σύμμαχοι αλλά και οι εχθροί τους στον ελλαδικό χώρο. Το δεύτερο όριο συναντάται στο περίφημο διάλογο των Μηλίων.

Δείγματα της τυραννικής πλέον αρχής θα συναντήσουμε και στο Κλέωνα και την απόφαση που πάρθηκε για τιμωρία προς τους Μυτιληναίους αλλά εκεί τελευταία στιγμή έδειξαν συγκράτηση. Η ωμή τους παρέμβαση όμως λίγο μετά στους Μήλιους, η επίδειξη δύναμης και επιβολής που δείχνουν δεν αφήνουν πλέον κανένα περιθώριο αμφισβήτησής της μετάπτωσης της Αθηναϊκής δημοκρατίας σταδιακά σε τυραννία .

Η σημασία και η περιγραφή που κάνει ο Θουκυδίδης σε τέτοια περιστατικά τα οποία λίγη σημασία προσφέρουν σαν γεγονότα στην εξέλιξη του πολέμου και δεν αποτελούν στοιχεία στρατηγικής αξίας αποδεικνύουν τη σημασία που δείχνει ο ιστορικός στη πολιτική της Αθήνας και την επιστημονική προσέγγιση πάνω στη πορεία της Αθηναϊκής ηγεμονίας.

Η αθηναϊκή ιμπεριαλιστική φιλοδοξία δεν είναι προϊόν ενός μόνο προσώπου η μιας ομάδας μέσα στην Αθήνα αλλά εκφράζει στο σύνολο τους όλους τους κατοίκους της, άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο. Σκόπιμα ο Θουκυδίδης επιλεγεί τόσο στο λόγο στη Σπάρτη, στο βιβλίο ένα, όσο και στο διάλογο της Μήλου, στο πέμπτο βιβλίο, να βάλει ανώνυμους Αθηναίους να μιλούν στο όνομα της Αθήνας και την υπεράσπιση της συνολικής πολιτικής της.

Αυτό βέβαια, καθώς και η συνολική αποδοχή του ιμπεριαλισμού από τη πλευρά της Αθήνας δε σημαίνει ότι δρουν όλοι με τον ίδιο τρόπο η ότι δεν υπάρχουν διαφορές στη πολιτική που ακολουθούν. Το μεγαλύτερο ίσως παράδειγμα διαφοράς είναι η μετριοπάθεια και η σύνεση που προτείνει ο Διόδοτος σε σύγκριση με τη τιμωρία δίχως όρια και επιβολή του φόβου που σε άλλο σημείο προτείνει ο Κλέωνας.

Εξάλλου όπως τονίζει και ο Κωνσταντινόπουλος αυτή είναι και η κατεύθυνση που ακολουθεί η θουκυδίδεια ανάλυση, να καταδείξει δηλαδή τη διαφορά μιας μετριοπαθούς

¹³⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 28.

ηγεμονίας υπό το Περικλή σε σύγκριση με τις εξαλλοσύνες μιας ακραίας ηγεμονικής δύναμης από τον Κλέωνα.

Στη συνέλευση της Σπάρτης το 432 π.Χ., οι Κορίνθιοι καταγγέλλουν τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό ο οποίος, όπως λένε, έχει υποδουλώσει τους μεν υπηκόους και απειλεί να κατακτήσει τους υπολοίπους χωρίς να αφήνει κανέναν ήσυχο. Οι Αθηναίοι αναλαμβάνουν σε αυτό το σημείο να υπερασπιστούν αυτές τις επιθέσεις και την πολιτική τους.

Σε αυτό το σημείο είναι κρίσιμο να σχολιάσουμε πως βρέθηκαν οι Αθηναίοι σε αυτή τη συνέλευση των Πελοποννήσιων και για ποιο λόγο αναλαμβάνουν να απαντήσουν. Όπως υποστηρίζει η Romilly δεν είναι καθόλου πιστευτό ούτε το πρώτο ούτε το δεύτερο, και ο Θουκυδίδης μεταφέρει αυτό τον λόγο γιατί προσδίδει στην υπεράσπιση μια καθορισμένη αξία. Ο Θουκυδίδης πραγματεύεται τον ιμπεριαλισμό στο απόλυτο στο σύνολό του όχι ως απάντηση σε κάποιο συγκεκριμένο ερώτημα ή για κάποια περίπτωση αλλά θέλει να αναλύσει το σκοπό του, απευθυνόμενος στον ιστορικό του μέλλοντος.

Οι Αθηναίοι θα απαντήσουν με τρία επιχειρήματα πάνω στα οποία προσπαθούν να θεμελιώσουν την αθηναϊκή ηγεμονία. Η αρχή της παρέμβασης τους αλλά και το βασικό στοιχείο που δικαιολογεί τη μετέπειτα εξέλιξη της είναι η στάση των Αθηναίων και η επιτυχή υπεράσπιση του ελλαδικού κόσμου από την απειλή των Περσών. Ξεκινούν εμφατικά λέγοντας πως μονοί αυτοί στάθηκαν να αντιμετωπίσουν την απειλή (*φαμὲν γὰρ Μαραθῶνί τε μόνοι προκινδυνεύσαι τῷ βαρβάρῳ*) παρουσιάζοντας συνοπτικά μεν αλλά τονίζοντας δε, την καθοριστική τους παρέμβαση στο θρίαμβο του Μαραθώνα.

Στη συνέχεια, αναφέρουν την επιτυχία της Σαλαμίνας παρουσιάζοντας και εδώ τα τρία στοιχεία με τα οποία συνέβαλε η Αθήνα και σε αυτή τη νίκη. Αρχικά με τα περισσότερα караβιά, στη συνέχεια με το πιο αποφασιστικό φρόνημα και τέλος με τον ικανότερο των στρατηγών (*τρία τὰ ὠφελιμώτατα ἐς αὐτὸ παρεσχόμεθα, ἀριθμὸν τε νεῶν πλεῖστον καὶ ἄνδρα στρατηγὸν ζυνετώτατον καὶ προθυμίαν ἀοκνοτάτην*). Με τις πράξεις αυτές η Αθήνα έσωσε τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο αφού χωρίς στόλο πλέον ο εχθρός αποσύρθηκε ενώ αν δεν είχαν σταθεί οι ίδιοι εμπόδιο του θα κυρίευε μία μία τις πόλεις της Πελοποννήσου (*ὅπερ ἔσχε μὴ κατὰ πόλεις αὐτὸν ἐπιπλέοντα τὴν Πελοπόννησον πορθεῖν*) χωρίς να μπορεί να προσφέρει κανείς βοήθεια. Σχετικά με την αποσιώπηση

της συνεισφοράς των Πλαταιών στη μάχη του Μαραθώνα δεν είναι κάτι που πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση αφού συναντάται γενικά στην αθηναϊκή παράδοση.¹³⁷

Οι Αθηναίοι επαναλαμβάνοντας όσα θυσίασαν και όσα έδωσαν στη μάχη εναντίον των Περσών καταλήγουν πάντα εμφατικά στο ίδιο συμπέρασμα, να εξυμνούν την υπηρεσία που προσέφεραν τότε στην Ελλάδα και την Πελοπόννησο δείχνοντας τη μεγαλύτερη τόλμη και αποφασιστικότητα από όλους. Και ακριβώς και αυτή είναι η αιτία για την οποία πρέπει να στέκει πιο ψηλά από τις άλλες πόλεις, αυτή είναι η αρχή και η βάση της δικής της ηγεμονίας.

Και μάλιστα τα γεγονότα των μηδικών πολέμων αλλά και η σημασία τους είναι κάτι που δε επιδέχεται αμφισβήτηση, αλλά το θάρρος και η εξυπνάδα της Αθήνας σε αυτά τα γεγονότα εκθειάζεται από όλους τους ρήτορες, τους ιστορικούς ακόμα και από τους αντίπαλους τους στον ελλαδικό χώρο.

Όταν λοιπόν οι Αθηναίοι επικαλούνται τις υπηρεσίες που προσέφεραν δηλώνουν την αλήθεια. Αυτό που έχει αμφισβητηθεί από τους αντίπαλους τους είναι κατά πόσο έδρασαν μόνοι κι αν μπορούσαν μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες αλλά και κατά πόσο η Αθήνα έδρασε για το δικό της συμφέρον και από επιτακτική ανάγκη για να υπερασπιστεί τον εαυτό της. Οι πρέσβεις εδώ αποφεύγουν να δώσουν μεγαλόστομες απαντήσεις αλλά κρατούν μια μετριοπάθεια εξιστορώντας με αναλυτική περιγραφή τα γεγονότα. Εξάλλου στις κατηγορίες αυτές η Αθήνα μπορεί να απαντήσει πως από επιλογή της θυσιάστηκε στη μάχη της Σαλαμίνας για να σωθούν οι άλλες πόλεις.

Η νίκη και η σωτήρια επέμβαση της Αθήνας και κατ' επέκταση η σωτηρία της Ελλάδος στους μηδικούς πολέμους αποτέλεσαν και τη βάση όλων των ηγεμονικών αξιώσεων και τη μετέπειτα εξέλιξη της Αθηναϊκής συμμαχίας. Η συσπείρωση των πόλεων γύρω από την Αθήνα με στόχο να εξασφαλίσουν την ασφάλεια τους κοντά σε μια προστάτιδα δύναμη αποτελεί την αρχή της συμμαχίας. Άλλωστε αυτό δεν αποτελεί πολιτική πρωτοτυπία στην εξέλιξη της ιστορίας. Η μάλλον καλύτερα, δεν θα είναι η μοναδική φορά που θα το συναντήσουμε στην ιστορία, καθώς σε παρόμοια επιχειρήματα βάσιμαν όλες οι μεγάλες δυνάμεις την κυριαρχία τους.

Το πιο γνωστό σύγχρονο παράδειγμα μάλιστα που μπορούμε να συναντήσουμε είναι αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών και την επέμβαση τους στο Β' παγκόσμιο πόλεμο που

¹³⁷ Romilly (2000) σελ. 335.

θεωρήθηκε ότι τους δίνει το αυτονόητο δικαίωμα να παρεμβαίνουν και να επηρεάζουν καθοριστικά τις εξελίξεις στην Ευρώπη μέχρι και σήμερα¹³⁸. Θεμελιώνεται λοιπόν ένα δικαίωμα το οποίο η πολιτική και η νομική ηθική δεν μπορούν να αντιπαραβληθούν καθώς η απαίτηση των Αθηναίων αλλά και αυτή της Αμερικής στη σύγχρονη ιστορία έχει πολιτική και ηθική νομιμοποίηση χωρίς οι υπήκοοι να μπορούν να αντισταθούν στις συνέπειές της¹³⁹.

Εξάλλου βλέπουμε και σε άλλους συγγραφείς το επιχείρημα αυτό χωρίς να επιδέχονται αμφισβητήσεις. Στον Ισοκράτη για παράδειγμα, το γεγονός πως η Αθήνα έρχεται πρώτη στα μνημεία και τα ανδραγαθήματα την καθιστά αξία να κυριαρχεί¹⁴⁰.

Ο Ηρόδοτος από την άλλη, παρουσιάζει τους Αθηναίους να επικαλούνται τη νίκη του Μαραθώνα για να διεκδικήσουν την ηγεμονία ¹⁴¹ αλλά και στον Λυκούργο λέγεται πως ο Μαραθώνας εξασφαλίζει την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των Ελλήνων¹⁴².

Οι Αθηναίοι πρέσβεις όπως είδαμε παρουσίασαν τις νίκες τους στο Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα ως αποτέλεσμα της δίκης τους μόνο προσπάθειας. Δεδομένου ότι μόνο αυτοί, όπως υποστηρίζουν, αγωνίσθηκαν κατά των Περσών, εντούτοις, μόνο αυτοί αξίζουν τη πρωτοκαθεδρία της Ελλάδας. Ήταν οι μόνοι που δε φοβήθηκαν όταν οι άλλες πόλεις δε μπορούσαν να αντιδράσουν και οι μόνοι που δε δίστασαν τα αφήσουν τη πόλη τους, τα σπίτια τους, τη περιουσία τους να καταστραφεί και να λεηλατηθεί για να σώσουν όλους τους άλλους. Έτσι σε μελλοντικό κίνδυνο θα είναι πάλι αυτοί που θα πρωτοστατήσουν και θα βγουν πρώτοι να αντιμετωπίσουν κάθε πρόκληση για το καλό όλων. Ο λόγος αυτός βέβαια είναι και ένας σαφής υπαινιγμός απέναντι στο αντίπαλο στρατόπεδο της Σπάρτης που θέλει να διεκδικήσει με τη σειρά της τα πρωτεία. *«Υπερέχουμε»* δηλώνουν οι Αθηναίοι και το *«έχουμε αποδείξει σε όλους τους τομείς και σε στόλο και σε στρατηγούς αλλά κυρίως σε προθυμία»*.

Η θέση των Αθηναίων και ο ρόλος τους στους πολέμους που προηγήθηκαν αποτελούν το βασικό επιχείρημα τους για την ηγεμονία τους όπως είδαμε και σε συγγραφείς της

¹³⁸Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 28.

¹³⁹ ό.π.

¹⁴⁰ *Ισοκράτους, Περί Αντιδόσεως* 234 *«αρχειν αξίαν»*.

¹⁴¹ *Ηροδότου, Ιστορία* θ 27.6.

¹⁴² *Λυκούργου, Κατά Λεωκράτους* 70.

περιόδου. Το επιχείρημα αυτό ήταν και ένα κομβικό σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ της πολιτικής του Περικλή και της κρατούσας μπερλιαλιστικής πολιτικής από τη μια και στους ολιγαρχικούς και φιλοσπαρτιατικούς κύκλους από την άλλη. Αφενός συναντάμε τον αθηναϊκό πατριωτισμό και την επιδίωξη της Αθηναϊκής κυριαρχίας που δικαιωματικά της ανήκει κι αφετέρου, την προσπάθεια κατανομής ίσων αποστάσεων και ρόλων στη συνεισφορά των φιλοσπαρτιατών.

Άξιο αναφοράς στο σημείο αυτό, όπως τονίζει ο Κωνσταντινόπουλος, είναι να εξετάσουμε τη άποψη των δυο κορυφαίων ιστορικών επί του θέματος. Ο Ηρόδοτος στηρίζει ανεπιφύλακτα την επιχειρηματολογία των Αθηναίων και δίνει τα πρωτεία της αντίστασης στους Αθηναίους. Ο Θουκυδίδης όμως δίνει ίσους ρόλους και ίση συνεισφορά και στις δυο δυνάμεις κάτι που βέβαια δεν ευνοεί την αθηναϊκή εξωτερική πολιτική¹⁴³.

Το δεύτερο υπερασπιστικό επιχείρημα της Αθηναϊκής ηγεμονίας βασίζεται στο γεγονός ότι οι σύμμαχοι μόνοι τους ήρθαν σε εκείνους και τους παρακάλεσαν να τους βοηθήσουν και μάλιστα σε μια εποχή που εκείνοι δε θέλανε να συνεχίσουν τον αγώνα εναντίον των Περσών¹⁴⁴.

Το βασικό στοιχείο που παρουσιάζουν εδώ είναι πως αυτοί δε δίστασαν να πάρουν στις πλάτες τους τις ευθύνες που τους αναλογούσαν και στη συνέχεια, να ηγηθούν και να προστατεύσουν όσους είχαν ανάγκη. Άρα η επιλογή των μικρών πόλεων ήταν κάτι φυσικό, κάτι που δε θα μπορούσαν να το αρνηθούν, να προστατεύουν δηλαδή αυτούς που κινδυνεύουν.

Η Ηγεμονία τους δεν αποτελεί προϊόν σκοπιμοτήτων και επιδίωξη δύναμης αλλά είναι μια φυσική επιλογή των πόλεων να συσπειρωθούν γύρω τους και να γίνουν αρχηγοί τους όταν μάλιστα ήταν και η μοναδική τους επιλογή αφού οι σπαρτιάτες καθίστατο άφαντοι.

Το τρίτο επιχείρημα που διατυπώνουν οι Αθηναίοι πρέσβεις περιλαμβάνει τους λόγους και τη δικαιολόγηση της μετάβασης από την ηγεμονία, την απλή δηλαδή αρχηγία και μάλιστα με παράκληση των συμμάχων, στην σημερινή κατάσταση της κυριαρχίας. Οι

¹⁴³ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 182 «κοινή τε απωσαμενοι τον βαρβαρον».

¹⁴⁴ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 75.2 «γαυτήν τήνδε έλάβομεν ού βιασάμενοι, άλλ' ύμωv μέν ούκ έθελησάντων παραμείναι πρός τὰ υπόλοιπα τοῦ βαρβάρου, ήμϊν δέ προσελθόντων τῶν ζυμμάχων καί αὐτῶν δεηθέντων ήγεμόνας καταστήναι».

Αθηναίοι θέλουν να αποδείξουν πως η συμπεριφορά τους εξακολουθεί να είναι σύννομη και ότι αποτελεί την φυσική πορεία των πράγματων. Ο Εύφημος αντιθέτως μιλάει για την αρχή της κυριαρχίας σαν ένα γεγονός που πραγματοποιήθηκε μονομιάς¹⁴⁵. Ο Θουκυδίδης όμως διαπιστώνει τη διάκριση μεταξύ της συνομοσπονδίας στην αρχή και της αυτοκρατορίας στο τέλος και λέει πως θα εξιστορήσει τα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτό το σημείο¹⁴⁶.

Σε αυτό το σημείο επισημαίνει η Romilly πως οι Αθηναίοι παρουσίαζαν τα γεγονότα της μετάβασης χωρίς να υπάρχει καθόλου ευθύνη από μέρος τους όπως κάνουν όλοι οι ένοχοι ¹⁴⁷ (*ἀναγκασθέντας ἂν ἢ ἄρχειν ἐγκρατῶς ἢ αὐτοὺς κινδυνεύειν ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε, μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας*).

Η μετάβαση λοιπόν από την αθηναϊκή συμμαχία στην αθηναϊκή κυριαρχία γίνεται για τρεις λόγους οι οποίοι εμφανίζονται συγκεντρωτικά ¹⁴⁸ (*δέος τιμὴ καὶ ὠφέλεια*). Είναι οι τρεις σταθμοί στη διάρκεια της μετεξέλιξης της. Τρεις όροι που συνδέονται και μεταξύ τους αφού για να διατηρηθεί η αυτοκρατορία θα πρέπει να αναπτύσσεται διαρκώς.

Το πρώτο που παραθέτουν οι Αθηναίοι είναι το αίσθημα του φόβου που προκαλούν. Το αίσθημα της ανασφάλειας και της μεγάλης δύναμης, αλλά και το αίσθημα φόβου των υπηκόων της δεδομένου ότι σχεδόν από την αρχή της σχέσης μεταξύ εξουσίας και εξουσιαζόμενου σταματά να υπάρχει η συναίνεση των υπηκόων.

Πολύ περισσότερο όταν ο κίνδυνος των Περσών έχει περάσει και δεν υπάρχει ορατός φόβος για κάποια άλλη απειλή τα μέτρα που ακολουθούν οι Αθηναίοι και η γενικότερη τους πολιτική αρχίζουν να ξενίζουν στους συμμάχους τους. Έτσι δικαιολογείται ο κοινός αγώνας που ανέλαβαν οι ελληνικές πόλεις κατά των Περσών και η ενότητα που επέδειξαν, όταν ο κίνδυνος για την Ελλάδα υπήρξε άμεσος¹⁴⁹. Όταν σταματά όμως

¹⁴⁵ Θουκυδίδου Ιστορία, Ζ 83.2 «πᾶσι δὲ ἀνεπίφθονον τὴν προσήκουσαν σωτηρίαν ἐκπορίζεσθαι. καὶ νῦν τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας ἔνεκα καὶ ἐνθάδε παρόντες ὀρώμεν καὶ ὑμῖν ταῦτα ζυμφέροντα».

¹⁴⁶ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 97 «ἅμα δὲ καὶ τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξιν ἔχει τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἴῳ τρόπῳ κατέστη».

¹⁴⁷ Romilly (2000) σελ. 341, Θουκυδίδου Ιστορία Α 75.3, 76.1.

¹⁴⁸ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 75.3.

¹⁴⁹ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 18.2 «κοινή ἀπωσάμενοι τον βάρβαρον».

αυτός ο άμεσος κίνδυνος ο καθένας θα ακολουθήσει το δρόμο προς το δικό του συμφέρον.

Αμέσως από την αρχή της ηγεμονίας των Αθηναίων, η εχθρότητα των υπηκόων εκλαμβάνεται σαν κάτι το φυσικό και προφανές.¹⁵⁰ Και με αυτό το τρόπο κάθε επιπλέον μέτρο αυξάνει το μίσος και την εχθρότητα. Και αυτά με τη σειρά τους τρέφουν το φόβο της μεγάλης δύναμης και τον κίνδυνο που νοιώθει δημιουργώντας μια αλληλουχία γεγονότων που οδηγούν στη κατάσταση που βρίσκεται η αθηναϊκή αυτοκρατορία και οι υπήκοοί της. Το μίσος απέναντι της, που είναι φυσικό επακόλουθο, ελέγχει την εξουσιαστική της συμπρόφερα και την οδηγεί σε ακρότητες μην μπορώντας να καθορίσει μια μετριοπαθή συμπεριφορά και πιστεύοντας πως οποιαδήποτε χαλάρωση έναντι των συμμάχων θα οδηγήσει σε επαναστάσεις εναντίον της.¹⁵¹

Η γενική συναίνεση λοιπόν μετατρέπεται σε μια δυσπιστία, στη συνέχεια σε εχθρότητα και μίσος. Για να ελεγχθεί δε αυτό η μεγάλη δύναμή αλλάζει το τρόπο εξουσίας της σε κυριαρχία.

Ακόμα και ο Περικλής στη δημηγορία του περιγράφει πως αυτό το αίσθημα της ασφάλειας κάνει την κυριαρχία που πλέον έχουν απέναντι στους υπηκόους επικίνδυνη να την αφήσουν. Μάλιστα την παρομοιάζει με τυραννία που η απόκτησή της θεωρείται άδικη, αλλά η παραίτηση από αυτήν θα ήταν επικίνδυνη.¹⁵²

Το μίσος και η έχθρα των υπηκόων ήταν μάλιστα και το κυριότερο επιχείρημα των ολιγαρχικών κύκλων ενάντια στην αρχή της θαλασσοκρατίας και στο οποίο απαντά ο Περικλής με την αξία αποδοχή και απόδειξη των ικανοτήτων τους όταν αυτό χρειάστηκε γεγονός που τους είχε οδηγήσει στην ηγεμονία.¹⁵³

Με τη λέξη τιμή συνδέουμε στενά το ιδανικό του Περικλή, τον ένδοξο πατριωτισμό και το όραμα που είχαν για μια συνεχή ανάπτυξη και το συναντήσαμε και στη χάραξη

¹⁵⁰ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 75.4 «καὶ οὐκ ἀσφαλὲς ἔτι ἐδόκει εἶναι τοῖς πολλοῖς ἀπηχθημένους, καὶ τινῶν καὶ ἤδη ἀποστάντων κατεστραμμένων, ὑμῶν τε ἡμῖν οὐκέτι ὁμοίως φίλων, ἀλλ' ὑπόπτων καὶ διαφόρων ὄντων, ἀνέντας κινδυνεύειν· καὶ γὰρ ἂν αἱ ἀποστάσεις πρὸς ὑμᾶς ἐγίγνωτο».

¹⁵¹ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 30.

¹⁵² Θουκυδίδου Ιστορία, Β 63.2 «ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον».

¹⁵³ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 30.

του του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Εξάλλου και ο Περικλής συνδέει στενά την δόξα, την τιμή της πόλης καθώς και την αίσθηση μεγαλοπρέπειας που αυτή δείχνει με την ασφάλεια. Το ιδανικό της δόξας συνδέεται με αυτό της ανάγκης. Η δράση της Αθήνας λοιπόν γίνεται αν όχι αξιόπαινη τουλάχιστον σύννομη. Το αίσθημα της σύνεσης που ο Περικλής υπερασπίζεται κάνει τη διαφορά ακόμα και στο τρόπο που βλέπουν την κυριαρχία οι σύμμαχοι τους.

Το ένδοξο παρελθόν με τη συνεισφορά τους στους μηδικούς πολέμους σε συνδυασμό με το μεγάλο πλούτο και τη θαλασσοκρατία της όταν η πόλη είχε φτάσει στο μέγιστο σημείο της δύναμης και της λάμψης της, δικαιολογούσε την τιμή που επικαλούνται και τη διατήρηση της εξέχουσας θέσης στη συμμαχία.

Μόνο σε κράτος που είναι διατεθειμένο να ζει ήσυχα, διακηρύσσει, συμφέρει να είναι υποτελής και όχι σε κράτος που ασκεί ηγεμονία. Ειδικότερα, *«Δεν μπορούμε»*, λέει και ο Περικλής, *«να φανούμε κατώτεροι από τους πατέρες μας, να εγκαταλείψουμε δηλαδή την ηγεμονία που αποσπάσαμε με κόπο και μόχθο και οποία κληρονομήσαμε»*. *«Είναι αισχρότερο»*, προσθέτει, *«να αφήσει κανένας να του αφαιρέσει κάτι που έχει, παρά να αποκτήσει εκείνο που επιδιώκει»*¹⁵⁴.

Ο τρίτος όρος στον οποίο αναφέρονται οι Αθηναίοι πρέσβεις είναι αυτός του συμφέροντος. Το εθνικό συμφέρον, το συμφέρον κάθε πόλης σε αυτή τη περίπτωση είναι αυτό που καθορίζει την εξωτερική πολιτική της. Το συμφέρον όμως διαφέρει από πολιτική σε πολιτική, όπως ακριβώς και ο τρόπος απόκτησης του. Σε αυτό άλλωστε το σημείο επικεντρώνεται και ο Θουκυδίδης για να διαχωρίσει τη συμπεριφορά της Αθήνας από τη Σπάρτη.

Επιπλέον, οι διάλογοι προς τους Μυτιληναίους και τους Μήλιους που θα μελετήσουμε στη συνέχεια, καθώς και η σημασία που τους δίνει ο ιστορικός μας υποδεικνύουν για άλλη μια φορά, τη διαφορά πολιτικής, και μάλιστα καταστροφικής όπως θα αποδειχθεί, μεταξύ της εποχής του Περικλή και την πολιτική που ασκήθηκε στη συνέχεια καθώς και τον ρόλο του μέτρου στην άσκηση πολιτικής.

¹⁵⁴ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β 63.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις δε χρησιμοποιούν το συμφέρον της πόλης σαν δικαιολογία για άσκηση ωμής πολιτικής με κτηνώδη κυνισμό αλλά την εξισορροπούν με την έννοια του μέτρου και της δικαιοσύνης¹⁵⁵.

Για να δικαιολογήσει ακόμα περισσότερο αυτή τη συμπεριφορά, η Αθήνα υποστηρίζει πως σε μια κυριαρχία ακόμα και αν αυτή αντιταχθεί στην δικαιοσύνη, τούτο δεν είναι κάτι το μεμπτό αφού είναι φυσικό και λογικό. Έξαλλο ο πιο αδύναμος πάντα υποτασσόταν στον πιο δυνατό¹⁵⁶ και τα επιχειρήματα της δικαιοσύνης δεν ουδέποτε επέφεραν οιαδήποτε αλλαγή¹⁵⁷.

Αυτές οι απόψεις των Αθηναίων γεννούν ερωτήματα ηθικής φύσεως κι άλλα σχετικά με την αξία της δικαιοσύνης. Πόσο περίεργο φαίνεται, οι Αθηναίοι πρέσβεις εκπροσωπώντας μια πόλη με έντονες ηθικές αξίες πρωτοπόρες για την εποχή της, να χρησιμοποιούν τέτοιες εκφράσεις. Οι πρέσβεις θέλουν να αποδείξουν εδώ με τα λόγια τους, μια ωμή πραγματικότητα, έναν ρεαλισμό που λαμβάνει χώρα συνεχώς, και μέσα σε αυτό το πρίσμα να καταδείξουν τη διαφορά προς το καλύτερο της Αθηναϊκής συμπεριφοράς. Η δράση της Αθήνας καθοριζόταν όντως από ηθικές αξίες. Δεν βλέπουμε βίαια και άδικα ξεσπάσματα αλλά μια πολιτική που απλά δρα κάτω από τα τρία επιχειρήματα που αναπτύξαμε, αυτά του φόβου, της τιμής, και της ωφέλειας.

Η δικαιοσύνη, αναφέρουν, μπορεί να εφαρμοστεί σε χώρες με ίση ισχύ που δε μπορεί να επιβληθεί κάποιος με τη δύναμή. Στις σχέσεις ανάμεσα στις ισοδύναμες πολιτείες μπορεί κανένας να υπολογίζει στην αμοιβαία συνδιαλλαγή, στην ισότιμη μεταχείριση και στον ελεύθερο διάλογο. Σε πολιτείες όμως με ισχύ άνιση είναι ανεφάρμοστες οι αρχές της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης όπως και η χρήση κανόνων λογικής, αμοιβαίας κατανόησης και κοινού συμφέροντος, η ήρεμη και νηφάλια σκέψη¹⁵⁸.

Το επιχείρημα των Αθηναίων λοιπόν απλά ακουμπά και ισορροπεί πάνω στη δικαιοσύνη και το πολιτικό ρεαλισμό. Αυτοί περισσότερο από κάθε άλλον δεν

¹⁵⁵ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 31.

¹⁵⁶ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 76.2 «αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι».

¹⁵⁷ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 76.2 «τῶ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε, ὃν οὐδεὶς πο παρατυχὸν ἰσχύι τι κτήσασθαι προθεὶς τοῦ μὴ πλέον ἔχειν ἀπετράπετο».

¹⁵⁸ Μπρακατσούλας, Β. (2006) σελ 21-28.

ξεπερνούν αυτά τα όρια αλλά λειτουργούν ακόμα και υποστηρικτικά στις άλλες πόλεις δίνοντας σημασία το γενικό συμφέρον.

Κεφάλαιο 3: Οι αρχές της αθηναϊκής Περικλειϊκής πολιτικής

Στο παρόν κεφάλαιο θα προχωρήσουμε σε μια συστηματοποίηση των αρχών που διέπουν την αθηναϊκή πολιτική της εποχής του Περικλή. Οι κυρίες αρχές της περικλειϊκής αθηναϊκής πολιτικής είναι πέντε και πάνω σε αυτές θα στηθεί το πολιτικό οικοδόμημα στα χρόνια του πολέμου.

Αρχικά, συναντάμε την αρχή της ανένδοτης στάσης. Οι αιτιάσεις των Πελοποννήσιων στο Μεγαρικό ψήφισμα δε γίνονται δέκτες από την Αθηνά. Ο Περικλής ξεκαθαρίζει πως οποιαδήποτε υποχώρηση θα οδηγήσει σε περισσότερες απαιτήσεις των εχθρών¹⁵⁹. Εξάλλου δεν είναι πάρα μια αφορμή για την επίθεση που θα επακολουθήσει. Ο Περικλής υιοθετεί μια αρχή που θα παγιωθεί στο μέλλον στις σχέσεις μεταξύ των χωρών.

Στη σημερινή εποχή, ακόμα και στη περιοχή μας, συναντάμε διαμάχες για βραχονησίδες και ακατοίκητα νησιά, μεμονωμένες μέσα στο χάρτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός των Ιμίων το 1996 που λίγο έλλειψε να οδηγήσει σε πόλεμο την Ελλάδα και την Τουρκία. Μια συστάδα ακατοίκητων νησιών στο αιγαίο με φαινομενικά μηδενική αξία. Και όμως η παραμικρή υποχώρηση θα είχε τεράστιες συνέπειες και για τις δυο πλευρές. Για την Ελλάδα από τη μια, θα οδηγούσε σε ένα γκρίζο καθεστώς κυριαρχίας αφού τα νησιά αυτά χορηγήθηκαν στην Ελλάδα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σύμφωνα με το άρθρο 14 της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων. Στο τέλος η Τουρκία, επιτυγχάνοντας την ελληνική οπισθοχώρηση, οδήγησε στην αποστρατικοποίηση της περιοχής. Από την άλλη μεριά, για την Τουρκία ένας συμβιβασμός στις βραχονησίδες μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες που δύνανται να οδηγήσουν έως την εξαφάνιση του ζωτικού χώρου της Τουρκίας στο Αιγαίο. Τα λόγια δε του Περικλή περικλείουν απόλυτα την αξία αυτής της στάσης. *«Το «ασήμαντο» αυτό» λέγει «είναι δοκιμασία του φρονήματός σας και της αποφασιστικότητάς σας. Αν υποχωρήσετε θα προβάλουν, αμέσως, άλλη μεγαλύτερη απαίτηση, γιατί θα νομίζουν ότι και τώρα έχετε ενδώσει από φόβο. Αλλ' αν δείξετε*

¹⁵⁹ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 140.

αποφασιστικότητα, θα τους δώσετε να καταλάβουν ότι πρέπει να μας φέρονται σαν ίσοι προς ίσους».¹⁶⁰

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα που αγγίζει τα όρια αστεϊσμού είναι ο λεγόμενος πόλεμος του μπακαλιάρου μεταξύ Ισλανδίας και Βρετανίας για τα δικαιώματα αλιείας¹⁶¹. Με αυτό τον περιφραστικό όρο έχει μείνει στην ιστορία μια σειρά αντιπαραθέσεων μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Ισλανδίας, που κράτησε σχεδόν ένα αιώνα (1893-1976) και αφορούσε κυρίως τα δικαιώματα αλιείας στην ανοικτή θάλασσα του Βόρειου Ατλαντικού.

Η αντιπαράθεση μεταξύ των ψαράδων, αλλά και των πολεμικών σκαφών των δύο χωρών, ήταν έντονη και πολλές φορές έφθασε στα όρια της σύρραξης. Το ιδιαίτερο στοιχείο αυτής της αντιπαράθεσης είναι πως η Ισλανδία κατάφερε πάντα να βρίσκεται σε θέση ισχύος απέναντι στην υπερδύναμη της Μεγάλης Βρετανίας. Η φαινομενικά ασήμαντη διαμάχη όμως περικλείει κάτι βαθύτερο, την κυριαρχία στην αποκλειστική οικονομική ζώνη κάθε χώρας και τα όρια της εθνικής της κυριαρχίας.

Δεύτερη αρχή της περικλεικής πολιτικής είναι αυτή της αθηναϊκής υπεροπλίας στη θάλασσα. Οι Αθηναίοι υπερέχουν και σε στόλο αλλά και σε ναυτική εκπαίδευση. Η υπεροπλία αυτή είναι και η βασική της Αθήνας έναντι οποιασδήποτε άλλης δύναμης στον ελλαδικό χώρο. Μάλιστα είναι τόση η αξία που δίνει ο Περικλής και ο Θουκυδίδης στην αξία της ναυτικής δύναμης που ο Περικλής καταλήγει στο συμπέρασμα πως εάν ήταν εξ ολοκλήρου νησιώτες, δεν θα διέτρεχαν κανέναν απολύτως κίνδυνο¹⁶².

Ο Balot υποστηρίζει πως ο Περικλής, από τη στιγμή που επικαλείται «το μέγα τὸ τῆς θαλάττης κράτος» και σχεδιάζει την εικόνα νησιωτών οι οποίοι δεν έχουν να φοβούνται τίποτε, επαναφέρει στην μνήμη όλων τα ιστορικά δεδομένα της Αθήνας κατά τους Περσικούς πολέμους, οπότε οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν την πόλη τους και στηρίχθηκαν αποκλειστικά στο ναυτικό τους. Εάν η Αθήνα ήταν μάλιστα νησί, θα διεκδικούσε την

¹⁶⁰ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 140.5.

¹⁶¹ Steinsson (2016) σελ. 256-275

¹⁶² Θουκυδίδου Ιστορία, Α 143.5.

απόλυτη υπεροχή, έναντι κάθε εχθρού χωρίς να αισθάνεται κανένα φόβο (δέος) κατά των πιθανών αντιπάλων της.¹⁶³ Επιπλέον, ο Περικλής τονίζει πως η ναυτική τέχνη είναι δύσκολη και αποκτάται από μακροχρόνια πείρα, προϋποθέτει δε κατάλληλο εθνικό χαρακτήρα, γεγονός που καθιστά αδύνατο για τους αντίπαλους τους το να μπορέσουν να τους συναγωνιστούν στο μέλλον. Το ρόλο που έπαιξε η θαλασσοκρατία εξετάσαμε και στο κεφάλαιο για τη στρατηγική της Αθήνας και πως αυτή βασίστηκε στη ναυτική της δύναμη αλλά θα μελετήσουμε και στα επόμενα κεφάλαια μέσα από τους λογούς των πολιτικών προσώπων της Αθήνας.

Τρίτη αρχή είναι αυτή της οικονομικής ευρωστίας. Η αθηναϊκή υπεροχή σε χρήματα και πόρους είναι αδιαμφισβήτητη. Η Αθηναϊκή αυτοκρατορία αποδείχθηκε μια αστείρευτη πηγή πλούτου για την Αθήνα. Η οικονομία της Αθήνας άνθιζε μέσω των συμμαχικών εισφορών, των αυτοκρατορικών ορυχείων και επιπλέον της αυξημένης εμπορικής δραστηριότητας της πόλης¹⁶⁴.

Οι δυο αυτές αρχές, της ναυτικής υπέροχης και της οικονομικής ευρωστίας, λειτουργούν αλληλένδετα μεταξύ τους. Η οικονομική ευρωστία δίνει τη δυνατότητα στην Αθήνα να ναυπηγεί περισσότερα καράβια. Τα περισσότερα πλοία με τη σειρά τους αυξάνουν την αθηναϊκή κυριαρχία στη θάλασσα, διευκολύνουν το εμπόριο, ελέγχοντας ταυτόχρονα όλους τους εμπορικούς δρόμους της εποχής με αποτέλεσμα τη συνεχή αύξηση του πλούτου της πόλης. Αυτή η τέλεια κατάσταση της Αθήνας δημιουργεί μια αλυσίδα που της επιτρέπει να αυξάνει συνεχώς τη δύναμη της σε ένα σύστημα που εξασφαλίζει από μόνο του τη διαίωσιση του και οδηγώντας σε κέρδη που καμιά αγροτική οικονομία της εποχής δε μπορεί να αγγίξει.

Η τέταρτη αρχή του Περικλή, που όπως θα δούμε δεν ακολουθήθηκε από τους μεταγενέστερους, είναι αυτή της μη ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης σε καιρό πολέμου. Η αποφυγή της υπερεξάπλωσης ουσιαστικά απασχολεί όλους τους μελετητές των μεγάλων δυνάμεων. Κάθε κράτος ανάλογα με τους διαθέσιμους πόρους επιδιώκει και

¹⁶³ Balot (2001) σελ. 142.

¹⁶⁴ Meiggs (1972) σελ. 23-55.

τους ανάλογους στόχους. Έτσι η εύρεση της ισορροπίας μεταξύ πόρων και σκοπών οδηγεί στην επιθυμητή κατάσταση της κάθε πόλης.

Ο Περικλής εξηγεί τον όρο που θα κρίνει τον τελικό νικητή. «Να μην επιδιώξουμε» λέγει «ταυτόχρονα με την διεξαγωγή του πολέμου, να επεκτείνουμε την κυριαρχία μας και να μην εκτεθούμε σε κινδύνους περιττούς, Περισσότερο φοβούμαι τα δικά μας σφάλματα παρά τα σχέδια του εχθρού¹⁶⁵. Η Αθήνα δεν έχει να φοβάται τίποτα λοιπόν είναι δυνατή και η νίκη θα έρθει από μονή της αρκεί να μην κάνουμε σπουδαία λάθη». Είχε βέβαια στο μυαλό του και τις απόψεις που ακούγονταν ήδη για μια εξάπλωση προς τη δύση. Και πράγματι η έκβαση του πολέμου ήταν ευνοϊκή για την Αθήνα μέχρι το θάνατο του Περικλή και την εγκατάλειψη της αρχής του. Έτσι οι μεταγενέστεροι του οδηγούνται, κάτω από την τύφλωση της παγκόσμιας κυριαρχίας στη σικελική εκστρατεία. Με δυο μέτωπα ανοιχτά, και υστέρα από τη συντριβή τους στη Σικελία, η Αθήνα βαδίζει προς το χαμό της. Εξάλλου όπως παρατηρεί ο Jomini, οι διπλοί πόλεμοι πρέπει να αποφεύγονται πάση θυσία, ακόμα και αν τα αίτια του δευτέρου τον καθιστούν αναπόφευκτο. Αναφέρει δε πως είναι καλύτερο να κάνει κάποιος πως δεν βλέπει την αδικία παρά να ανοίγει δυο μέτωπα¹⁶⁶.

Σημειωτέον δε πως στη σύγχρονη εποχή η υπερεξάπλωση, αποτελεί τον λόγο που συνήθως πέφτουν οι υπερδυνάμεις. Η Σοβιετική Ένωση για παράδειγμα η οποία εγκλωβισμένη σε μια κούρσα ανταγωνισμού με το αντίπαλο δέος της Αμερικής προσπάθησε να επεκταθεί παραπάνω από τις δυνατότητες της και τελικώς οδηγήθηκε στη κατάρρευση της¹⁶⁷.

Ο Mearsheimer εξετάζει τέσσερις παρόμοιες υποθέσεις, την Ιαπωνία(1868-1945), την Γερμανία(1862-1945, την Σοβιετική Ένωση (1917-91) και την Ιταλία (1861-1943) που όλες υποστηρίζουν την αξίωση ότι οι μεγάλες δυνάμεις επιδιώκουν να αυξήσουν το μερίδιό τους στην παγκόσμια δύναμη. Επιπλέον, οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν πως οι μεγάλες δυνάμεις είναι συχνά πρόθυμες να χρησιμοποιήσουν βία για την επίτευξη αυτού του στόχου ενώ αντιθέτως, οι "φρόνιμες" μεγάλες δυνάμεις είναι

¹⁶⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 144.

¹⁶⁶ Jomini (2007) σελ. 33.

¹⁶⁷ Kissinger (2002) σελ. 102.

σπάνιες στη διεθνή πολιτική. Και αυτό καταλήγει να είναι και το μεγάλο τους λάθος.¹⁶⁸ Άξιο αναφοράς είναι και το άρθρο - έκκληση του ιδίου διεθνολόγου προς τον Ντόναλντ Τράμπ για αποφυγή της υπερεξάπλωσης στην αρχή της θητείας του.

Τελευταία αρχή είναι αυτή της πολιτιστικής διαφοράς. Ο Περικλής προχωράει σε μια σύγκριση μεταξύ των κοινωνικών διαφορών των δυο πόλεων και τα πλεονεκτήματα που απορρέουν για την Αθήνα απ' αυτές. Ξεκινάει υποστηρίζοντας πως οι Πελοποννήσιοι καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη τους και δεν έχουν ούτε ιδιωτικές ούτε δημόσιες περιουσίες. Στη συνέχεια, αναφέρει πως δεν έχουν καμιά πείρα για μακρούς πολέμους και υπερπόντιες εκστρατείες, και τούτο διότι η φτώχεια τους αναγκάζει να περιορίζονται σε σύντομους πολέμους ο ένας εναντίον του άλλου. Τον περισσότερο μάλιστα καιρό φροντίζουν ο καθένας τα δικά του συμφέροντα. Κανείς τους δεν σκέπτεται ότι η δική του αμέλεια μπορεί να βλάψει το κοινό συμφέρον και ο καθένας τους ελπίζει ότι κάποιος άλλος σύμμαχος θα ενεργήσει στη θέση του¹⁶⁹.

Εν κατακλείδι, οι ως άνω αναλυτικά περιγραφόμενες αρχές, διέπουν τις σύγχρονες κοινωνίες που προσπαθούν να διατηρήσουν την εθνική τους κυριαρχία καθώς και την οικονομική τους ανεξαρτησία ακολουθώντας τον δρόμο που με τόση επιτυχία για τα πρωτόγνωρα κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα της εποχής, χάραξε η αθηναϊκή πολιτεία και πολύ εύστοχα διακρίνει και αναλύει ο Θουκυδίδης.

¹⁶⁸ Mearsheimer (2001) σελ. 60-68.

¹⁶⁹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 141.

ΜΕΡΟΣ Δ'

MACHTPOLITIK

Κεφάλαιο 1 : Ο Κλέωνας και ο χαρακτήρας της μεταπερικλειϊκής αθηναϊκής ηγεμονίας

Μετά από τον θάνατο του Περικλή αυτός που είχε την μεγαλύτερη απήχηση στο κοινό της Αθήνας ήταν ο Κλέων¹⁷⁰. Ο Θουκυδίδης έχει μια ξεκάθαρα αρνητική γνώμη γι' αυτόν και δε διστάζει να την εκφράσει σε πολλά σημεία του έργου του. Ο άνθρωπος της βίας πιο βίαιος από όλους τους πολίτες¹⁷¹, συκοφάντης και άνθρωπος που κοιτάζει πρώτα και κύρια το συμφέρον του¹⁷², οι φρόνιμοι θα χαίρονταν με το θάνατο του περισσότερο και από το να κέρδιζαν και να αιχμαλώτιζαν τους Σπαρτιάτες¹⁷³. Ήταν άνθρωπος που επιβουλεύοταν την ειρήνη επειδή σε αυτήν την περίπτωση οι επιλήψιμες πράξεις του θα καθίστατο πιο φανερές και επιπλέον ο πόλεμος του έδινε την ευκαιρία να πράξει το κακό προς ίδιον όφελος.¹⁷⁴ Όταν βλέπουμε το Θουκυδίδη να αμφιβάλει σχετικά με τους διαδόχους του Περικλή, στο πρόσωπο του Κλέωνα βρίσκει το τέλει παράδειγμα και αυτόν για τον οποίον ασκεί τη πιο δριμεία κριτική .

Οι κρίσεις που κάνει ο Θουκυδίδης για τον Κλέωνα πέρα από μομφές για τον χαρακτήρα του και τη συμπεριφορά του επεκτείνονται και στη πολιτική που ασκεί. Εξάλλου ο Θουκυδίδης στα πολιτικά πράγματα ρίχνει το βάρος της μελέτης του σε αυτά είναι που τον ενδιαφέρουν πρωτίστως.

Σε τρία επεισόδια του έργου παρουσιάζεται ο Κλέωνας. Πρώτο και κύριο είναι το επεισόδιο της απόφασης σχετικά με την τιμωρία της Μυτιλήνης όπου ο Κλέων εκφωνεί ένα λόγο ως απάντηση στον Διόδοτο.

¹⁷⁰ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α 21.3.

¹⁷¹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Γ 36.6 «βιαιότατος τῶν πολιτῶν».

¹⁷² *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 27.3-27.5.

¹⁷³ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Δ 27.5.

¹⁷⁴ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε16.1.

Δεύτερο σε σειρά είναι το επεισόδιο της Πύλου όπου εκφωνεί ένα λόγο για να επηρεάσει την επιλογή των Αθηναίων σχετικά με την ειρήνη.

Το τρίτο επεισόδιο αφορά την εκστρατεία στη Θράκη όπου και σκοτώνεται ο Κλέωνας αλλά σε αυτό δεν υπάρχουν πολιτικές προεκτάσεις ούτε ανάλυση από τον Θουκυδίδη οπότε και δεν μας αφορά τόσο σχετικά με την ανάλυση αυτή.

Σχετικά με το χαρακτήρα της μεταπερικλεικής δημοκρατίας και τη μετάβαση προς τη *Machtpolitik*, δυο ζητήματα είναι αυτά που πρέπει να εξετάσουμε σε αυτό το κεφάλαιο. Το πρώτο ζήτημα που τίθεται είναι ποια μέσα μπορούν να χρησιμοποιούν για να διατηρηθεί η υποταγή των υπηκόων και δεύτερον ποια είναι τα όρια της φιλοδοξίας μια πόλης¹⁷⁵

A. Η αποστασία της Μυτιλήνης

Δυο φορές στο έργο του Θουκυδίδη συναντάμε την αντιπαραβολή πολιτικών ιδεολογιών και φιλοσοφιών στην εκκλησία του δήμου.¹⁷⁶ Η πρώτη αφορά τον λόγο του Κλέωνα εναντίον του Διοδότου για την τιμωρία της Μυτιλήνης και η δεύτερη στο βιβλίο έξι μεταξύ Νικία και Αλκιβιάδη. Η αποστασία της Μυτιλήνης έθετε ένα ερώτημα στους Αθηναίους για το πόσο σκληρά μέτρα πρέπει να λάβει μια πόλη για να τιμωρήσει μια αποστασία. Αλλά και ένα στρατηγικής φύσεως ερώτημα, αφού η Μυτιλήνη διέθετε στόλο οχυρώσεις και θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρόβλημα για τους Αθηναίους ειδικά κι αν ταχθούν με το πλευρό των Σπαρτιατών. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη κάθε αποστασία ακόμα και η πιο μικρή μπορεί να αποτελέσει ένα σοβαρό πρόβλημα αφού δημιουργεί κακό παράδειγμα και επιπλέον χάνονται και πολύτιμα εισοδήματα.

Η επιχειρηματολογία σχετικά με την συνεισφορά της Μυτιλήνης καθώς και κάθε άλλου συμμάχου στην Αθήνα επαναλαμβάνεται κι εδώ, με τον ίδιο τρόπο όπως τα έχει αναπτύξει αναλυτικά και ο ίδιος ο Περικλής και αφορούν το στόλο, τα νησιά και τους φόρους.

¹⁷⁵ Romilly (2000) σελ. 218.

¹⁷⁶ Wassermann (1956) σελ. 27.

Ένα άλλο θέμα που πραγματεύεται ο Θουκυδίδης είναι κι αυτό της σχέσης μεταξύ των αρχηγών των πολιτικών παρατάξεων της εποχής και του κοινού.¹⁷⁷ Τα θέματα της συκοφαντίας της έλλειψης κριτικής σκέψης αλλά και το πόσο ευκολόπιστο τείνει να γίνει το αθηναϊκό κοινό αυτής της περιόδου στηλιτεύεται από διάφορους μελετητές της και παρωδείται από αρκετούς κωμικούς όπως ο Αριστοφάνης. Η επικινδυνότητα λοιπόν του εκάστοτε πολιτικού μεγεθύνεται κάτω από αυτό το πλαίσιο στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή μετά το θάνατο των κορυφαίων πολιτικών ανδρών του Θεμιστοκλή και του Περικλή. Όλοι οι διάδοχοι τους δεν ήταν ίσης αξίας και ο καθένας κοιτούσε να παρασύρει το πλήθος με σκοπό να επιδιώξει τα δικά του συμφέροντα είτε αντιθέτως, κολάκευε το πλήθος και οδηγούνταν οι δημοσιές υποθέσεις ύστερα από δίκες τους υποδείξει.¹⁷⁸

Στις ομιλίες μεταξύ Κλέωνα και Διοδότου διακρίνονται δυο δίπολα. Από τη μια, ο Κλέωνας ως κύριος εκφραστής της επικίνδυνης στροφής που έχει πάρει η αθηναϊκή ηγεμονία υποστηρίζει την αυστηρή τιμωρία και από την άλλη, ο Διόδοτος, συνεχιστής και υποστηρικτής της μετριοπαθούς πολιτικής του Περικλή προτείνει την επιείκεια. Ο ένας αναζητά τον εκφοβισμό ο άλλος την εμπιστοσύνη¹⁷⁹

Ο Θουκυδίδης εκφράζει την επιδοκιμασία υπέρ της σύνεσης και της δεύτερης άποψης και κατακρίνει το Κλέωνα και τις ιδέες του. Το αθηναϊκό κοινό όμως αποφασίζει υπό την επίδραση του θυμού, όπως αναφέρει, να εγκρίνει την απόφαση του Κλέωνα για μαζική εκτέλεση των Μυτιληναίων.

Την καταδίκη όλων των Μυτιληναίων ανεξάρτητα από την ενοχή τους και την απόφαση να πουληθούν οι γυναίκες και τα παιδιά ως σκλάβοι, αποκαλεί ο Θουκυδίδης ωμό βούλευμα. Μια απόφαση υπερβολική και ακραία οπωσδήποτε διαφορετική από την συμπεριφορά της αθηναϊκής πολιτικής που έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα. Όπως πολύ εμφατικά τονίζει ο Κωνσταντινόπουλος αυτήν την αποκρουστική απόφαση που μόνο ο ναζισμός χρησιμοποίησε ως πρακτική στη σύγχρονη εποχή¹⁸⁰ την κατακρίνει ο

¹⁷⁷ Wassermann (1956) σελ. 27.

¹⁷⁸ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β 65.10.

¹⁷⁹ Romilly (2000) σελ. 219.

¹⁸⁰ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 33.

Θουκυδίδης καταδεικνύοντας έτσι τις αντιλήψεις που απηχούσε σχετικά με το δίκαιο και την ισχύ και την προτίμηση που έδειχνε για την μετριοπαθή περικλεϊκή πολιτική.

Το λάθος αυτής της σκληρής απόφαση καταλαβαίνουν γρηγορά οι Αθηναίοι και αρχίσαν να μετανιώνουν και να αναλογίζονται αυτή τους την απόφαση. Οι Μυτιληνείς πρέσβεις που βρίσκονται εκεί και καταλαβαίνουν το κλίμα που διαμορφώνεται έπεισαν μαζί με άλλους Αθηναίους να συγκαλέσουν εκ νέου εκκλησία του δήμου και να συζητηθεί πάλι το θέμα ώστε να παρθεί διαφορετική απόφαση.

Στην συζήτηση που ακολουθεί ο Κλέωνας από τη μια, εμμένει στην απόφαση που είχε ήδη υποστηρίξει ενώ τον αντίλογο εκφράζει ο Διοδότος. Ο Διοδότος υπερασπίζεται τα δικαιώματα της λογικής και την ευβουλία και από την άλλη, ο Κλέωνας την πυγμή της τυραννικής εξουσίας¹⁸¹. Ο Κλέωνας αναδιατυπώνοντας την άποψη του Περικλή ότι η Αθήνα δρα σαν να είναι τύραννος προχωρά ένα βήμα ακόμα λέγοντας πως η Αθήνα έχει τυραννία και παρουσιάζοντας τις άλλες πόλεις ως αντικείμενα αυτής. Ξεκινώντας το λόγο του μέμφεται τη δημοκρατία που δίνει τη δυνατότητα για την ακύρωση μιας απόφασης και αυτό την καθιστά ανίκανη να εξουσιάζει άλλους λαούς.

Οι υπήκοοι της Αθήνας υπακούν από φόβο λόγω της μεγάλης της δύναμης και όχι λόγω των ευεργετημάτων και της ευγνωμοσύνης προς αυτήν. Οπότε, οποιαδήποτε άλλη πολιτική πέρα από την επιβολή και την επίδειξη της δύναμης της είναι ανούσια και επικίνδυνη. Όλοι αυτοί συνεχίζει σας επιβουλεύονται σας φθονούν και θα είναι πάντα εχθροί σας. Και κλείνει λέγοντας πως μόνο η δύναμη και ο φόβος που προκαλεί αυτή διατηρεί την ηγεμονία σας και όχι η πιστή και η φιλία.¹⁸²

Η σκληρή τιμωρία για τον Κλέωνα είναι μονόδρομος που θα λειτουργήσει αποτρεπτικά σε οποιαδήποτε άλλη απόπειρα στασιασμού. Θεωρεί πως όσο πιο σκληρή είναι η τιμωρία τόσο πιο δύσκολο θα είναι για κάποιον άλλον σύμμαχο να τολμήσει παρόμοια κίνηση. Κάθε πράξη οίκτου και επεικειίας θα πρέπει να θεωρείται ως πράξη προδοσίας σε μια αυτοκρατορία και πως το μόνο δίκαιο που υπάρχει είναι το συμφέρον και το δίκαιο της δύναμης.

Όλος ο λόγος του Κλέωνα εκφράζει της απόψεις της *machtropolitik* και την ιδεολογία της δύναμης του ισχυρού. Οι διεθνείς σχέσεις διαμορφώνονται μόνο με βάση το

¹⁸¹ Romilly (2000) σελ. 220.

¹⁸² *Θουκυδίδου Ιστορία*, Γ 37.1.

συμφέρον των ισχυρών χωρίς όρια και δικαιοσύνη. Τον λόγο της περικλεικής πολιτικής, της μετριοπαθούς προσέγγισης των πράγματων, θα αναλάβει να πάρει ο Διόδωτος.

Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Wassermann¹⁸³ σε αυτό το σημείο σχετικά με τους δυο πρωταγωνιστές. Στο θυμό και την ψεύτικη αίσθηση του δικαίου που υποστηρίζει ο Κλέωνας παρασυρόμενος ίσως από τον χαρακτήρα του, ο Διόδωτος αντιπαραβάλλει τη συγχώρεση σκεπτόμενος τη χρησιμότητα που μπορούν να τους προσφέρουν ως πιθανοί σύμμαχοι και για το κέρδος το οποίο δύνανται να τους προσκομίσουν. Υποστηρίζει μάλιστα πως ενώ ο Κλέων δρα ένθερμα και κάτω από οργή, ο Διόδωτος δρα ως ένας ψυχρός αναλυτής που μας θυμίζει την απόφαση που θα πάρουν οι Αθηναίοι στον διάλογο των Μηλίων ενόψει του μέλλοντος. Εξάλλου όπως επισημαίνει και η Romilly¹⁸⁴ είναι δυσδιάκριτο το σημείο που βρίσκεται η διαχωριστική γραμμή του Διόδωτου.

Σε κάθε περίπτωση η σοφία του Διόδωτου πηγάζει από την πεποίθηση του ότι το εθνικό συμφέρον μια χώρας δε μπορεί ποτέ να εξυπηρετηθεί με μαζικά μέτρα τιμώρησης των αντιπάλων.¹⁸⁵ Ο Διόδωτος γνωρίζει πολύ καλά και δεν έχει καμιά διάθεση να αλλάξει τη βάση της αυτοκρατορίας, όπως για παράδειγμα βλέπουμε ότι το επιθυμεί ο Αριστοφάνης όταν στη Λυσιστράτη προτείνεται να αφομοιωθούν τα μέλη αντί να υποδουλωθούν.¹⁸⁶

Ο Διόδωτος όπως και ο Περικλής αναγνωρίζουν την εχθρότητα που προκαλεί μια αυτοκρατορία και το δέχονται ως κάτι το αναγκαίο όπως έχουμε ήδη δει. Δεν επιθυμούν να κάνουν ακόμα πιο δυσάρεστη την κατάσταση υιοθετώντας μέτρα βίαια και ακραία που το μόνο αποτέλεσμα τους θα είναι ακόμα περισσότερη έχθρα. Αντιθέτως η εύρεση των υπευθύνων και η τιμωρία τους είναι ανάλογη με το δικαιοσύνη σύστημα κάθε εποχής. Έτσι προτείνεται και σε αυτή τη περίπτωση ο τρόπος που βρίσκει την ισορροπία μεταξύ της ατιμωρησίας και της κτηνώδους τιμωρίας που και τα δυο θα οδηγούσαν στο ίδιο αποτέλεσμα περισσότερων δηλαδή αποστασιών.

¹⁸³ Wassermann (1956) σελ. 29.

¹⁸⁴ Romilly (2000) σελ. 224.

¹⁸⁵ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 34.

¹⁸⁶ Romilly (2000) σελ. 225.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο συμφωνεί ο Διόδωτος με τον Περικλή είναι αυτό της σκέψης και της ανάλυσης κάθε κίνησης. Αντιθέτως ο Κλέωνας υποστηρίζει πως αν δε δράσουν γρήγορα θα εξασθενήσει ο θυμός και το αίσθημα της αδικίας και θα γίνουν μαλθακοί χωρίς να πρέπει.

Ένα παράδοξο που συναντάμε σε αυτό το σημείο είναι η ομοιότητα στις επιχειρηματολογίες μεταξύ Κλέωνα και Περικλή. Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η λέξη τυραννία που χρησιμοποιούν και οι δυο για να χαρακτηρίσουν την αθηναϊκή ηγεμονία. Όπως ξέρουμε ο Θουκυδίδης είναι λάτρης και υπέρμαχος της πολιτικής του Περικλή ενώ από την άλλη έχει εντόνως αποδοκιμάσει την πολιτική προσωπικότητα του Κλέωνα. *Πως γίνεται λοιπόν τα λογία που έχουν πει και σε πολλές περιπτώσεις τα έχει βάλει ο ίδιος ο Θουκυδίδης στο στόμα τους να έχουν τόσες ομοιότητες;*

Έχουν διατυπωθεί δυο απόψεις που καμιά δεν είναι αρκετά διαφωτιστική για το θέμα¹⁸⁷. Η μια άποψη ανήκει στον Schwartz και περιγράφεται στο βιβλίο της Romilly¹⁸⁸, κατά την οποία ο Περικλής και ο Κλέων εκφράζουν ίδιες απόψεις τις οποίες εγκρίνει στη μια περίπτωση και στην άλλη κατακρίνει. Οι ομοιότητες είναι ακούσιες και εξηγούνται από τη μεταστροφή θέσεων του Θουκυδίδη. Βέβαια ο Θουκυδίδης υμνεί τις απόψεις του Περικλή ενώ σε αυτό το σημείο συντάσσεται με την άποψη του Διοδώτου η οποία καθίσταται πιο μετριοπαθής. Οι ομοιότητες που υπάρχουν δεν συνεπάγονται αλλαγή στις απόψεις του Θουκυδίδη αφού πάρα την λεκτική ομοιότητα των λέξεων μεταξύ Κλέωνα και Θουκυδίδη το πιο πιθανό θα ήταν, εάν ζούσε ο ίδιος ο Περικλής, να ήταν υπέρ της μετριοπαθούς λύσης και σε αυτό το ζήτημα.

Η δεύτερη άποψη που έχει διατυπωθεί για το θέμα υποστηρίζει πως οι ομοιότητες μεταξύ τους είναι εκούσιες ώστε να υπάρξει μια σύγκριση μεταξύ των δυο αντρών και στη συνέχεια αυτή η σύγκριση θα κάνει πιο έντονη την αντίθεση στη σκέψη και στο πολιτικό υπόβαθρο των δυο αντρών. Ο Κλέωνας εκφράζεται εδώ ως υπέρμαχος της βίας, ο οποίος ήθελε πεισματικά και ανεξέλεγκτα να τιμωρηθούν οι αντίπαλοι του. Αντιθέτως σε κανένα σημείο δεν έχει φανεί ότι ο Περικλής υιοθετεί την βία ως λύση και το μόνο που καλούσε ήταν να μην εγκαταλείψουν το μεγαλείο στο οποίο είχαν

¹⁸⁷ Romilly (2000) σελ. 228.

¹⁸⁸ ό.π.

φθάσει και θεωρούσε την όλη κατάσταση, άρα και το πόλεμο, σαν κάτι το αναγκαίο και το αναπόφευκτο.

Ο Adcock μιλάει για μια εις άτοπον απαγωγή της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του Περικλή¹⁸⁹ και ο Polhlenz για μια καρικατούρα, μια κακή απομίμηση που έχει ως στόχο να φανεί η μετάπτωση στους διαδόχους του¹⁹⁰. Ούτε βέβαια αυτή η άποψη ανταποκρίνεται στο σύνολο της στο κείμενο. Οι ομοιότητες που συναντάμε δεν είναι τόσο έντονες, ούτε έχουν τόσο μεγάλη σημασία στην ουσία κάθε πολιτικού. Η ενότητα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού μέχρι ένα σημείο, μέχρι ένα όριο όπως είπαμε, δικαιολογεί κάποιες ομοιότητες στις απόψεις των πολιτικών.

B. Η υπόθεση της Πύλου

Η νίκη στη Σφακτηρία ήταν ίσως η μεγαλύτερη πολεμική επιτυχία και το σημείο κατά το οποίο οι πιθανότητες της Αθήνας για νίκη στο πόλεμο ήταν οι περισσότερες από κάθε άλλη φορά. Ο ρόλος του Κλέωνα και εδώ παραμένει αρνητικός. Ο Κλέωνας παρουσιάζεται σαν καρικατούρα που πιάνεται εξ απήνης όταν ο Νικίας προτείνει να παραιτηθεί και να αναλάβει αυτός την εκστρατεία. Λέει ότι δεν είναι στρατηγός και ότι δεν είναι η θέση του να πάει αλλά τελικά όταν βλέπει ότι δε μπορεί να δράσει διαφορετικά δέχεται για να μη γελοιοποιηθεί. Ενδεικτικό της ατμοσφαιρας που θέλει να περιγράψει ο Θουκυδίδης για τον Κλέωνα είναι το 4.28.5. όπου ο δημαγωγός Κλέωνας προκαλεί τα γέλια ενώ οι φρόνιμοι από το κοινό βλέπουν την εκστρατεία αυτή σαν μια ευκαιρία να απαλλαγούν από αυτόν.

Ο αρνητικός ρόλος που παίζει ο Κλέωνας έχει μεγάλο πολιτικό αντίκτυπο αφού είναι αυτός που αρνείται κάθε ειρηνευτική πρόταση από τους Λακεδαιμονίους. Ο Θουκυδίδης δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον και γι' αυτή τη περίπτωση και η δράση του Κλέωνα δικαιολογεί την ύπαρξη ενός ακόμα λόγου.

Πάλι ο Κλέωνας παρουσιάζεται ως ένας τυχοδιώκτης και δημαγωγός. Δεν έχει σχέδιο και απλά παρασύρεται από το κοινό σκεπτόμενος μόνο τα οφέλη που μπορεί να προσκομίσει από την εκστρατεία. Και έτσι λοιπόν γίνεται καθώς σφετερίζεται τα

¹⁸⁹ Adcock (1963) σελ. 217.

¹⁹⁰ Polhlenz (1919) σελ. 129.

σχέδια του Δημοσθένη και παρουσιάζει τη νίκη σαν δική του. Ο Θουκυδίδης δείχνει μεγάλη προσοχή και ενόραση στο γεγονός και παρουσιάζει τα πράγματα όπως πραγματικά έγιναν¹⁹¹

Στη συζήτηση αυτή ο Θουκυδίδης θέλει να μελετήσει την άρνηση της ειρήνης και την αποδοχή του πολέμου, τα κίνητρα, τα επιχειρήματα πίσω από κάθε απόφαση και για άλλη μια φορά τα όρια της ηγεμονίας.

Η άρνηση της ειρήνης σε αυτό το σημείο από τον Κλέωνα οφείλεται μόνο σε κακοπιστία και δεν έχει κανένα κίνητρο ή επιχείρημα υπέρ του. Ο Θουκυδίδης και σε αυτό το σημείο παίρνει ξεκάθαρη θέση για το τι έπρεπε να γίνει. Εξάλλου αναφέρεται και στη στιγμή της ειρήνης του Νικία λέγοντας πως οι Αθηναίοι έχασαν στο παρελθόν άλλη μια ευκαιρία για ειρήνη και λυπούνται για αυτό.

Οι Λακεδαιμονείς πρέσβεις ζητούν να εκφωνήσουν ένα λόγο για να ζητήσουν την ειρήνη και να ακουστούν τα επιχειρήματά τους. Πάλι ο Κλέωνας μακριά από την έννοια της ευβουλίας αρνείται. Τον κατακλύζει το πάθος και η παρορμητικότητα καθώς και το πρόσκαιρο συμφέρον. Δεν χρησιμοποιεί την λογική ή την σοφία στη σκέψη αλλά όλα τούτα παραμερίζονται μπρος στην προσωπική φιλοδοξία.

Η επιχειρηματολογία των πρέσβων στο σημείο αυτό ταιριάζει με αυτή που θα χρησιμοποιούσε και ο ίδιος ο Θουκυδίδης. Διδάσκουν τη μετριοπάθεια την πολιτική σοφία, μια επιχειρηματολογία που ταιριάζει περισσότερο σε νικητές παρά σε νικημένους.¹⁹²

Η Αθήνα σε αυτό το σημείο είχε μια ευκαιρία να συνάψει ειρήνη με τη Σπάρτη, την οποία θα είχε ελπίδες να κρατήσει. Κανείς από τους δυο δεν είχε κερδίσει μεγάλο πλεονέκτημα και αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στον ισόποσο διαχωρισμό δύναμης μεταξύ των δυο αντιπάλων. Όταν αργότερα διαπραγματεύτηκε ο Νικίας ύστερα από αλλεπάλληλες και απροσδόκητες επιτυχίες της Αθήνας η ισορροπία είχε αλλάξει. Όπως λέει και ο ίδιος, οι Σπαρτιάτες με την πρώτη ευκαιρία θα θελήσουν να πάρουν πίσω

¹⁹¹ Marshal (1952) σελ. 32.

¹⁹² Romilly (2000) σελ. 242.

όσα έχασαν από κακοτυχία και τα οποία τους οδήγησαν να συμφωνήσουν με κακούς όρους σε αυτή την ειρήνη¹⁹³.

Η δράση των δημοκρατικών και του Κλέωνα είναι εκ διαμέτρου αντίθετες με όσα πρεσβεύει ο Περικλής.¹⁹⁴ Όλη η ιδέα του επιθετικού πολέμου δε ταιριάζει με όσα έχουμε δει από την αθηναϊκή πολιτική του Περικλή και στην οποία παρουσίαζε τον πόλεμο σαν κάτι το αναγκαίο. Προετοιμαζόταν για έναν αμυντικό πόλεμο επειδή τον θεωρούσε αναπόφευκτο. Με προθυμία λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι θα είχε υπογράψει για ειρήνη σε αυτήν την περίπτωση.

Και στα δυο επεισόδια, αυτό που απουσιάζει από το Κλέωνα είναι το στοιχείο της ευβουλίας το οποίο εκπροσωπείται στο διάλογο για τους Μυτιληναίους από τον Διόδωτο. Η ενδελεχής συζήτηση και κρίση κάθε πολιτικής απόφασης είναι το ζητούμενο κάθε δημοκρατίας. Η υπέρμετρη φιλοδοξία και αλαζονεία δεν έχουν θέση σε καμιά ηγεμονία και οι αποφάσεις θα πρέπει να παίρνονται αποκλειστικά και μόνο ύστερα από μεγάλη ερεύνα και προσοχή. Η σημασία εξάλλου που έδιναν τα φιλοσοφικά και κατ' επέκταση παιδαγωγικά ρεύματα της εποχής στην ευβουλία την τοποθετούν ως ένα από τα πιο χρήσιμα εφόδια που πρέπει να αποκτήσει ένας νέος.

Όλη η στάση του Κλέωνα σε αυτά τα επεισόδια δείχνει την γενικότερη στροφή της αθηναϊκής πολιτικής σε σχέση με τον τρόπο αντίληψης των διεθνών σχέσεων. Στα επεισόδια αυτά διατηρούν τα τελευταία ψήγματα της ρασιοναλιστικής αντίληψης των διεθνών σχέσεων και για αυτό το λόγο αλλάζουν απόφαση και δε προχωρούν στη τιμωρία των Μυτιληναίων. Όμως η στροφή προς το μακιαβελικό τρόπο σκέψης στον οποίον οδηγείται η Αθήνα έχει ήδη ξεκινήσει και ολοκληρώνεται στο επεισόδιο της Μήλου.¹⁹⁵

¹⁹³ Θουκυδίδου Ιστορία, ΣΤ 10.2 «σφαλέντων δέ που άξιόχρεω δυνάμει ταχειάν την έπιχείρησιν ήμιν οί έχθροί ποιήσονται, οίς πρώτον μέν δια ζυμφορών ή ζύμβασις και εκ του άισχίονος ή ήμιν κατ' ανάγκην έγένετο, έπειτα έν αύτῃ ταύτη πολλά τὰ άμφισβητούμενα έχομεν».

¹⁹⁴ Meyer (1799) σελ. 333-362.

¹⁹⁵ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 36.

Κεφάλαιο 2 : Ο διάλογος των Μηλίων

Στο έργο του Θουκυδίδη συναντάμε συχνά αναφορές για σφαγές και υποδουλώσεις ολόκληρων πληθυσμών. Για παράδειγμα, η πόλη της Σκιώνης που επαναστάτησε εναντίον της Αθήνας το 432 π.Χ. για να πάρει το μέρος της Σπάρτης. Οι Αθηναίοι οργίστηκαν τόσο πολύ που όταν μετά από δυο χρόνια κατέλαβαν τη πόλη σκότωσαν όλους τους στρατεύσιμους άντρες, υποδούλωσαν τα γυναικόπαιδα κι έδωσαν το έδαφος στους Πλαταιείς για να εγκατασταθούν εκεί ¹⁹⁶.

Και από τους αντιπάλους της, τους Σπαρτιάτες βλέπουμε παρόμοιες συμπεριφορές. Εξιστορεί ο Θουκυδίδης πως κυρίεψαν τις Υσιές, μια περιοχή της Αργολίδας και σκότωσαν όλους τους ελεύθερους πολίτες που έπιασαν.¹⁹⁷ Όλα αυτά τα περιγράφει ο Θουκυδίδης χωρίς να κάνει πολλά σχόλια και κρίσεις.

Το 416 π.Χ. συνέβη άλλο ένα γεγονός, αυτό της καταστροφή της Μήλου, ένα γεγονός παρόμοιων πράξεων αλλά πολύ μεγαλύτερης κλίμακας και σιγουρά διασημότερο.¹⁹⁸

Στο επεισόδιο αυτό συγκρούονται όλες οι πολιτικές και ηθικές σκέψεις του Θουκυδίδη. Οι πράξεις των Αθηναίων στο επεισόδιο αυτό παίζουν καθοριστικό ρολό για το έργο του Θουκυδίδη όχι για ουσιαστικούς, στρατηγικούς λόγους, εφόσον η Μήλος δεν ήταν κάποια σημαντική δύναμη αλλά για την αλλαγή της αθηναϊκής πολιτικής και των συμπεριφορών της.

Ο Θουκυδίδης επιλέγει να παρουσιάσει αυτά τα γεγονότα διαφορετικά. Από τις αντιθετικές δημηγορίες που μέχρι τώρα προτιμά, χρησιμοποιεί εδώ αντιθετικούς διαλόγους. Ένας λόγος για την επιλογή αυτή από τον Θουκυδίδη, ήτοι της μορφής του διαλόγου, είναι ότι η παθολογική κατάσταση του μυαλού, δηλαδή η τρέλα που δείχνουν οι Αθηναίοι δεν μπορεί να ξετυλιχθεί σε έναν δημόσιο λόγο, σχεδιασμένο να πείσει ένα μεγάλο ακροατήριο¹⁹⁹. Με αυτήν την τρέλα ο Θουκυδίδης θέλει να περάσει σε ποιητικότερα μονοπάτια. Πλέον έχει κυριεύσει την πόλη μια τρέλα, μια ξένη

¹⁹⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 32.1 «Περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τοῦ θέρους τούτου Σκιωναίους μὲν Ἀθηναῖοι ἐκπολιορκήσαντες ἀπέκτειναν τοὺς ἡβῶντας, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν, καὶ τὴν γῆν Πλαταιεῦσιν ἔδωσαν νέμεσθαι».

¹⁹⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 83.2 «καὶ Ὑσιὰς χωρίον τῆς Ἀργείας λαβόντες καὶ τοὺς ἐλευθέρους ἅπαντας οὓς ἔλαβον ἀποκτείναντες ἀνεχώρησαν καὶ διελύθησαν κατὰ πόλεις».

¹⁹⁸ Zagorin (2006) σελ. 102.

¹⁹⁹ Cornford (1907) σελ. 182-183.

κατάσταση που ξεπερνά τα όρια της στραβικής σκέψης και κινείται στα πλαίσια της οργής και της μανίας. Οι συμπεριφορές αυτές μας θυμίζουν τα μοτίβα *ύβρις* και *ἄτη*. Η Αθήνα πλέον έχει ξεπεράσει τα όρια της δικής της ανθρώπινης φιλοδοξίας και κινείται σαν μια δύναμη ανεξέλεγκτη δίχως σταματημό. Η τιμωρία θα έρθει στο τέλος όπως κάθε φορά που συναντάμε αυτό το μοτίβο.

Επιπλέον, χάρη στη διαλογική μορφή γίνεται δυνατή η αντικατάσταση της αποδεικτικής μεθόδου με τη μαιευτική. Έτσι, αποκαλύπτονται σταδιακά όλες οι όψεις της δομής, μέχρι τα πιο βαθιά θεμέλιά της. Ο Θουκυδίδης μέσα από την διεξοδική εξέταση των ορίων του συγκεκριμένου κατορθώνει να μας δώσει ένα σύστημα γενικών αξιών, δηλαδή, μέσα από τα δεδομένα της περίπτωσης της Μήλου δομεί ένα σύστημα που ισχύει για όλες τις υπόλοιπες ενέργειες της αθηναϊκής πολιτικής και έχει να κάνει με το ρόλο της ανδρείας, της ελπίδας, των θεών και των κανόνων της ανθρώπινης πράξης

Ανεξάρτητα, πάντως, από τους λόγους που ώθησαν τον Θουκυδίδη να χρησιμοποιήσει αυτήν την διαλογική μορφή στο συγκεκριμένο επεισόδιο, πρέπει να του αναγνωρίσουμε ότι με αυτόν τον τρόπο κατόρθωσε να διαφυλάξει αυθεντικά την αντίθεση του δυνατού και του αδυνάτου και να παρουσιάσει με επιτυχία τον αμοραλισμό της αθηναϊκής ηγεμονίας²⁰⁰.

Η Μήλος ήταν ένα μικρό νησί που διατηρούσε ουδέτερη στάση. Δεν είχε εμπλακεί στο πόλεμο υποστηρίζοντας κάποιο από τα δυο στρατόπεδα, ούτε είχε προκαλέσει με τη συμπεριφορά παρενοχλώντας κάποια άλλη πόλη σύμμαχο. Επιπλέον βρισκόμαστε σε καιρό ειρήνης και είναι εξίσου σημαντικό ότι ο διάλογος, η πολιορκία και η τιμωρία των Μηλιών διαπράχθηκαν σε καιρό ειρήνης.

Πολλά χαρακτηριστικά που υπάρχουν στο διάλογο μας κάνουν να υποθέτουμε πως ο Θουκυδίδης ήθελε να του δώσει μεγαλύτερη εμβέλεια από αυτή που πραγματικά είχε και να μεγιστοποιήσει τη πολιτική σημασία του γεγονότος. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του διαλόγου είναι η ανωνυμία των πρεσβευτών της Αθήνας. Επιπλέον, δεν κατονομάζει ούτε τον οργανωτή αυτής της εκστρατείας ούτε τα επιχειρήματα και τους λόγους που εκφωνήθηκαν πριν πραγματοποιηθεί. Επομένως, ο Θουκυδίδης θέλει να μετατοπίσει την ευθύνη σε ολόκληρη τη πόλη της Αθήνας. Εδώ

²⁰⁰ Κωνσταντινόπουλος (2013) σελ. 81-82.

δεν υπάρχει ούτε Κλέωνας, ούτε Αλκιβιάδης να πάρει πάνω του την ευθύνη για τη κακή κρίση και να παρασύρει την Αθήνα σε λάθος αποφάσεις. Η πόλη πλέον ακολουθεί ενιαία πολιτική ή μάλλον αυτό θέλει να αναδείξει ο Θουκυδίδης και να καταδείξει το πως ο αμοραλισμός έχει κυριεύσει μια ολόκληρη πόλη.

Μια από τις λίγες μαρτυρίες που έχουμε από το κείμενο του Πλουτάρχου υποδεικνύουν τον Αλκιβιάδη ως υποστηρικτή της επίθεσης αλλά όχι ως εμπνευστή. Επιπροσθέτως, βλέπουμε στην πρώτη αποστολή ως αρχηγό τον Νικία ίσως την πιο μετριοπαθή πολιτική φιγούρα της εποχής, δείγμα της ενότητας του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Βέβαια ο Νικίας ακόμα και στην εκστρατεία τις Σικελίας την οποία και προσπαθεί να εμποδίσει, συμμετέχει ως στρατηγός δείχνοντας τη σημασία του πατριωτισμού και την υποταγή στη θέληση της πόλης που έδειχναν εκείνη την εποχή.

Η ιστορικότητα του διαλόγου όπως και αρκετών άλλων δημηγοριών έχει αμφισβητηθεί. Τα κίνητρα ειδικά των Αθηναίων για να εκφωνήσουν αυτό το λόγο ήταν ακατανόητα. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασεύς θεωρεί σίγουρο ότι ο ιστορικός δεν ήταν παρόντας κατά την εκφώνηση του λόγου αφού είχε εξοριστεί στη Θράκη²⁰¹. Και συνεχίζει ο Διονύσιος λέγοντας πως ο λόγος είναι σίγουρα δικό του δημιούργημα που έχει προσαρμοστεί κατά τρόπο που να πλησιάζει αυτά που επρόκειτο να ειπωθούν σε αυτήν την περίσταση.

Μια άποψη που συμφωνεί πως ο Διάλογος αποτελεί κατασκευάσμα του Θουκυδίδη είναι αυτή του Tritle ο οποίος υποστηρίζει όμως πως πιθανότατα έχει αντλήσει πληροφορίες που μεταφέρθηκαν στον ιστορικό τόσο από αθηναϊκές όσο και από πηγές της Μήλου σχετικά με όσα είπαν οι δύο πλευρές μεταξύ τους²⁰². Αντιθέτως ο Βόρος θεωρεί πως το περιεχόμενο του Διαλόγου πιθανότατα διασώθηκε είτε από Αθηναίους αυτόπτες μάρτυρες, είτε από Σπαρτιάτες. Οι πρώτοι πιθανότατα να σχολίαζαν τα γεγονότα πανηγυρικά για την επιτυχία του λόγου και της εκστρατείας ή βέβαια σαν απολογία σε μια οργισμένη αθηναϊκή κοινωνία όταν συνειδητοποίησε το λάθος της. Από την άλλη, οι Σπαρτιάτες ίσως να κράτησαν το περιεχόμενο των διαπραγματεύσεων όταν οι Μήλιοι τους ζήτησαν βοήθεια περιγράφοντας τι ακριβώς είχε ειπωθεί. Ο Amit καταλήγει πως, όπως βέβαια όλοι οι λόγοι του Θουκυδίδη, έτσι και ο Διάλογος των

²⁰¹ Διονύσιος, E 26.5 «καὶ ζυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἑμαυτοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν».

²⁰² Tritle (2006) σελ. 505.

Μηλίων έχει πιθανότατα υποστεί συμπύκνωση στα νοήματά του και επομένως είναι πιο περιληπτικός από τον πραγματικό διάλογο²⁰³.

Η αξία του διαλόγου όπως είπαμε έγκειται στην ηθική διερεύνηση του δικαίου και της δύναμης.

Η θεωρία πως το εθνικό συμφέρον μια χώρας βρίσκεται ψηλότερα απ'όλα και πρέπει να συντηρηθεί με όλες τις δυνάμεις άνευ ορίων και ηθικών φραγμών, κυριαρχεί στη σκέψη των Αθηναίων. Οι αντιστάσεις των τελευταίων ψηγμάτων σύνεσης που υπήρχαν όταν ακυρώσαν την τιμωρία που είχαν σχεδιάσει για τους μυτιληναίους, εν προκειμένω κάμφθηκε. Οι πράξεις τους εντούτοις θα αποτελούν από εδώ και πέρα μια μαύρη κηλίδα, μια ανυπέβλητη ντροπή για την δημοκρατική Αθήνα. Και πράγματι ακόμα και μέσα στη πόλη υπάρχουν πολλοί κύκλοι που κατανοούν την ντροπή που έχει επιφέρει αυτή τους η πράξη.

Η πρώτη προσπάθεια κατάληψης της Μήλου έγινε το 426 π.Χ. αλλά απέτυχε. Αποφασισμένη πλέον να κυριεύσει τους ανυπάκουους Μηλίους το 416 π.Χ. στέλνει ένα δεύτερο εκστρατευτικό σώμα αποτελούμενο από 38 καράβια και 27 εκατοντάδες οπλίτες²⁰⁴. Με το που έφθασαν στο νησί οι Αθηναίοι πρότειναν στους Μηλίους να συνθηκολογήσουν πιστεύοντας πως θα φοβηθούν την μεγάλη ανισορροπία μεταξύ των δυνάμεων και ελπίζοντας να κατακτήσουν το νησί χωρίς μάχη.

Οι Μήλιοι πλέον βρίσκονται μπροστά σε ένα δίλλημα με εξίσου δυσχερείς καταλήξεις. Είτε να πολεμήσουν, μάταια ίσως, αφού δε μπορούσαν να συγκριθούν οι δυο δυνάμεις, είτε να συνθηκολογήσουν και να υποταχθούν. Η αντιπροσωπεία των Μηλίων δέχεται να συνομιλήσει αλλά όχι μπροστά σε όλη την πόλη πάρα μόνο σε ένα στενό κύκλο τοπικών αρχόντων. Δεχόμενοι οι Αθηναίοι αυτήν την πρόσκληση συνεχίζουν λέγοντας πως αντί να κάνουν διάλογο θα μιλήσουν οι ίδιοι και πως οι Μήλιοι θα μπορούν να παρεμβαίνουν όταν διαφωνούν.

Η συνομιλία χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά τη θέση του δικαίου και της δύναμης μεταξύ των κρατών. Στο δεύτερο μέρος, οι Αθηναίοι αναλύουν το συμφέρον που θα αποκομίσουν και οι δύο πόλεις αν δεχτούν τη προτροπή τους. Δεν ακούν τις αντιρρήσεις της Μήλου και υποστηρίζουν πως το όφελος θα είναι και για τις

²⁰³ Amit (1968) σελ. 225.

²⁰⁴ Zagorin (2006) σελ. 103.

δυο πλευρές αν υποταχθούν ειρηνικά. Στο τελευταίο κομμάτι όταν βλέπουν ότι δε μπορούν να πείσουν τους Μήλιους με αυτά τα επιχειρήματα προχωρούν σε μια εκβιαστική κίνηση. Η Αθήνα λένε χρειάζεται αυτήν την κατάκτηση και θα προχωρήσει ό,τι και να γίνει. Οι Μήλιοι δεν έχουν καμία ελπίδα απέναντι τους αρά δε πρέπει να θρέφουν ψεύτικες ελπίδες και θα πρέπει να υποταχθούν στη λογική «αφανισμός η συνθηκολόγηση».

Η συζήτηση περί ηθικής και δύναμης παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον αφού συναντάται σε όλες τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές και μας επιτρέπει να εξαγάγουμε γενικά συμπεράσματα. Το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι η ιδέα του φόβου της μεγάλης δύναμης και η εχθρότητα των υπηκόων. Η μεγάλη δύναμη για να κρατήσει τη δύναμη της και να κατευνάσει τους υπηκόους της πρέπει να κάνει επίδειξη της δύναμής της. Η κατάκτηση γίνεται μέτρο ασφάλειας²⁰⁵. Καμία πόλη δε πρέπει να μείνει έξω από την επιρροή της. Καμία πόλη δε πρέπει να την αμφισβητήσει. Εάν συμβεί αυτό η απάντηση και η τιμωρία πρέπει να είναι κατάλληλη. Ήδη έχουμε συναντήσει τους Αθηναίους να λένε πως φοβούνται περισσότερο τους υπηκόους πάρα την ίδια τη Σπαρτή. Αφού σε περίπτωση αποτυχίας η τιμωρία των υπηκόων θα βασίζεται σε πιο άγριο μένος.

Στην αρχη λένε οι Αθηναίοι πως δε φοβούνται το μίσος τους, εξάλλου όλοι οι υπήκοοι τους μισούν, αλλά τη φιλία τους η οποία θα ήταν σημάδι αδυναμίας²⁰⁶. Έτσι οι Αθηναίοι με την υποταγή της Μήλου είτε μέσω απειλής και εξαναγκασμού, είτε μέσω χρήσης βίας, θα καταδείξουν τη δύναμη τους. Συνεχίζουν λέγοντας πως μια ηγεμονία πάντα μισείται και είναι πάντα αδικαιολόγητη,²⁰⁷ ενώ συμπληρώνουν πως οι νησιώτες είναι οι πιο επικίνδυνοι²⁰⁸. Ειδικότερα, όσοι είναι δυσαρεστημένοι από τους καταναγκασμούς της ηγεμονίας και μπορεί να προβούν σε τρέλες.

Με την ίδια ιδέα ξεκινούν τους λόγους τους και ο Κλέωνας και ο Αλκιβιάδης ακόμα και ο Περικλής. Πουθενά όμως δεν εκφράζεται τούτο τόσο κατηγορηματικά όσο εδώ²⁰⁹. Οι Αθηναίοι πλέον γνωρίζουν πως μόνο από φόβο τους υπακούν. Η Αθήνα

²⁰⁵ Romilly (2000) σελ. 388.

²⁰⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 95.

²⁰⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 97.

²⁰⁸ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Ε 99.

²⁰⁹ Romilly (2000) σελ. 389.

λοιπόν πρέπει να προχωράει αδιάκοπα σε κατακτήσεις αυξάνοντας συνεχώς τη δύναμη της και κάνοντας επίδειξη αυτής κατευνάζοντας έτσι το μίσος μέσω του φόβου και της ανασφάλειας.

Όπως είπαμε, το επιχείρημα της ασφάλειας συναντάται σε όλους τους λόγους μέχρι τώρα. Αυτό όμως που διαφέρει είναι τα όρια της χρήσης βίας τα οποία εμφανίζονται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Ο Περικλής ζητά λοιπόν να μην αφήνουν την απραξία να κερδίσει και να προλαβαίνουν πρώτου γίνει κάτι. Ο Κλέων προχωρά και ζητά να τιμωρηθούν παραδειγματικά όσοι τους αψηφούν, ενώ ο Αλκιβιάδης πως πρέπει να αντιμετωπιστούν από πριν όλες οι πιθανές απειλές. Στα λόγια αυτών των αντρών βλέπουμε τα στάδια του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Οι Αθηναίοι του βιβλίου πέντε έχουν κοινά σημεία με τους λόγους αυτούς ενώ σε άλλα διαφέρουν.

Απέναντι στα λόγια του Περικλή το μόνο κοινό σημείο είναι το ίδιο το επιχείρημα ως αρχή της δράσης τους. Με το Κλέωνα συμφωνούν στη παραδειγματική τιμωρία αλλά διαφέρουν επειδή στο κεφάλαιο αυτό δε έχουν κάτι για να τιμωρήσουν. Οι Μήλιοι δεν έπραξαν κάτι αρνητικό. Απλά θέλησαν να μείνουν ουδέτεροι. Ο Κλέωνας λοιπόν μπορούσε να βασίσει τις επιλογές του στην οργή. Εδώ λειτουργούν μόνο κάτω από τη ψυχρή επιδίωξη της ωφέλειας.

Τέλος σε σχέση με αυτά που θα πει ο Αλκιβιάδης για την εκστρατεία εναντίον της Σικελίας έχουμε τις περισσότερες ομοιότητες. Και εκεί ξεκινά για έναν αποκάλυπτο και αναίτιο κυνήγι του κέρδους και την υποταγή των υπηκόων. Ίσως να μη ξενίζει σε τέτοιο βαθμό, αφού ξεκινούν ένα πόλεμο με μια υπολογίσιμη δύναμη και όχι εναντίον ενός μικρού νησιού όπως εδώ αλλά τα κίνητρα παραμένουν τα ίδια. Η ιμπεριαλιστική τυπική διατύπωση της ασφάλειας εδώ λειτουργεί σαν την καταδίκη όσων υπερασπίζεται, μια πολιτική στην οποία δεν έχει σχέση ο διάλογος αλλά η τυφλή εφαρμογή της ανάγκης²¹⁰.

Από όσα έχουμε συναντήσει στο βιβλίο Α και επικαλούνται οι Αθηναίοι, ήτοι την τιμή, το δέος, την ωφέλεια, εξ όλων αυτών απομένει μόνο το κίνητρο της ωφέλειας διότι η τιμή που αποτελούσε σημαντικό κίνητρο για τον Περικλή δεν υπάρχει πια ενώ ούτε το δέος με την έννοια του μεγαλείου δεν έχει πια αξία. Το μόνο που έχει απομείνει είναι το αίσθημα της συντήρησης της ηγεμονίας και η ωφέλεια.

²¹⁰ Romilly (2000) σελ. 390.

Αντιθέτως, στο λόγο των Μηλίων βλέπουμε χαρακτηριστικά που τους καθιστούν συμπαθείς θέλοντας να δείξει ο Θουκυδίδης τη θέση που παίρνει πως το δίκαιο είναι με το μέρος τους. Δείχνουν ένα έντονο αίσθημα ελευθέριας και ανεξαρτησίας και θα έκαναν τα πάντα για να μη γίνουν δούλοι²¹¹. Έχουν ως γνώμονα τη δικαιοσύνη εναντίον αδίκων²¹². Η συμπάθεια σε ένα μικρό μέρος που δε θέλει να υποδουλωθεί είναι φανερή. Έχουν ένα απάνθρωπο δίλημμα να αντιμετωπίσουν με εξίσου άσχημες καταλήξεις. Επιπλέον, έχουν το δίκαιο με το μέρος τους και η αθηναϊκή σκληρότητα βρίσκεται πλέον σε αντιδιαστολή με την ευβουλία του Περικλή και την αρετή και τη μετριοπάθεια του Νικία.

Και το ερώτημα που τίθεται και μελετά στο δεύτερο μέρος ο ιστορικός είναι *πως μπορεί μια δύναμη για την ικανοποίηση των προσωπικών της σχεδίων και συμφερόντων να δράσει με ποιόν τρόπο επιθυμεί? Ποια είναι τα όρια του πολιτικού συμφέροντος και σε ποιο σημείο εφάπτεται με την ηθική?*

Απαντώντας στο πρακτικό ερώτημα εάν έχουν δικαίωμα οι Αθηναίοι να συντρίψουν τους χωρίς ελπίδα Μηλίους, ο Θουκυδίδης προσπαθεί να απαντήσει στα γενικότερα ερωτήματα που θέσαμε.

Το πρώτο δεδομένο ορθολογιστικής πολιτικής που εμφανίζεται είναι πως οι Μήλιοι άδικα αντιστάθηκαν στην κατά πολύ ισχυρότερη δύναμη της Αθήνας. Οι Μήλιοι στέκονται σε δυο παράγοντες που λένε πως θα τους βοηθήσουν, στην τύχη και στους θεούς. Σε όλο το έργο του Θουκυδίδη δεν έχει θέση η ελπίδα της τύχης. Πρώτος ο Περικλής λέει πως ο άνθρωπος δε πρέπει να εμπιστεύεται την ελπίδα και πως μόνο η δύναμη της γνώσης φέρνει το αποτέλεσμα²¹³. Ο Διόδοτος, η φωνή της λογικής στη γενικότερη τρέλα της Αθήνας, υποστηρίζει πως η ορμή και η τύχη φέρνουν τα χειρότερα αποτελέσματα και μάλιστα πως αυτά τα αόρατα κακά όπως λέει προκαλούν

²¹¹ Θουκυδίδου Ιστορία, Ε 100 «ἡμῖν γε τοῖς ἔτι ἐλευθέροις πολλὴ κακότης καὶ δειλία μὴ πᾶν πρὸ τοῦ δουλεῦσαι ἐπεξελεθεῖν».

²¹² Θουκυδίδου Ιστορία, Ε 104 «ὅτι ὅσοι πρὸς οὐ δικαίους ἰστάμεθα».

²¹³ Θουκυδίδου Ιστορία, Β 62.5 «ἐλπίδι τε ἦσσαν πιστεύει, ἥς ἐν τῷ ἀπόρῳ ἢ ἰσχύς, γνώμη δὲ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων, ἥς βεβαιότερα ἢ πρόνοια».

περισσότερη ζημιά από τα φανερά²¹⁴ και ο Ερμολάτης όμως υποστηρίζει πως δεν έχει σχέση η ελπίδα με την πραγματικότητα²¹⁵.

Γενικότερα, και στο άλλο επιχείρημα των Μηλίων για τους θεούς η θετική σκέψη του Θουκυδίδη φαίνεται να διαφωνεί. Χωρίς να θέλουμε να κρίνουμε τη στάση του Θουκυδίδη στο θέμα της θρησκείας, η ιδέα πως ένας θεός ανταμείβει τους ενάρετους και τους ευσεβείς είναι ξένη με το θετικό του πνεύμα²¹⁶.

Συνοψίζοντας αυτά τα δυο επιχειρήματα και κρίνοντας πως από στρατηγικής πλευράς οι Μήλιοι είναι ήδη καταδικασμένοι και πως δεν υπάρχει λόγος να πολεμήσουν η εξέταση θα πρέπει να μεταφερθεί στο ηθικό κομμάτι της δράσης των Μηλίων. Η πραγματικότητα συγκρούεται με τη ματαιότητα αλλά και το δίκαιο με το άδικο και το ερώτημα που τίθεται είναι μπορεί να δράσει κάποιος σε αυτή τη περίπτωση.

Οι Αθηναίοι σε όλα τα επιχειρήματα των Μηλίων και σε όλες τις αιτιάσεις απαντούν και απορρίπτουν. Κάνοντας μια υπέρμετρη επίδειξη δυνάμεων δείχνουν πως τίποτα δε μπορεί να τους αντισταθεί. Κανένα επιχείρημα ούτε ηθικής φύσης, ούτε πρακτικά ζητήματα, ούτε θεϊκές δυνάμεις μπορούν να τους ανακόψουν. Η αθηναϊκή ηγεμονία σε αυτό το σημείο δείχνει άτρωτη.

Όμως είναι πράγματι έτσι? Η η Αθήνα με κάθε κίνηση κάθε φορά οδηγείται πιο κοντά στη δική της καταστροφή? Η Μήλος υποτάχθηκε τελικά αλλά για ποσό καιρό θα μπορεί η Αθήνα να ασκεί αυτήν την πολιτική. Τρεις φορές οι Μήλιοι στο διάλογο υποδεικνύουν το κίνδυνο και σηματοδοτούν το λόγο της τελικής καταστροφής.

Στο ξεκίνημα του διαλόγου λένε πως θα έρθει η στιγμή που θα αντιστραφούν οι ρόλοι και η τιμωρία που θα τους επιβάλουν θα είναι πιο σκληρή²¹⁷. Στη παράγραφο 98 υποστηρίζουν πως με τη στάση τους αυτή θα φτάσουν σε ένα σημείο που θα έχουν μόνο εχθρούς. Και ακόμα και όσοι είναι ουδέτεροι βλέποντας τι κάνουν οι Αθηναίοι εδώ θα στραφούν εναντίον τους ακόμα και αν δεν είχαν σκοπό να το κάνουν επειδή θα

²¹⁴ Θουκυδίδου Ιστορία, Γ 45.5 «ἢ τε ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως ἐπὶ παντί, ὁ μὲν ἠγούμενος, ἡ δ' ἐφεπομένη, καὶ ὁ μὲν τὴν ἐπιβουλὴν ἐκφροντίζων, ἡ δὲ τὴν εὐπορίαν τῆς τύχης ὑποτιθεῖσα, πλεῖστα βλάπτουσι, καὶ ὄντα ἀφανὴ κρείσσω ἐστὶ τῶν ὀρωμένων δεινῶν».

²¹⁵ Θουκυδίδου Ιστορία, Δ 62.4 «οὐδὲ ἰσχὺς βέβαιον, διότι καὶ εὐελπί».

²¹⁶ Romilly (2000) σελ. 394.

²¹⁷ Θουκυδίδου Ιστορία, Ε 90.2 «καὶ πρὸς ὑμῶν οὐχ ἦσσαν τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἐπὶ μεγίστη τιμωρίᾳ σφαλέντες ἂν τοῖς ἄλλοις παράδειγμα γένοισθε».

φοβούνται ότι θα έρθει και η δική τους η σειρά²¹⁸. Και τέλος όταν οι Αθηναίοι θα είναι απασχολημένοι αλλού, λένε οι Μήλιοι, θα τους επιτεθούν και τότε θα είναι αναγκασμένοι να υπερασπιστούν τη δική τους γη²¹⁹.

Είναι πιθανόν λοιπόν από πολιτική σκοπιά οι Μήλιοι να κάνουν λάθος. Να περιμένουν τη τύχη και τους θεούς να τους σώσουν αλλά, και οι Αθηναίοι μελετώντας τη πράξη τους στρατηγικά κάνουν ένα ακόμα μεγαλύτερο λάθος. Όσο οι κατακτήσεις της Αθήνας, υπακούοντας σε μια τυφλή ανάγκη δε μπορούν να σταματήσουν, τόσο οι εχθροί της πόλης αυξάνονται. Και μη μπορώντας να τιθασεύσουν και να σταματήσουν αυτή την ανάγκη τότε η Αθήνα βαδίζει με σιγουριά προς τη δική της καταστροφή.

Η Αθήνα νοιώθει συνεχώς την ανάγκη για επίδειξη δύναμης, κάθε φορά όμως που το πράττει οι εχθροί της αυξάνονται καθιστώντας το μέλλον αβέβαιο. Όπως πολύ ευστοχά επισημαίνει η Romilly «ο Θουκυδίδης υποβάλλει την ιδέα ότι ο απάνθρωπος ιμπεριαλισμός έφερνε μέσα του ένα ψήγμα θανάτου για τους ιδίους»²²⁰.

Οι υπερδυνάμεις στη προσπάθεια τους να επιδιώξουν το εθνικό τους συμφέρον και να στερεώσουν τη κυριαρχία τους δεν δείχνουν καμία ηθική αναστολή²²¹. Στο στρατοκρατικό πολίτευμα της Σπάρτης αυτές οι συνήθειες δε θα πρέπει να μας κάνουν εντύπωση αφού οι κανόνες ιεράρχησης των αναγκών είναι ξεκάθαροι. Η ηθική όμως κατάπτωση και η αλαζονεία του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας είναι ολότελα διαφορετική απ' ότι έχουμε συνηθίσει.

Οι Αθηναίοι πρεσβευτές θεωρούν ως κάτι δεδομένο την ηγεμονική τους εξουσία και δεν έχουν κανένα λόγο να τη δικαιολογήσουν. Η τιμή του παρελθόντος και η υπενθύμιση του ρόλου της στη νίκη επι των περσών πλέον δεν υπάρχει. Η αλαζονεία της υπερδύναμης που πλέον δε χρειάζεται λόγο για να νομιμοποιήσει την κυριαρχία της οδηγεί και στην καταστροφή της. Ζει μέσα στη πλάνη πιστεύοντας πως η δύναμη της είναι απεριόριστη και πως η κυριαρχία της θα είναι παντοτινή.

²¹⁸ Θουκυδίδου Ιστορία, Ε 98.1 «κάν τούτω τί άλλο ἢ τοὺς μὲν ὑπάρχοντας πολεμίους μεγαλύνετε, τοὺς δὲ μηδὲ μελλήσαντας γενέσθαι ἄκοντας ἐπάγεσθε;».

²¹⁹ Θουκυδίδου Ιστορία, Ε 110.2 «καὶ εἰ τοῦδε σφάλλοιντο, τράποιντ' ἂν καὶ ἐς τὴν γῆν ὑμῶν καὶ ἐπὶ τοὺς λοιποὺς τῶν ζυμμάχων, ὅσους μὴ Βρασίδας ἐπήλθεν· καὶ οὐ περὶ τῆς μὴ προσηκούσης μᾶλλον ἢ τῆς οἰκειοτέρας ζυμμαχίδος τε καὶ γῆς ὁ πόνος ὑμῖν ἔσται».

²²⁰ Romilly (2000) σελ. 396.

²²¹ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 38.

Αλαζονική συμπεριφορά ιδίου μεγέθους συναντάμε και στη νεότερη ιστορία. Με την ίδια επιχειρηματολογία και την ίδια ψευδαισθησιμότητα δύναμης, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους δικτάτορες που κατάφεραν να φθάσουν στην εξουσία, έζησαν σαν άρχοντες νομίζοντας πως έχουν υπεράνθρωπη δύναμη και στο τέλος έπεσαν με τον ίδιο τρόπο που ήρθαν στην εξουσία.

Στο πρώτο κεφάλαιο της ιστορίας έχει ήδη αναπτυχθεί η άποψη των Αθηναίων σχετικά με τη σχέση μεταξύ δυνατού - αδυνάτου. Από πάντα λένε υπάρχει η αρχή ότι ο αδύνατος υπακούει στην θέληση του δυνατού κι εμείς έχουμε την γνώμη πως την αξίζουμε²²². Στο διάλογο με τους Μηλίους οι Αθηναίοι πρεσβευτές λένε περίπου το ίδιο όμως πιο ανεπτυγμένο. Τα νομικά επιχειρήματα έχουν αξία όταν εκείνοι που τα επικαλούνται είναι ίσοι σε δύναμη. Και όταν αυτή η ισορροπία δυνάμεων δεν υπάρχει ο αδύναμος υποχωρεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του.²²³ Οι Αθηναίοι στο πρώτο βιβλίο αναγνωρίζουν την αξία της δικαιοσύνης αν και σπάνια, έστω και αν όπως λένε είναι μια πολυτέλεια. Αντιθέτως, εν προκειμένω, η δικαιοσύνη δεν έχει θέση στις σχέσεις δυο πόλεων με ανισορροπία δυνάμεων.

Ο ανίσχυρος οφείλει να υποκύψει στη πίεση του ισχυρού. Όταν οι Μήλιοι απαντούν με προσφυγή στη πρόνοια, οι Αθηναίοι αρνούνται να της δώσουν αξία και μάλιστα την τοποθετούν στις θρησκευτικές δοξασίες. Το μόνο που έχει αξία είναι η ανθρώπινη πράξη και ο νομός της δύναμης καθορίζει το αποτέλεσμα.

Και σε αλλά φιλοσοφικά όμως κείμενα διατυπώνεται αυτή η άποψη. Ο Πλάτων συζητά δυο φορές για αυτό το θέμα. Στον *Γοργία* γίνεται διάκριση μεταξύ φύσης και νόμου. Όπως λέει ο Καλλικλής, ο νόμος έχει θεσπιστεί από τους αδύναμους με σκοπό τη διασφάλιση του συμφέροντος τους που δε θα μπορούσαν να τα υπερασπιστούν με άλλο τρόπο. Αντίθετα, σύμφωνα με τη φύση, αυτός που αξίζει περισσότερο υπερισχύει απέναντι σε κάποιον που αξίζει λιγότερο²²⁴. Επιπλέον και στη πολιτεία, ο Θρασύμαχος

²²²Θουκυδίδου *Ιστορία*, Α 75.1 «οὐδ' αὖ πρώτοι τοῦ τοιοῦτου ὑπάρξαντες, ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἦσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι, ἄξιοί τε ἅμα νομίζοντες εἶναι».

²²³ Θουκυδίδου *Ιστορία*, Ε 89.1 «ἐπισταμένους πρὸς εἰδότας ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπεῖω λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσοσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ζυγχοροῦσιν».

²²⁴ Πλάτωνος, *Γοργίας*, 483d «ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλεον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου».

ορίζει το δίκαιο ως το συμφέρον του ισχυρού²²⁵. Οι Αθηναίοι λοιπόν δεν εξετάζουν τη συμπεριφορά τους από θέμα δίκαιου και νομιμότητας αλλά από πλευράς πρακτικότητας. Γι' αυτούς το ερώτημα περί δίκαιου έχει ήδη απαντηθεί.

Οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να έχουν παρασυρθεί από την αρχή της επιβολής του ισχυρού, που η ίδια η ηγεμονία τους δημιούργησε και θα θεωρητικοποιηθεί αργότερα από τους σοφιστές. Όπως τονίζει ο Κωνσταντινόπουλος, οι σοφιστές απλώς επεξεργάστηκαν θεωρητικά αυτήν την πρακτική δημιουργώντας το πλαίσιο μιας νέας θεωρίας, που συνίσταται σε δυο επίπεδα, αφενός αυτό της κρατικής εξουσίας στις διεθνείς σχέσεις κι αφετέρου, αυτό της πολιτικής εξουσίας στην λειτουργία της πόλης. Καταλήγει μάλιστα στην ανατροπή των θεωριών αυτών και ειδικότερα, στην ανατροπή της ακραίας σοφιστικής πτέρυγας από το θεμελιωτή τον ηθικών αξιών, τον Σωκράτη²²⁶.

Ούτε φαίνεται ο ιστορικός να έχει την πρόθεση να επικρίνει τη στάση τους, καθώς γνωρίζει ότι η δικαιοσύνη δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά ανάμεσα σε έναν ισχυρό και σε έναν αδύνατο. Η συνολική τοποθέτηση των Αθηναίων είναι επαναστατική, αλλά οι επιμέρους θέσεις τους αντιπροσωπεύουν την λαϊκή σοφία, που ο Θουκυδίδης υιοθετεί μαζί με όλους τους Έλληνες στοχαστές. Αυτό που καταδικάζει περισσότερο και από τον ιμπεριαλισμό είναι η ίδια η ανθρώπινη φύση και ο διάλογος εκφράζει μάλλον τη φιλοσοφική απαισιοδοξία του παρά την πολιτική αυστηρότητά του.

Ο Θουκυδίδης, εξαιτίας της άποψής του για την ενυπάρχουσα αναγκαιότητα, κατάφερε να φθάσει σε ένα μεγάλο επίπεδο αμεροληψίας στη συζήτηση ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Μηλίους. Ίσως, μάλιστα, δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η συζήτηση αποτελεί και τον μοναδικό διάλογο του έργου. Η μαιευτική μέθοδος, που χρησιμοποιείται σε έναν διάλογο, επιτρέπει την βαθύτερη εξέταση των θέσεων των δύο πλευρών και παρουσιάζει τη λογική συνοχή τους. Το ότι οι δύο πλευρές μένουν αμετακίνητες στις αρχικές τους θέσεις οφείλεται στο γεγονός ότι πίσω από τις μορφές των Αθηναίων και των Μηλίων υποκρύπτονται οι αιώνιες μορφές της δικαιοσύνης και της δύναμης .

²²⁵ Πλατωνός, Πολιτεία 338c «*Άκουε δή, ἢ δ' ὄς. φημί γὰρ ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον*».

²²⁶ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 43.

Ο σκοπός που ο Θουκυδίδης μελέτησε και παρουσίασε το συγκεκριμένο κείμενο είναι για να κατηγορήσει και να καταδικάσει την αμοραλιστή αθηναϊκή συμπεριφορά και μάλιστα σε περίοδο ειρήνης. Ο διάλογος των Μηλίων αναδείχθηκε σε σύμβολο αξιοπρεπούς αντίστασης των αδύναμων απέναντί στην κυριαρχία των υπερδυνάμεων²²⁷.

²²⁷ Κωνσταντινόπουλος (2009) σελ. 42.

Κεφάλαιο 3 : Η σικελική εκστρατεία

Το κεφάλαιο της Μήλου ήταν μια εισαγωγή για τη σικελική εκστρατεία²²⁸. Με το επεισόδιο της σικελικής εκστρατείας, η επιθετική ιμπεριαλιστική πολιτική της Αθήνας φτάνει στο αποκορύφωμα της. Μετά από τα γεγονότα της Μήλου και της Μυτιλήνης δε τίθεται πλέον κανένα ερώτημα για τις βλέψεις της αθηναϊκής ηγεμονίας αλλά και την εξ ολοκλήρου μεταστροφή του κλίματος της εποχής του Περικλή. Με ηγέτη τον Αλκιβιάδη, ο οποίος στα μάτια του Θουκυδίδη είναι συνεχιστής του Κλέωνα, η ιμπεριαλιστική πολιτική της Αθήνας εκφράζεται στην πιο αμιγή μορφή της²²⁹. Με την εκστρατεία στη Σικελία ορμάει στη προοπτική της κατάκτησης.

Ο Θουκυδίδης αφιερώνει δυο ολόκληρα κεφάλαια στην εκστρατεία αυτή δείχνοντας τη σημασία των γεγονότων που διαδραματίστηκαν εκεί και έπαιξαν ίσως τον κορυφαίο ρολό για την εξέλιξη του πελοποννησιακού πολέμου.

Η πρώτη επιχείρηση εναντίον της Σικελίας έγινε το 426 π.Χ. όταν η Αθήνα έστειλε ένα μικρό στόλο που αποτελείτο από 20 πλοία με στόχο να βοηθήσει τη συμμαχική τους πόλη Λεοντίνοι ενάντια στις Συρακούσες.

Ως πρώτο εκφραστή αυτής της στροφής προς τη δύση συναντάμε τον Θεμιστοκλή ο οποίος είχε δώσει σε δυο από τις κόρες του τα ονόματα Σύβαρις και Ιταλία²³⁰. Το ίδιο και ο Περικλής. Ενδιαφερόταν για τη δύση. Κανένας όμως από τους δυο δεν εξέφρασε επιθυμία για πολεμική επιχείρηση εναντίον της πόσο μάλλον σε καιρό παραλλήλου πολέμου. Μάλιστα αντιτάχθηκε σθεναρά στα σχέδια αυτά που υπήρχαν ήδη από την εποχή του. Στην άλλη άκρη από αυτή της σύνεσης και πρωτεργάτες της επεκτατικής πολιτικής και αφροσύνης βρίσκουμε τον Κλέωνα και τον Αλκιβιάδη.

Χωρίς κανένα πρόσχημα πλέον χωρίς καμία δικαιολογία περί δικαίου ή τιμωρίας, επιδιώκουν την κατάκτηση πρώτα της Σικελίας και μετέπειτα το σχέδιο περιλαμβάνει την Καρχηδόνα, τη Σπάρτη και όλη την Ελλάδα. Ο Θουκυδίδης καταδικάζει απερίφραστα αυτές τις σκέψεις, αυτές τις απόπειρες των Αθηναίων που δε θα

²²⁸ Wasserman (1956) σελ. 30.

²²⁹ Rhodes (1988) σελ. 9.

²³⁰ Romilly (2000) σελ. 274.

προχωρήσουν βέβαια αφού τα καταστροφικά αποτελέσματα θα φανούν ήδη από την πρώτη εκστρατεία.

Και ακόμα χειρότερα για τους ίδιους τους Αθηναίους λαμβάνει χώρα χωρίς πραγματικό σχέδιο, χωρίς να γίνει σωστή εκτίμηση των δυνάμεων του αντίπαλου και χωρίς να υπάρχει ένα επαρκές σχέδιο διαφυγής. Έλλειψη γνώσης έχουν οι Αθηναίοι και για το μέγεθος του νησιού και για τον αριθμό των κατοίκων του που θα οδηγούσε σε ένα πόλεμο εξίσου δύσκολο και δαπανηρό με τον ίδιο τον πελοποννησιακό πόλεμο²³¹.

Η επιλογή της Αθήνας να επιτεθεί στη Σικελία μπορεί να συγκριθεί στις συνέπειες που ακολουθήσαν μόνο με την επιλογή της Γερμανίας να επιτεθεί στη σοβιετική ένωση.²³² Η επιλογή και των δυο να διεξάγουν πόλεμο σε δυο μέτωπα και μάλιστα με μακροχρόνιες και ακριβές αποστολές αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την μετέπειτα ήττα τους. Η προσπάθεια πολιορκίας των Συρακουσών το 415 μοιάζει με τη πολιορκία του Stalingrad το 1942. Και στις δυο περιπτώσεις οι αμυνόμενοι κατάφεραν να αποκρούσουν την επίθεση, να ανασυνταχθούν και να αντεπιτεθούν οδηγώντας τους επιτιθέμενους σε υπαναχώρηση.²³³

Το ότι από κάποιο σημείο και υστέρτα έπαψαν να υπάρχουν εσωτερικές φωνές εναντίον αυτής της πολιτικής οφείλεται στον πατριωτισμό των Αθηναίων που, ως οφείλαν, έπρεπε να υποστηρίξουν την επιλογή τους και να δοθούν με όλη τους την ικανότητα προς την επίτευξη του σκοπού τους.

Ακόμα και ο κύριος εκφραστής την αντίθετης άποψης ο Νικίας που λογομαχεί με τον Αλκιβιάδη στο λόγο τους και εκφράζει έντονη επιφυλακτικότητα για το σχέδιο τους, στη συνέχεια δίνεται ολοκληρωτικά στη μάχη και συμμετέχει στην εκστρατεία αυτή ως στρατηγός. Στο κεφάλαιο είκοσι τέσσερα του έκτου βιβλίου ο Θουκυδίδης κατατάσσει όλους όσους ενέκριναν την τυχοδιωκτική εκείνη περιπέτεια σε τρεις κατηγορίες: εκείνους που είχαν μεγαλώσει με όλα τα αγαθά της γης χωρίς να ιδρώνουν γι' αυτά, εκείνους που είχαν τυφλωθεί από την αλαζονεία της δύναμης και δε

²³¹Θουκυδίδου *Ιστορία*, ΣΤ 1.1 «ἄπειροι οἱ πολλοὶ ὄντες τοῦ μεγέθους τῆς νήσου καὶ τῶν ἐνοικούντων τοῦ πλήθους καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, καὶ ὅτι οὐ πολλῶ τινὶ ὑποδέεστερον πόλεμον ἀνηροῦντο ἢ τὸν πρὸς Πελοποννησίους».

²³² Zagorin (2006) σελ. 108.

²³³ ὁ.π.

φαντάζονταν την περίπτωση αποτυχίας, κι εκείνους που περίμεναν από την εκστρατεία μισθούς, λεηλασία, φόρους²³⁴.

Ο Θουκυδίδης στα βιβλία έξι και επτά προχωρά σε μια λεπτομερή περιγραφή των γεγονότων που συνέβησαν στη Σικελία. Τα εξετάζει από πολιτική και στρατιωτική πλευρά προσπαθώντας να ρίξει φως στις αίτιες που συνέβη αυτή η ολοκληρωτική καταστροφή. Για το αποτέλεσμα της εκστρατείας μας έχει ενημερώσει ήδη από το δεύτερο βιβλίο.²³⁵

Ενόψει των ανωτέρω, ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει όλα εκείνα τα στοιχεία που καταδεικνύουν πως η εκστρατεία ήταν ένα λάθος. Ξεκινά αναφέροντας το παράταιρο χαρακτήρα της αθηναϊκής φιλοδοξίας ενώ στη συνέχεια περιγράφει τα κίνητρα που οδήγησαν στο λάθος στις περιπτώσεις της Μυτιλήνης και της Πύλου. Τα εν λόγω κίνητρα όπως τονίζει είναι αντίθετα με την ευβουλία και χαρακτηρίζονται από την οργή και τη φιλοδοξία που έχουν δείξει έως τώρα. Ειδικότερα αιτιολογεί την άποψη του επισημαίνοντας για άλλη μια φορά τους λόγους που οδηγούν σε άσκοπους πολέμους. Οι γεροί θέλουν κατακτήσεις, οι νέοι να δουν άλλους τόπους και ο λαός προσδοκά το μισθό που εξασφαλίζει την επιβίωση του θρέφοντας «*την άγαν των πλειόνων επιθυμία*», δηλαδή την επιθυμία για περισσότερα.

Η υπέρμετρη φιλοδοξία λοιπόν, η ανάγκη για περισσότερα, οδηγεί τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό αλλά και όλες τις ηγεμονίες μέχρι τώρα στο ανώτερο σημείο δύναμης τους και εν συνέχεια, στη ολοκληρωτική κατάρρευση.

Στη δημηγορία που ακολουθεί, σε έναν ακόμα λόγο μεταξύ των δυο πλευρών θα ακουστούν τα επιχειρήματα των 2 κυριαρχικών μορφών πολιτεύματος που βλέπουμε στην Αθήνα, στα βιβλία του Θουκυδίδη. Το ρόλο του Περικλή και του Διοδότου στο απόσπασμα αυτό θα αναλάβει ο Νικίας. Με τους σύγχρονους όρους, ο Νικίας όπως και οι προκάτοχοι του, εκφράζει τη Realpolitik, την ευβουλία, την σύνεση, τη μετριοπάθεια. Από την άλλη, το ρόλο του Κλέωνα και της υπερισχύουσας αντίληψης θα λάβει ο Αλκιβιάδης.

²³⁴ Βώρος (2001) σελ. 9-10.

²³⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία Β 65 «σφαλέντες δὲ ἐν Σικελίᾳ ἄλλη τε παρασκευῆ καὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶ πλέονι μορίῳ καὶ κατὰ τὴν πόλιν ἤδη ἐν στάσει ὄντες».*

Στην εισαγωγή του ο Αλκιβιάδης θα υποστηρίξει πως αυτοί που τολμούν να κάνουν πράγματα γίνονται δυσάρεστοι στην εποχή τους αλλά δικαιώνονται από του μεταγενέστερους για τις επιλογές τους. Ο Αλκιβιάδης ο οποίος επιθυμεί να ηγηθεί των δημοκρατικών όχι εξαιτίας της ιδεολογίας που μάλλον δε θα ταυτίζονταν με τη δημοκρατία, αλλά για να ικανοποιήσει την δική του φιλοδοξία. Προσπαθεί να πείσει τον δήμο ότι θα είναι μια εύκολη κατάκτηση και ο ίδιος επιθυμεί να τοποθετηθεί ως στρατηγός για να έχει τη δόξα του νικητή. Όπως επισημαίνει ο Zagorin, η φιλοδοξία του ήταν ανεξέλεγκτη και η πολιτική του κρίση ανταποκρινόταν μόνο στην αύξηση της μεγαλοπρέπειας του ²³⁶.

Ο Νικίας από την άλλη ξεκινάει την δική του εισαγωγή κοιτάζοντας δυο μέτωπα. Στον Ελλαδικό χώρο λέει όλοι θα περιμένουν την πρώτη αποτυχία μας ώστε να μας επιτεθούν όταν είμαστε απασχολημένοι. Προτείνει να αφοσιωθούν στον υπάρχοντα αγώνα εναντίον της Σπαρτής. Υπενθυμίζει εδώ τα λόγια του Περικλή και το τι χρειάζεται για μια εύκολη νίκη. Ο Περικλής είχε πει ότι έχουν όσα πλεονεκτήματα χρειάζονται απλά δε πρέπει να κοιτάνε άλλες κατακτήσεις για όσο διαρκεί ο πόλεμος με τη Σπαρτή. Στόχος είναι η στερέωση της αυτοκρατορίας και όχι η επέκταση της.

Ανέφερε πως στο δεύτερο μέτωπο της Σικελίας η επιτυχία δεν θα τους προσφέρει τίποτα και επιπλέον, η Σικελία είναι αχανής και σε μακρινή απόσταση και έτσι η κυριαρχία τους εκεί δε θα στερέωνε. Επιπροσθέτως, με τη γέννηση μια νέας κόντρας οι Αθηναίοι θα πρέπει να προσμένουν και στο δυσμενές σενάριο να βοηθήσουν οι Σικελοί τις άλλες ελληνικές πόλεις σε μελλοντικές συγκρούσεις.

Ο Νικίας παραθέτει τη γνώμη έναντι στη τύχη. Ένας νέος πόλεμος και μάλιστα τόσο μεγάλος χωρίς τη προσεκτική μελέτη για σίγουρη νίκη μπορεί να αποβεί καταστροφικός. Τονίζει δε πως θα ήταν μεγάλο λάθος να μπουκ σε ένα πόλεμο περιμένοντας την εύνοια της τύχης, ένα γενικότερο δίδαγμα που συναντάμε σε πολλά επεισόδια μέχρι τώρα.

Ο Αλκιβιάδης συνεχίζει υποστηρίζοντας πως υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας εξαιτίας της έλλειψης ομογένειας από τους Σικελούς οι οποίοι δε θα αντιμετωπιστούν ως σύνολο και επιπλέον, η κατάσταση στην Ελλάδα δεν αποτελεί πρόβλημα αφού η

²³⁶ Zagorin (2006) σελ. 110.

Σπαρτή είναι αδύναμη. Υποστηρίζει πως, όπως έλεγαν και οι προγονοί τους, πρέπει να φοβούνται την αδράνεια και όχι τη δράση που είναι απαραίτητη.²³⁷

Στο τελευταίο μέρος ο Νικίας επικρίνει τον ίδιο τον Αλκιβιάδη και τον τρόπο ζωής του. Επαινεί τους νέους για την παρόρμηση και τη νεότητα αλλά προτρέπει τους ωριμότερους να δείξουν σύνεση. Απέναντι στην ακρατή επιθυμία για περισσότερο, ο Νικίας παραθέτει την πρόνοια και την μελέτη του κίνδυνου. Ο Νικίας στη συνέχεια μετρά τις πιθανότητες αποτυχίας και τους λόγους που μπορούν να οδηγήσουν σε αυτή απαντώντας στις πιθανότητες επιτυχίας που είχε αναλύσει ο Αλκιβιάδης.

Στο τελευταίο μέρος του δικού του λόγου ο Αλκιβιάδης επαναλαμβάνει τα ίδια επιχειρήματα. Κατηγορεί τον Νικία για απραγμοσύνη και φόβο, δίνοντας δίκαιο στη τόλμη των νέων και υπερθεματίζοντας τη ζωντάνια τους. Κλείνει τον λόγο τους με μια ακόμα αναφορά στη δράση των προγονών τους και λέγοντας πως το μόνο που θα πρέπει να φοβάται μια μεγάλη δύναμη είναι να περάσει στην απραξία και την αδράνεια.

Η ιστορία θα δείξει πως αυτός που επαληθεύτηκε στο ακέραιο είναι ο Νικίας. Οι κάτοικοι της δε φάνηκαν διαιρεμένοι και σίγουρα οι Αθηναίοι δε μπορούσαν να εκμεταλλευτούν καθόλου αυτή τους την πεποίθηση ακόμα κι αν δεν τους έλειπαν ούτε τα όπλα. Η απόσταση έπαιξε μεγάλο ρόλο, υπήρξε μεγάλο πρόβλημα με τον ανεφοδιασμό και την έλλειψη αλόγων και ιππικού. Η διαφυγή ήταν αδύνατη και η καταστροφή ολική. Η Σικελία συσπειρώθηκε και απέκρουσε με επιτυχία τον κίνδυνο, ήτοι την Αθήνα.

Τόσο και στον Ελλαδικό χώρο, όσο και στη μάχη εναντίον της Σπάρτης, αποδείχθηκε εξίσου αληθής στις προβλέψεις του. Η Σπάρτη όπως ήταν φυσικό εκμεταλλεύτηκε την ήττα και μάλιστα έστειλε στρατό για να βοηθήσει σε αυτόν τον σκοπό. Με τη σειρά τους και οι Συρακούσες θα βοηθήσουν στο μέλλον τη Σπάρτη. Και μάλιστα χωρίς τη βοήθεια του Γύλλιπου στη πολιορκία των Συρακουσών η μάχη να είχε διαφορετικό αποτέλεσμα και να είχε πέσει η πόλη αλλάζοντας όλη την πορεία του πολέμου.

Στο δεύτερο βιβλίο ο Θουκυδίδης εκφράζει μια γενική κρίση για τα λάθη που έγιναν στη Σικελία και γενικότερα τα λάθη των πολιτικών μετέπειτα. Εσωτερικές διχόνοιες

²³⁷ *Θουκυδίδου Ιστορία*, ΣΤ 18.2-18-3.

και προσωπικό όφελος οδήγησαν στη κακή κρίση και στη κακή μελέτη του αντιπάλου και στις επιπτώσεις που γνωρίζουμε σήμερα. Και ακόμα και όταν όλοι ήταν εναντίον της Αθήνας και βαλλόταν από παντού, αυτοί άντεξαν οχτώ χρονιά πολέμου και ακόμα και σε αυτό το σημείο δεν έχασαν πάρα μόνο από το ρόλο που έπαιξε ο εσωτερικός σπαραγμός.

Τα γεγονότα της Μήλου παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με αυτά της Σικελίας. Και στις δυο περιπτώσεις βλέπουμε τον αλαζονικό δίχως όρια αθηναϊκό ιμπεριαλισμό που καταλήγουν στη πτώση του. Και στις δύο περιπτώσεις οι Αθηναίοι προσπάθησαν να εφαρμόσουν σχέδια που συνέλαβαν κατά τη διάρκεια του Αρχιδάμου πόλεμου, κάτι που τελικά δεν στέφθηκε από επιτυχία. Η σύγκρισή τους παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες, έτσι ώστε θα έλεγε κανείς, χωρίς διάθεση δικαιολόγησης των Αθηναίων για τη στάση τους απέναντι στους Μηλίους, πως δεν υπήρξε τίποτε το ασυνήθιστο στο ζήτημα της Μήλου.

Η διαφορά τους έγκειται στη συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι στις δύο πόλεις από τη στιγμή που αποφάσισαν να τις κατακτήσουν. Ενώ τους Μηλίους προσπάθησαν να τους πείσουν να αποδεχθούν την αθηναϊκή κυριαρχία, στους Συρακούσιους επιτέθηκαν χωρίς να τους μιλήσουν, ίσως γιατί θεώρησαν βέβαιο ότι μια τόσο μεγάλη πόλη δε θα δεχόταν ποτέ τους όρους τους, παρά μόνο αν είχε υποστεί μια μεγάλη ήττα²³⁸. Ίσως πάλι μια δύναμη που πλέον ακολουθεί παρόμοιες πρακτικές να μη νοιώθει την ανάγκη να δικαιολογήσει τίποτα και πράττει μόνο κατά δική της βούληση.

Στο κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται η μελέτη της αθηναϊκής *machtropolitik* στο αποκορύφωμα της και ταυτόχρονα τον οδηγό προς τη πτώση της. Παρόλα αυτά αξίζει μια αναφορά και στο μερίδιο της τύχης. Η Αθήνα βρέθηκε κοντά σε μια νίκη στη Σικελία, η οποία δεν ήρθε εξαιτίας ενός συνδυασμού κακών κρίσεων τύχης και έγκυρης παρέμβασης των Σπαρτιατών. Εάν η Αθηνά εν τέλει επικρατούσε στη Σικελία η ιστορία του πολέμου θα είχε το πιθανότερο διαφορετική κατάληξη και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός θα έβαζε πλώρη για το σχέδιο της ολοκληρωτικής επικράτησης.

²³⁸ Amit (1968) σελ. 217-223.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Θουκυδίδης στέκει κατά κάποιο τρόπο εκτός των κυρίων συγγενών πνευματικών ρευμάτων. Ωστόσο, οι ιδέες που εκφράστηκαν από τον 4^ο αιώνα κι έπειτα, δεν είναι αποσυνδεδεμένες από τις δίκες του. Οι απόψεις του σχετικά με την αθηναϊκή ηγεμονία και το τέλος της οδηγούν σε απαισιόδοξα συμπεράσματα άρρηκτα συνδεδεμένα με τη φύση του ανθρώπου. Επιπλέον, από την ανάλυσή του, προκύπτει πως το μεγαλείο της Αθήνας του Περικλή, αντικείμενο θαυμασμού σε κατορθώματα αλλά κυρίως στους τομείς της ηθικής της σοφίας και της δικαιοσύνης, αποτελεί εξαίρεση. Οι ανθρώπινες τάσεις αντιμάχονται τη δικαιοσύνη και σιγά σιγά εξαφανίζουν τη σύνεση και τη σωφροσύνη.

Εντούτοις, παρόλη την επιτυχία του Περικλή και της Αθήνας αυτό που μένει ανεξίτηλα χαραγμένο είναι η τελική αποτυχία. Καμία ελπίδα δεν απομένει παρά να γίνουν όλα από την αρχή με καλύτερο τρόπο. Η μόνη πολιτική διέξοδος από την απαισιοδοξία αυτή θα ήταν η αναζήτηση μιας λύσης πέρα από το πλαίσιο της πόλης, σε μια πανελλήνια κατεύθυνση, με την ανάπτυξη πρώτα των κοινών στοιχείων του Ελλαδικού χώρου, κατεύθυνση που ακολούθησαν οι στοχαστές του 4^{ου} αιώνα όπως ο Ισοκράτης και ο Λυσίας.

Αντιθέτως στο κομμάτι της ηθικής λύσης ο Θουκυδίδης έθεσε τις βάσεις για τις συζητήσεις σε όλους τους πνευματικούς κύκλους που ακολούθησαν. Για να εξευρεθεί λύση οι άνθρωποι θα πρέπει να κοιτάζουν πέρα από τη καθημερινότητα προς μια ηθική αναμόρφωση, που θα συντελεστεί από την αρχή. Οι στοχαστές αυτού του αιώνα αποσύρονται από τη πολιτική ζωή για να γίνουν φιλόσοφοι προς όφελος του πνεύματος²³⁹. Αποφεύγουν να ασχοληθούν με τα καθημερινά πολιτικά πράγματα πασχίζοντας να αλλάξουν τις αρχές της πολιτικής ζωής διαμορφώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τις σωστές βάσεις πάνω στις οποίες θα ασκείται η πολιτική.

Στην ηθική μεταρρύθμιση ο Ισοκράτης διακρίνει την αναγκαιότητα μιας αγωγής βασισμένης στην ηθική²⁴⁰. Τα ηθικά καθήκοντα της πόλης μοιάζουν με αυτά του

²³⁹ Romilly (2000) σελ. 477.

²⁴⁰ Mathieu (1925) σελ. 129.

ατόμου. Και στις δυο περιπτώσεις η σωφροσύνη, η υπακοή στους γενικούς κανόνες είναι η μεγαλύτερη αρετή και αντιστοίχως η έλλειψη μέτρου που οδηγεί στην ύβρι το μεγαλύτερο αμάρτημα. Τα συμπτώματα της πόλης που απασχολούν τον Ισοκράτη καθώς και οι λύσεις που προτείνει ταιριάζουν με όσα αναλύει στους λόγους του ο Θουκυδίδης. Τις λύσεις αυτές αναλύει στο «Περί Ειρήνης».

Αρχικά, η πόλη πρέπει να επιλέγει σωστά τους συμβούλους της μια αντίληψη που συναντάμε και στο δεύτερο βιβλίο του Θουκυδίδα. Οι άλλες δυο λύσεις που προτείνει είναι σαν να βγαίνουν απευθείας από μια δημηγορία του ιστορικού. Η πόλη πρέπει να ενεργεί σαν φίλος και όχι σαν εξουσιαστής και επιπλέον, πρέπει να είναι άξια εκτίμησης και σεβασμού από όλους τους Έλληνες. Στα λόγια αυτά συμπυκνώνεται το δέος και η τιμή που επικαλείται ο Περικλής σε κάθε του λόγο.²⁴¹

Ο Πλάτων δε πιστεύει στις επιμέρους μεταρρυθμίσεις αλλά προτείνει την εύρεση μιας οριστικής λύσης στο τομέα της καθαρής σκέψης. Το πρόβλημα του συγκερασμού της δικαιοσύνης με τη δύναμη το οποίο βρίσκεται στη κορυφή του προβληματισμού του ιστορικού, θέτει τη βάση για το πολιτικό οικοδόμημα του Πλάτωνα. Αρχίζει την εργασία οικοδόμησης της πόλης από τα θεμέλια. Από τον ίδιο τον άνθρωπο. Ο άριστος άνθρωπος θα δημιουργήσει την άριστη πολιτεία. Η πόλη πρέπει να κοιτάξει πρώτα προς τα έσω και υστέρα προς τα έξω.

Εντούτοις, ξεκινώντας από αντίθετες κατευθύνσεις με διαφορετικό σκοπό, καταλήγουν στα ίδια επιχειρήματα και στα ίδια αποτελέσματα. *Δε μπορούμε εξάλλου να τοποθετήσουμε στην θέση των Αθηναίων τον Θρασύμαχο ενώ τον ρολό των Μηλίων έχει ο Σωκράτης;*

²⁴¹ Ισοκράτους, *Περί Ειρήνης* 133-135.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adcock, E. (1963) *Thucydides and His History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Adkins, A. (1975) *Merit, Responsibility and Thucydides*, The Classical Quarterly.
- Amit, M. (1968) *The Melian dialogue and history*, Athenaeum.
- Badian, E. (1993) *From Plataea to Potidaea*, Baltimore.
- Balot, R. (2001), *Greed and Injustice in Classical Athens*, Princeton.
- Βώρος, Φ. (2001) *Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων: Ένα μήνυμα σύγχρονης πολιτικής σκέψης και πράξης ή Λόγος Αρχαίος για την αλαζονεία της δύναμης*, στο www.voros.gr.
- Clausewitz, C. (2007) *On war*, Oxford University Press, Oxford.
- Connor, R. (1991) *Polarization in Thucydides στο Hegemonic Rivalry: From Thucydides to the Nuclear Age*, (ed. Lebow, Richard Ned and Strauss), Barry Boulder, Westview.
- Cornford, M. (1907) *Thucydides Mythistoricus*, Edward Arnold, London.
- Croix, D. (2005) *Τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου*, Αθήνα.
- Delbruck, H. (1975) *History of the Art of War*, University of Nebraska press, Nebraska.
- Doyle, M. (1986) *Empires*, Cornell University Press, Ithaca.
- Droysen, H. (1882) *Athen und der Westen vor der Sicilischen expedition*, Berlin.
- Finley, J. (1988), *Θουκυδίδης*, Παπαδήμα, Αθήνα.
- Foxhall, L. (1993), *Farming and fighting in ancient Greek*, Routledge, London.

- Gilpin, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.
- Hornblower, S. (2005), *Ο Ελληνικός κόσμος, Οδυσσέας*, Αθήνα.
- Hornblower, S. (1991), *A Commentary on Thucydides*, vol.2, Oxford.
- Ηρακλείδης, Α. (2015), *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, στο www.kallipos.gr.
- Johnson, L. (1993) *Thucydides, Hobbes, and the Interpretation of Realism*, De Kalb, Illinois.
- Kagan, D. (1995) *On the origins of war*, Doubleday, New York.
- Kagan, D. (1969) *The outbreak of the Peloponnesian War*, Cornell University Press, Ithaca.
- Κέιγκαν, Ν. (2004) *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, Ωκεανίδα*, Αθήνα.
- Kennedy, P. (1987) *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York.
- Kennedy, P. (2017) *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, Penguin, U.K.
- Kissinger, H. (2002) *ΗΠΑ, Αυτοκρατορία η ηγετική δύναμη. Για μια διπλωματία του 21ου πρώτου αιώνα;* μτφ. Φιλίππατος Α., Λιβάνη, Αθήνα.
- Κωνσταντινόπουλος, Β.(2009) *Η ιδεολογία της αθηναϊκής ηγεμονίας. Από την Realpolitik στην Machtropolitik στο Η ιδεολογία στο χρόνο μέσα από τις εκφάνσεις του πολιτιστικού φαινομένου*,(επιμ. Μαγριπλής, Δ.),Σταμούλη, Αθήνα.
- Κωνσταντινόπουλος, Β.(2013) *Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία (Συγκριτική προσέγγιση των τριών ιστορικών της Κλασσικής περιόδου)*, Αθήνα.
- Κωτούλας, Ι. (2004) *Πελοποννησιακός Πόλεμος, Περισκόπιο*, Αθήνα.
- Lewis, D. (1977) *Sparta and Persia*, Brill, Leiden.
- Macauley, T. (1976) *The Letters of Thomas Babington Macaulay*, (επιμ. Thomas Pinney), vol. 3, Cambridge University Press, Cambridge.

- Marshall, G.-Halle, L. (1952), *A Message from Thucydides*, " *Foreign Service Journal*, στο Connor, W. *Thucydides*, εκδ. Princeton University Press, Princeton.
- Mathieu, G les (1925) *Les Idées politiques d'Isocrate*, Paris.
- Mearsheimer, J.J. (2001), *The tragedy of great power politics*, New York.
- Meiggs, R. (1972), *The Athenian empire*, Clarendon Press, Oxford.
- Meyer, E. (1799) *Forschungen II*, Berlin.
- Μπρακατσούλας, Β. Κ. (2006) *Ο Θουκυδίδης και ο πολιτικός στοχασμός*, Σάκκουλας, Αθήνα.
- Murray, G. (1920), *Our Great War and the Great War of the Ancient Greeks*, New York.
- Ober, J. (2006), *Thucydides and the Invention of Political Science* στο *Brill's Companion to Thucydides* (Επιμ. Ρεγκάκος-Τσαγγάλης), Brill.
- Orwin, C. (1994) *The Humanity of Thucydides*, Uni Press, Princeton.
- Πλατιάς, Α. (2018) 7edition, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική. στο Θουκυδίδη*, Εστία , Αθήνα.
- Polhlanz, M. (1913) *Thucydides und wir*, Aus Platos Werdezeit, Berlin.
- Posen, B. (1984), *The Sources of Military Doctrine*, Cornell University Press, Ithaca.
- Pouncey, P. (1907) *Necessities of War* στο *Thucydides Mythistoricus*, (Francis Cornford), Λονδίνο.
- Rhodes, P. (1988), *Thucydides*, History II, Oxford.
- Rhodes, P. (1987), *Thucydides and the causes of the Peloponnesian war*, *Hermes* 115.
- Romilly, J. (2000) *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός. Η σκέψη του ιστορικού και η γένεση του έργου*, μτφ. Λ. Στεφάνου, Αθήνα.

- Smith, M. (1986), *Realist Thought from Weber to Kissinger*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, Louisiana State.
- Σταμούλη, Σ. (2007) *Φιλοσοφική ανάλυση των δημηγοριών του Θουκυδίδη*, Αθήνα.
- Steinsson, S. (2016). "The Cod Wars: a re-analysis", *European Security*.
- Tritle, L. (2006), *Thucydides and Power Politics*, στο *Brill's Companion to Thucydides* (Επιμ. Ρεγκάκος –Τσαγγάλης), Brill.
- Waltz, K. (1954), *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York.
- Waltz, K. (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Berkeley.
- Wassermann, F. (1956), *Post-Periclean Democracy in Action: The Mytilenean Debate (Thuc. III 37-48)*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association.
- Wight, M. (1978) *Power Politics*, *Holmes and Meier*, New York.
- Wilamowitz, U. (2005), *Ιστορία της κλασικής φιλολογίας*, μτφ. Καζάκης, Βάνιας, Αθήνα.
- Zagorin, P. (2006), *Θουκυδίδης, Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*, Αθήνα.